Bolesław Hryniewiecki

PIERWSZE FLORY OKOLIC WARSZAWY

I

WIEK XVII

Pierwszą florę okolic Warszawy opisał w r. 1652 chirurg nadworny króla Jana Kazimierza, Marcin Bernhardi, nobilitowany w Polsce w r. 1673 pod nazwiskiem de Bernitz. Z powodu tej zmiany nazwiska istniało długi czas pewne bałamuctwo w pracach dotyczących historii botaniki w Polsce. Zasłużony historyk botaniki prof. J. Rostafiński, nic nie wiedząc o jego nobilitacji, wyrażał zdziwienie, skąd się wziął dodatek de Bernitz, którego jeszcze za życia swego męża używała jego żona, pisząc łacińskie ody i panegiryki, podpisując się raz Sophianna Bernardi nata Corbiniana (1664), później zaś Sophianna Bernardi a Bernitz (1677) i przypisywał to czczej chęci nadania nazwisku szlacheckiego brzmienia przez dodanie nazwy miejscowości, skąd jej mąż pochodził. Przytacza następnie jak to nazwisko zmieniało się u różnych autorów. J. B. Dubois[1]) nazywa go raz Bernitz lub de Bernitz, a drugi raz Martin Bernhard, ks. Jundziłł[2]) mówi o nim Martin a Bernitz, Arnold[3]) spolszcza nazwisko Bernard Bernicki (1), uważając Bernard za imię chrzestne. Gołębiowski[4]) mówi o Bernicjuszu, Gąsiorowski[5]) zapisuje Bernic Marcin Bernard, za tym wzorem, gdzie Bernard stał się drugim imieniem, idzie S. Kośmiński[6]) w słowniku lekarzy polskich (Bernitz Marcin Bernard).

J. Rostafiński wydobył wreszcie na światło dzienne książkę, któ-

---

1) Essai sur l'histoire litéraire de Pologne. Berlin (1778).

2) Ks. S. B. Jundziłł. Opisanie rośl n. Wilno 1791, p. 43.

3) Rocznik Tow. Warsz. Przyjaciół Nauk. Warszawa 1813. VII. P. 269.

4) Opisanie historyczno-starożytne Warszawy. Warszawa 1827. P. 145.

5) Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce. T. II, w Poznaniu 1853, p. 264.

6) L. c. p. 27.

ra jest drukiem niezmiernie rzadkim, przedrukował ją całkowicie, dodał swoje komentarze i przerobił podane tam katalogi roślin ogrodów królewskich na spółczesny język botaniczny. Tytuł książki brzmi: *„Catalogus plantarum tum exoticarum quam indigenarum quae Anno MDCLI in hortis Regiis Warsaviae et circa eandem in locis sylvaticis, pratensibus, arenosis et paludosis nascuntur collectarum... a chirurgo Martino Bernhardo. Dantisci 1652"*. Z powodu złego złacińszczenia nazwiska autora, który właściwie nazywał się Bernhardi (winno być a Bernhardio), Rostafiński ustalił brzmienie nazwiska na „Bernhard" i ja również, idąc za jego autorytetem, trzymałem się tej nazwy w swoich Zarysach historii botaniki w Polsce, zarówno w języku polskim jak i francuskim [1]). Tymczasem na str. 4 wydanej przez prof. Rostafińskiego pracy w rekomendacji autora przez dr Wilhelma Davidssona, ówczesnego dyrektora królewskich ogrodów i apteki wyraźnie stoi *„pro Dr Martino Bernhardi"*. Brzmienie nazwiska ostatecznie ustalił i rozwikłał całe to bałamuctwo Aleksander Birkenmajer, drukując w Polskim Słowniku Biograficznym jego życiorys [2]) i stwierdzając dokumentalnie, że w r. 1673 Marcin Bernhardi został nobilitowany jako de Bernitz. Okazuje się, że poważni bibliografowie jak J. Ch. Adelung [3]) i Karol Estreicher [4]), nie popełnili błędu, wbrew temu co twierdził Rostafiński, podając 1) *„Bernhardi de Bernitz Martin"* i 2) *„Bernhardi Martin de Bernitz"*.

Spis roślin okolic Warszawy jest trzecim z rzędu katalogiem (str. 57 do 80) w wyżej wymienionej książce; dwa pierwsze są to spisy roślin hodowanych w dwóch królewskich ogrodach botanicznych, pierwszego podmiejskiego *(suburbani)* z Ujazdowa, gdzie była od czasu książąt Mazowieckich rezydencja królewska i drugiego *(sub Arce Regia)* na tyłach pałacu Kazimierzowskiego, gdzie z początku istnienia Uniwersytetu Warszawskiego był jego pierwszy Ogród Botaniczny, a po odzyskaniu niepodległości Ogród farmakognostyczny. Te dwa spisy są podpisane przez ogrodników: włocha Bartolomeo Gei i morawianina Jakuba Haicka.

Bernhardi był redaktorem całości i wyłącznym autorem spisu roślin okolic Warszawy.

Marcin Bernhardi urodził się w r. 1625, pochodził ze Śląska Łużyckiego, pełnił obowiązki chirurga, a po roku 1663 występował jako lekarz i bibliotekarz królewski; w charakterze chirurga brał udział w wy-

---

1) B. Hryniewiecki. Historia botaniki w Polsce. Poradnik dla samouków. T. VII. Botanika II. 1927, str. 699—743.

2) Polski Słownik Biograficzny wyd. przez P. Akad. Um. w Krakowie. T. II.

3) Fortsetzung zu Gelehrten Lexicon. Leipzig 1784, p. 1749.

4) Bibliografia. T. XII, p. 506.

PROOEMIUM EDITORIS.

Anno 1652 prodiit in lucem Gedani liber, cuius titulus, ad similitudinem archetypi accuratissime expressus, sequitur talis:

CATALOGVS

PLANTARVM

Tum exoticarum quam indigenarum quae Anno M. DC. LI. in hortis Regiis Warſaviae

Et circa eandem in locis ſylvaticis, pratenſibus, arenoſis & paludoſis naſcuntur collectarum.

exhibitus

Sereniſſimo ac Potentiſſimo Domino,

DN. JOHANNI CASIMIRO III.

POLONIAE ET SVECIAE REGI, MAGNO DUCI LITHVANIAE &c. &c.

Dno. suo Clementiſſimo.

à

Suae Maj. Regiae

Subjectiſſimo Famulo &

Chirurgo

MARTINO BERNHARDO.

DANTISCI

Sumptibus Erneſti & Andreae Julij, Mollerorum Fratr: S. R. M. Bibliopolar: 1652.

Rys. 1

prawach hetmana Michała Paca i został odznaczony jako żołnierz odważny; za Michała Korybuta trzymał się nadal dworu i był sekretarzem królewskim.

Miał on wielkie zamiłowanie do przyrody i zajął się nie tylko zbadaniem flory okolic Warszawy, lecz pierwszy w Polsce stworzył poważne prywatne muzeum przyrodnicze. Relację o tych zbiorach będących osobliwością Warszawy znajdujemy w pracy o Polsce Anglika, chwilowego lekarza Jana Sobieskiego Bernarda Connora[1]), który zwiedzał ten gabinet przyrodniczy już po śmierci jego twórcy. Oprowadzała go wdowa Zofia Anna z domu Corbiniani mówiąca biegle po łacinie, w tym języku dając wyjaśnienia. Connora uderzyły przede wszystkim liczne skamieliny, jak okazy skamieniałych drzew, węży (były to prawdopodobnie amonity i *Ophiuridae*), ropuch i nawet winogron. Paleontologia była wtedy w powijakach, zbierano więc takie okazy jako curiosa, dopatrując się w nich podobieństwa do różnych przedmiotów. Była tam rzadka kolekcja muszli, minerałów i różnych gatunków żywic. Zwrócił on także uwagę na przyrząd ze szkła ze skalą, gdzie ciepło ręki powodowało wznoszenie się alkoholu; był to więc termometr alkoholowy. Poza tym były w tym muzeum rogi łosia i duża ilość rogów innych zwierząt oraz roślin zasuszonych i naklejonych na papier; prócz tego duża ilość rysunków różnych okazów przyrodniczych odrysowanych własnoręcznie przez Bernhardiego. Zbiory te zostały przez syna twórcy muzeum sprzedane ks. Dominikowi Radziwiłłowi, kanclerzowi W. Ks. Litewskiego za 6000 talarów i umieszczone w pałacu przy ulicy Miodowej, gdzie zginęły przy pożarze; na tym miejscu wzniesiono później pałac Paca (później sąd okręgowy).

Bernhardi żywił, widocznie, duże aspiracje naukowe i swym zamiłowaniem do nauk przyrodniczych wyrastał znacznie ponad sferę zwykłych chirurgów i pragnąc zostać doktorem medycyny, drukował oprócz katalogu pewne prace treści lekarskiej w *Miscellanea curiosa medico-phisica Academiae Naturae Curiosorum* w Lipsku w r. 1671 i 1672. Zdawało się, że jego życzenia mają się urzeczywistnić, gdyż dzięki protekcji kardynała Vidoniego, nie bez wpływu prawdopodobnie króla, który bardzo mu sprzyjał, otrzymał on w Bolonii w r. 1663 (3. XI.) dyplom doktora medycyny, lecz 21. XI. nastąpił rzadki wypadek w dziejach uniwersyteckich — annulacja dyplomu. Widocznie w ostatnich chwilach rozmyślono się i spostrzeżono, że kandydat nie ma odpowiedniego przygotowania do

---

1) The history of Poland by Bernhard Connor M. D. Vol. II. London 1698. To samo w tłumacz. niemieckim pt. B. Connor. Beschreibung des Königreichs Polen. Leipzig, 1700, p. 783 i 784.

naukowego tytułu. Data śmierci Bernhardiego nie jest znana, w każdym razie zmarł on przed rokiem 1682.

Książka Bernhardiego dedykowana królowi Janowi Kazimierzowi ma na wstępie ówczesnym zwyczajem zalecenia w górnolotnym stylu dwóch uczonych mężów, stojących z nim w bliskich przyjacielskich stosunkach i pracujących razem na królewskim dworze.

Pierwszym jest Andrzej Knoeffel (Andreas Cnoeffelius), lekarz nadworny króla Władysława IV i Jana Kazimierza. O nim tak pisze Arnold[1]), „Wielu też cudzoziemców nie na próżno ze stratą ojczystej ziemi na polską zamienili. Tak Andrzej Knoeffeliusz, Niemiec z familii Chimików pochodzący, królów Władysława IV i Jana Kazimierza nadworny lekarz, tajemnych lekarstw przedawca do takich tu bogactw przyszedł, że powszechnie mówiono, że Polskę przedażą sekretnych preparatów złupił".

Drugim z kolei zalecającym książkę Bernhardiego był Wilhelm Dawidsson, również tytułujący się nadwornym lekarzem króla i królowej poza tym przełożony laboratorium chemicznego i ogrodów królewskich *(Hortorum Regiorum et Laboratorii Chemici supremus praefectus)*. Był to uczony Szkot i profesor chemii w Paryżu, skąd został powołany w r. 1651 do Warszawy, gdzie pozostawał przez lat 17. Był to człowiek światły, który rozumiał, że kołtun, tak rozpowszechniony wówczas w Polsce, nie jest żadną chorobą włosów, lecz pochodzi z niechlujstwa. Pisząc o tym i zwalczając przeciwne zdania, wspomniał, że w Polsce usunął kołtuna tysiącom osób bez szkody dla zdrowia. To tak zwane Laboratorium Chemiczne, na którego czele stał ów Dawidsson było właściwie apteką królewską, do której dostarczano materiałów w postaci licznych ziół lekarskich, które, jak widać ze spisów, dostarczano z dwóch ogrodów królewskich, a Bernhardi, jako znający się na florze, mógł niejedno dorzucić z roślin lekarskich dziko rosnących w okolicach Warszawy. W pracowni Dawidssona preparowano rośliny, suszono, krajano, oczyszczano, gotowano i przepędzano ciecze, robiono wódki, olejki, mydła wonne i rozmaite leki na potrzeby dworu. Stąd zrozumiałą rzeczą jest połączenie w jednej osobie Dawidssona dwóch funkcji: kierownika apteki i ogrodów królewskich. Rzecz wiadoma, że Dawidsson czuł się w botanice mniej silnym niż w chemii lekarskiej i, ceniąc pracę Bernhardiego, który wykonał na owe czasy trud niemały, zebrawszy i oznaczywszy według ówczesnych bardzo bałamutnych źródeł rośliny zebrane w okolicach Warszawy, nie podpisał dostarczonych przez ogrodników

---

[1]) Arnold. O hojności królowi i względach panów polskich dla rzeczy lekarskich i lekarzy. Roczn. Tow. Warsz. Przyjaciół Nauk 1813. T. VII. Dubois. Essai sur l'histoire littéraire de Pologne. Berlin. 1778.

katalogów roślin hodowanych w królewskich ogrodach botanicznych, których był naczelnym kierownikiem, lecz całkowicie zdał się na Bernhardiego. Ostatni okazał się złym redaktorem, bo wypuszczając w świat książkę nie uzgodnił nomenklatury katalogów, gdzie często jedna i ta sama roślina figuruje pod różnymi nazwami.

Wydanie tych katalogów drukiem miało duże znaczenie, jako wymowne świadectwo istnienia w Polsce w XVII wieku ogrodów botanicznych w Warszawie. Nie były one uboższe od innych, jak to okazało się z wydanej w Kopenhadze w rok po wyjściu książeczki Bernhardiego książki Simona Paulliego (1603—1680) pt. *„Viridaria varia regia et academica publica"* (Hafniae 1653), gdzie przedrukowano oba katalogi z Warszawy obok katalogów z innych ogrodów królewskich lub uniwersyteckich — w Kopenhadze, Paryżu, Oksfordzie, Padwie, Lejdzie i Gronindze.

Prof. J. Rostafiński, interesując się historią hodowli roślin w Polsce, przedrukowując prawie nieznaną, z powodu rzadkości, pracę Bernhardiego, zadał sobie trud przełożenia nazw roślin obydwu katalogów na spółczesny język botaniczny.

Pozostała jednak nieopracowana flora okolic Warszawy, która jako pierwsza zasługuje na specjalną uwagę. Dlatego też podjąłem się jej opracowania, miałem przy tym pracę znacznie ułatwioną przez swego poprzednika, gdyż mnóstwo nazw roślin z katalogów ogrodów powtarza się i w katalogu roślin okolic Warszawy.

Praca Bernhardiego spotkała się zarówno z poważną krytyką, jak i ze złośliwymi uwagami bez argumentów rzeczowych.

Tego rodzaju uwagi ogłosił Chrystian Henryk Erndtel, lekarz nadworny Augusta II, w dziele pt. *„Warsavia physice illustrata"* (Drezno 1730), gdzie oprócz opisu miasta Warszawy i jej warunków przyrodzonych i stanu zdrowotności został dołączony spis roślin dziko rosnących w okolicach Warszawy *(Viridarium Warsaviense)*. O swoim poprzedniku Erndtel w ten sposób się wyraża: *„Chirurgus enim professione fuit simplex, litterarum penitus ignarus et quas ad Collegium N. C. G. misit Observationes, non ipse, sed alii Latinitate donarunt, quod et de Catalogo Plantarum Varsaviensium suo tenendum, in quem innumera ex ignorantia Latinitatis et Botanices irrepserunt vitia" (l. c. p. 211).*

Z wysokości swego doktorskiego tytułu Erndtel mówi o Bernhardim, że to był prosty felczer, nie biegły w nauce, a to co pisywał w Aktach Naturae Curiosorum w Lipsku po łacinie, to mu inni tłumaczyli, że w katalogu są niezliczone błędy wynikłe z ignorancji autora pod względem botanicznym i znajomości łacińskiego języka. Pierwszy argument o niskim stanowisku społecznym autora nie wytrzymuje krytyki; inaczej patrzyli na swego kolegę dwaj wybitni lekarze nadworni króla Ja-

na Kazimierza, którzy tę pracę polecali. Śmiesznie wygląda argument, że łacińskie prace umieszczone w *Academia Naturae Curiosorum* ktoś mu tłumaczył; wiemy dzisiaj, że Bernhardi miał żonę nie tylko biegle władającą łaciną, lecz piszącą ody w tym języku, jeżeli więc dopomagała mężowi w tej sprawie, to mogło tylko być z korzyścią dla tych prac. Stwarzając nie byle jakie muzeum przyrodnicze, Bernhardi dowiódł, że nie był wcale

Viridarium Warſavienſe
ſive
CATALOGUS
PLANTARUM
Circa Warſaviam.
Creſcentium.

Rys. 2

naukowym ignorantem, przedsiębiorąc zaś badanie roślin okolic Warszawy, miał stokroć trudniejsze zadanie wobec ubogiej i nieuporządkowanej literatury systematycznej niż jego następca w 80 lat później w myśl zasady *„Facilius est instructis addere quam nova collocare fundamenta"* (łatwiej jest uzupełnić to co już zostało zbudowane, niż tworzyć nowe fundamenty). Tymczasem o pracy Erndtla tak pisał ks. S. B. Jundziłł[1]): „Wkrótce po nim Krystian Erndtel, medyk nadworny Augusta II mało co porządniejszy roślinny katalog podał; wiele w całym kraju pospolitych opuścił, wątpliwe za pewne umieścił, Grzybów klasę z Hofmana co do słowa wypisał, żadnych własnych obserwacji nie położył".

1) Ks. S. B. Jundziłł. Opisanie roślin W. Ks. L... Wilno 1791.

Z rzeczową krytyką wystąpił botanik wyższej miary, jakim był Albert von Haller[1]), który w ten sposób pisał o książce M. Bernhardiego: „*Ut plerique cuismodi catalogi nomina habent absque synonimis et varietatibus. Alicuius momenti fuerit appendix, in qua plantae continentur, quae ex Hungaria anno 1650 in hortum translatae sunt, inter eas multae enim variores si verae spontaneae sunt, utique continentur aliquae, quae vix intelligas, ut Bardana coerulea, Elleborus niger flore coeruleo. Plantarum indigenarum et circa Varsaviam nascentium catalogus continet Allium alpinum, Ariam Theophrasti, Asarum angustifolium, Asclepiadem nigram, Barbam Jovis, Momordicam, plurimas alias plantas, guas sponte eo sub coelo nasci improbabile est*". (Jak większość tego rodzaju katalogów zawiera nazwy roślin bez odmian i synonimów. Pewną wartość miałby dodatek ze spisem roślin przesłanych do Ogrodu w r. 1650 z Węgier, wśród których są wątpliwe, czy są dzikie, zwłaszcza są i takie, które trudno zrozumieć co oznaczają jak (p. wyżej) i dużo innych, co do których można wątpić, czy mogą rosnąć w naszym klimacie). Zupełnie słusznie Haller wypomina autorowi, że nie umieścił synonimów, dzięki którym można by łatwiej zrozumieć o jakim gatunku mowa. Gdy jeszcze nie była ustalona przez Linneusza ścisła podwójna nomenklatura, autorzy charakteryzowali rośliny często całymi zdaniami i niejedną roślinę różni autorzy różnie nazywali, powołanie się więc na pewnych autorów i użyte przez nich nazwy mogłyby wyjaśnić wiele. Poza tym Haller od razu wytknął szereg gatunków, które według jego zdania w klimacie Polski rosnąć nie mogą.

O ogrodach królewskich, których dokładny spis roślin ogłosił w r. 1652 Marcin Bernhardi, mieliśmy już wcześniejszą relację w rymowanym opisie Warszawy pt. „Gościniec", jaki wydał za Władysława IV w r. 1643 skrzypek i architekt królewski Adam Jarzębski. Mówi on o 3 ogrodach: jednym niewielkim, ozdobnym na tyłach zamku i dwóch innych, których katalogi wydał Bernhardi: 1. na Krakowskim Przedmieściu na Skarpie i 2. na Ujazdowie.

O pierwszym ogrodzie czytamy:

Aż tam drzewka cudzoziemskie
Jak u Pana nieziemskie
Pomarańcze, figi rostą
Wyniosłością w górę prostą.
Kasztany z rozmarynami:
Tu nie bywały przed nami.
Cytrony, także oliwne

---

1) A. v. Haller. Bibliotheca Botanica. Tiguri. 1771. V. I, p. 481.

Kapary, owoce dziwne
Nuż karczochy, kaulirappi [1]),
Sałata owoce trapi,
Rzodkiew, cybul, ogurkones
Nie złe są miasto cytrones
Fenoci [2]), seleny [3]), kardy,
Angury [4]), pasternak, gwardy [5])
Jako tam nasienia wiele
Znajdziesz tabak, sławne ziele.

Na Ujazdowie zaś autor zwraca uwagę na drzewa owocowe, zwłaszcza bogate figownie, rozmaryny, również i na kwiaty, sałaty i jarzyny. Widzimy więc, że już za Władysława IV te ogrody były w pełni rozkwitu. Stoi to w rażącej sprzeczności z nieprawdziwą wiadomością powtarzaną przez naszych historyków zielarstwa polskiego, jakoby założycielką ogrodów botanicznych w Warszawie była druga żona Władysława IV a później Jana Kazimierza królowa Maria Ludwika Gonzaga. Wiadomość tę podają zarówno Zofia Stopa-Rybianka w „Przeglądzie Zielarskim" 1950 nr 1—3 str. 25, jak czworo autorów (H. Cybulska, H. Janicka, J. Wiszniewski, A. Wysocka) w cennym dziele „Uprawa i zbiór ziół" (1950, str. 3) w pełnym błędów wstępie historycznym, podając nawet ścisłą datę założenia tych ogrodów — rok 1650. To samo głosi prof. J. Muszyński, a także I. Turowska i A. Olesiński w „Zarysie zielarstwa" T. I. (1951) str. 112.

Tymczasem biorąc pod uwagę świadectwo Jarzębskiego, w tym roku, kiedy ogrody te były w pełnym rozkwicie, królowej Marii Ludwiki nie było jeszcze w Polsce, gdyż żyła jeszcze pierwsza żona Władysława IV Cecylia Renata (1611—1644).

Wspomniane ogrody powstały prawdopodobnie jeszcze za Zygmunta III, kiedy przeniesiono stolicę do Warszawy. Stworzyła je potrzeba zaopatrzenia kuchni i apteki królewskiej. Istnieje natomiast wielkie prawdopodobieństwo, że do ich założenia przyczyniła się szwedzka królewna, siostra Zygmunta III Anna Wazówna (1568—1625). Interesowała się ona roślinami leczniczymi, umiała nawet przyrządzać lekarstwa i własnym sumptem wydała „Herbarz" Szymona Syreńskiego (Syreniusza 1613). Otrzymawszy od brata starostwa Brodnickie (1604) i Golubskie (1611), przebudowała tamtejsze zamki zwłaszcza w Golubiu, gdzie stworzyła wokół rezydencji wspaniały ogród. W r. 1622 Zygmunt podarował jej w Warszawie stare dwory książąt Mazowieckich (na Krakow-

---

1. Kalarepa, 2. koper włoski, 3. selery, 4. kawony, 5. ogórki wężowe.

skim Przedmieściu i na Ujazdowie). Władając przez 3 lata przed śmiercią tymi terenami, nie myślała o stworzeniu tam nowoczesnej rezydencji (uczynił to dopiero Jan Kazimierz), gdyż już posiadała urządzone rezydencje w Brodnicy, a zwłaszcza w renesansowym pałacu w Golubiu. Znając jednak jej energię i specjalne zamiłowanie do hodowli roślin, łatwo przypuścić, że wyzyskała te tereny, jakie posiadała w Warszawie, do utworzenia tam ogrodów w myśl życzeń króla Zygmunta.

SPIS ROŚLIN Z OKOLIC WARSZAWY PODANYCH PRZEZ MARCINA BERNHARDIEGO W DZIELE „CATALOGUS PLANTARUM QUAE IN HORTIS REGIIS WARSAVIAE ET CIRCA EANDEM IN LOCIS SYLVATICIS, PRATENSIBUS, ARENOSIS ET PALUDOSIS NASCUNTUR COLLECTARUM (GDAŃSK 1652)

ENUMERATIO PLANTARUM CIRCA WARSAVIAM CRESCENTIUM EX OPERE. MARTINI BERNHARDI: „CATALOGUS, DANTISCI, 1652".

Fungi

Ustilagineae

Ustilago Carbo Tul. (692, p. 50). *U. Hordei* (694, p. 50). — *U. Avenae* (693, p. 50).

Lichenes

Sticta pulmonaria (522, p. 47). — *Usnea barbata* (426, p. 47).

Musci

Polytrichum commune L. (17, p. 38). — *Funaria hygrometrica* (18, p. 38).

Pod nazwą *Muscus* wymieniono następujące gatunki:

„419 *Muscus terrestris erectus* — 420 *Ms. ter. montanus.* — 421 *M. ter. corniculatus.* — 421 *M. ter. repens* vulgo *Lycopodium.* — 423. *M. saxatilis.* — 424. *M. cranio humano adnascens.* — 425 *M. arboreus vulg.* s. *Lichen arboreum.* 426 *M. arb. capillaceus.* — 427 *M. arb. foeniculaceus.* — 428 *M. arboreus ramosus.* — 429. *M. arb. crustaceus*". Szereg mchów drzewnych czy skalnych są to porosty, jak np. *M. arb. capillaceus* — może to być *Bryopogon jubatum* lub *Usnea barbata, M. ter. erectus* może być *Cladonia rangiferina.*

Pteridophyta

Filicinae

Ophioglossum vulgatum L. (447, p. 46, 683, p. 50). — *Athyrium filix femina* (L) Roth. (249, p. 42). — *Aspidium filix mas* (248, p. 42). *Asplenium trichomanes* L. (251, p. 42, 643, p. 49, 644, p. 49). — *A. ruta muraria* L. (20, p. 38, 252, p. 42, 558—559, p. 48), — *A. adianthum nigrum* (17, p. 38, 250, p. 42).

Equisetaceae

Equisetum arvense L. (217, p. 42). — *E. pratense* Ehrh. (216, p. 41). *E. silvaticum* (219, p. 42). — *E. limosum* (218, p. 42). — *E. palustre* L. (218, p. 42), *E. hiemale* L. (215, p. 41). — *E. variegatum* Schl. (215, p. 41).

Lycopodiaceae

Lycopodium clavatum L. (422, p. 45).

Gymnospermae

Coniferae

Abies alba Mill. 1, p. 38). — *Picae excelsa* Link. (2, p. 38). — *Juniperus communis* L. (353, p. 44).

Angiospermae

Monocotyledones

Alismataceae

Sagittaria sagittifolia L. (561, 562, 563, p. 48). — *Alisma plantago* L. (197, p. 41, 493, p. 47). — *Al. arcuatum* Michel (496, p. 47).

Hydrocharitaceae

Hydrocharis morsus ranae L. (439, p. 46).

Juncaginaceae

Triglochin palustre L. (305, p. 43). — *T. maritimum* L. (303, p. 43)?

Juncaceae

Juncus bufonius L. (289, p. 43). — *J. lamprocarpus* Ehrh. (302, p. 43).

Liliaceae

Anthericum ramosum (80, p. 39, 482, p. 46, 483, p. 46). — *Allium vineale* L. (32, p. 38). — *A. ursinum* L. (31, p. 38)? *A. Victorialis* L. (30, p. 38)? *Lilum Martagon* (367, 368, 369, p. 44). — *Polygonatum multiflorum* (L) All. (504, 503, p. 47). — *P. officinale* All. (505, p. 47). — *Convallaria majalis* L. (366, p. 44). — *Paris quadrifolia* (321, p. 43).

Amaryllidaceae

Galanthus nivalis L. (432, p. 45).

Iridaceae

Gladiolus imbricatus L. (281, p. 43). — *Iris sibirica L.* (350, p. 44). *I. pseudoacorus L.* (351, p. 44).

Gramineae

Panicum miliaceum L. (462, p. 46). — *Setaria viridis* L. (298, p. 43). *Milium effusum* L. (413, p. 45). — *Alopecurus pratensis* (L. 35, p. 38, 292, p. 43, 370, p. 44). — *Calamagrostis epigeios* (L) Rth. (294, p. 43). — *Avena elatior* L. (293, p. 43. — *Phragmites communis* Trin. (76, p. 39). — *Briza media* L. (299, p. 43). — *Glyceria fluitans* R. Br. (311, p. 43), — *G. aquatica* Wahlb. (309, p. 43). — *Bromus tectorum* L. (23, 26, p. 38). — *B. arvensis* L. (24, 25, p. 38). — *B. secalinus* L. (22, p. 38). — *Triticum repens* L. (290, 297, p. 43). — *T. vulgare* L. (652, p. 49). — *Lolium temulentum* L. (377, p. 44). — *Secale cereale* L. (586, p. 48). — *Hordeum distichon* L. (333, p. 44). — *H. vulgare* L. (332, p. 44). — *H. murinum* L. (334, p. 44). *Zea Mays* (696, 697, p. 50). —

Orchidaceae

Ophrys muscifera Huds. (452, p. 46). — *Orchis morio* L. (457, 467, p. 46). *O. coriophorus* L. (459, p. 46). — *O. latifolius* L. (456, p. 46). — *O. maculatus* L. (458, p. 46). — *Platanthera bifolia* (L) Rchb. (448, p. 46). — *Epipactis rubiginosa* Gaud. (454,

p. 46). — *E. latifolia* Sw. (455, p. 46). — *E. palustris* Crantz (454, p. 46). — *Spiranthes aulumnalis* Rich. (450, p. 46). — *Cephalanthera alba* Cratz (212, p. 41). — *C. longifolia* (L.) (Fritsch. (213, p. 41). — *Listera ovata* (L.) R. Br. (451, p. 46).

Araceae

Acorus calamus L. (15. 16, p. 38). — *Calla palustris* (207, p. 41). — *Lemna* sp. (362, 363, p. 44).

Dicotyledones

Betulaceae

Betula verrucosa Ehrh. (100, p. 39). — *Alnus glutinosa* Gärtn. (33, p. 38). — *Corylus avellana* L. (184, 185, p. 41).

Fagaceae

Fagus silvatica L. (243, p. 42). — *Quercus robur* L. (547, p. 48). — Q. sp. (529, p. 47).

Salicaceae

Populus alba L. (510, p. 47). — *P. nigra* L. (511, p. 47). — *Salix fragilis* L. (567, p. 48).— *S. caprea* L. (546, p. 48). — *S. repens* L. (560, p. 48). — *S. viminalis* L. (565, p. 48).

Cannabaceae

Humulus lupulus L. (382, p. 45).

Urticaceae

Urtica urens L. (686,p. 50) — *U. dioica* L. (686, p. 50). — *Parietaria officinalis* L. (466, p. 46).

Ulmaceae

Ulmus sp. (681, p. 50).

Polygonaceae

Rumex silvestris Wallr. (360, p. 44). — *R. crispus* L. (361, p. 44). — *R. acetosa* L. (11, 12, p. 38). — *Polygonum bistorta* L. (101, 102, 103, 104, p. 40). — *P. persicaria* L. *fl. rubro et albo* (477, 476, p. 47). — *P. hydropiper* L. (476, p. 47). —

Euphorbiaceae

Mercurialis perennis L. (411, p. 45). — *Euphorbia peplus* L. (235, p. 42). — *E. helioscopia* L. (233, p. 42). — *E. salicifolia* Host. (230, p. 42). — *E. cyparissias* L. (232 b, p. 42). — *E. esula*. L. (232 a, p. 42). — *E. virgata* W. K. (231, p. 42).

Buxaceae

Buxus sempervirens L. (122, p. 40).

Chenopodiaceae

Chenopodium botrys L. (109, p. 40). — *Ch. rubrum* L. (85, 87, p. 40). — *Ch. bonus Henricus* L. (107, p. 40). — *Ch.* sp. (157, p. 40). — *Spinacia oleracea* L. (331, p. 44). — *Atriplex hortense* L. (86, p. 39).

Caryophyllaceae

Dianthus carthusianorum L. (146, p. 40). — *D. plumarius* L. (145, p. 40). — *Vaccaria vaccaria* (L.) Hut. (386, p. 45). — *Saponaria officinalis* L. (575, p. 48). — *Lychnis flos*

cuculi L. (144, 385, p. 40, 45). — *Viscaria vulgaris* Röhl. (679, p. 50). — *Melandryum noctiflorum* Fr. (389, p. 45). — *M. silvestre* Röhl. (384, p. 45, 442, p. 46). — *M. pratense* Röhl. (383, P. 45, 442, p. 46). — *Silene venosa* (Gilib) Asch. (388, p. 45) — *S. otites* Sm. (599, p. 49). — *Holosteum umbellatum* L. (41, p. 38). — *Stellaria media* Vill. (36 b, P. 38), — *S. holostea* L. (36, b, p. 38). — *S. uliginosa* Murr. (42, p. 38, 44, p. 39). — *S. palustris* Ehrh. (43, p. 39). — *Herniaria glabra* L. (506, p. 47). — *Scleranthus annuus* L. (507, p. 47). —

Aristolochiaceae

Asarum europaeum L. (77, p. 39). — *Aristolochia clematitis* (72, p. 39). —

Ranunculaceae

Caltha palustris L. (129, 130, p. 40) fl. simpl. et pleno. — *Aquilegia vulgaris* L. (65, p. 39). — *Delphinium consolida* L. fl. coerul. et alba (176, 177, 187, p. 41). — *Pulsatilla Wolfgangiana* Bess. (523, p. 47). — *P. pratensis* Mill. (524, p. 47). — *Hepatica triloba* Gilib (320, p. 43). — *Ranunculus fluitans* L. (533, P. 47). — *R. circinnatus* Sibth. (254, p. 42). — *R. flammula* L. (253, p. 42), (531, p. 47). — *R. reptans* L. (541, p. 48). — *R. arvensis* L. (538, p. 48). — *R. bulbosus* L. (534, p. 48). — *R. repens* L. (542, p. 48). — *R. acer* L. (530, p. 47). — *R. lanuginosus* L. (537, p. 48). — *R. polyanthemos* L. (532, p. 47). — *Thalictrum angustifolium* L. (560 a, p. 48). — *Th. minus* L. (560 b, p 48). — *Adonis autumnalis* L. (21, p. 38). —

Nymphaeaceae

Nymphaea alba L. (437, p. 45). — *Nuphar luteum* (L.) Sibth. et Sm. (440, p. 46). — *N. pumilum* (Timm) DC (441, p. 46). —

Papaveraceae

Papaver argemone L. (68, p. 39). — *P. dubium* L. (69, p. 39). — *P. rhoeas* L. (463, 464, p. 46). — *Glaucium corniculatum* Curt. (465, p. 46). — *Chelidonium majus* L. (156, p. 40). — *Corydalis cava* (L.) Schweigg. et Kort (261, p. 42). — *Corydalis solida* Sm. (262, p. 42). — *Fumaria officinalis* (259, 260, p. 42)).

Cruciferae

Cardamine amara L. (133, p. 40). — *Dentaria bulbifera* (201, p. 41). — *Nasturtium officinale* R. Br. (223, p. 42). — *N. palustre* DC. (224, p. 42, 349, p. 44). — *N. silvestre* R. Br. (224, p. 42), (434, p. 45). — *N. amphibium* DC. (433, p. 45). — *Sisymbrium Sophia* L. (617, p. 48). — *Alliaria officinalis* Andrz. (29, p. 38). — *Erysimum cheiranthoides* L.? (229, p. 42, 228, p. 42). — *Diplotaxis tenuifolia* DC ((607, p. 49). — *Lunaria rediviva* L. (381, p. 45). — *Cochlearia armoracia* L. (543, p. 48). — *Camelina sativa* Cr. (430, p. 45). — *Thlaspi arvense* L. (535, 636, p. 49). — *Teesdalea nudicaulis* R. Br. (637, p. 49). — *Lepidium draba* L. (121, p. 40). — *L. campestre* R. Br. (348, p. 44). — *Capsella bursa pastoris* Mnch. (120, p. 40). — *Coronopus procumbens* Gilib. (182, p. 44). — *Isatis tinctoria* L. (352, p. 44). —

Resedaceae

Reseda luteola L. (222, p. 42; 544, p. 48). —

Cistaceae

Helianthemum obscurum Pers. (171, 172, 173, p. 41, 319, p. 43). —

Elatinaceae

Elatine alsinastrum L. (39, p. 38). —

Droseraceae

Drosera rotundifolia L. (550, p. 48).

Violaceae

Viola odorata L. fl. *coer.* et *albo* (671, 672, p. 50). *V. tricolor* L. (670, 672, 673, 674, p. 50). — *V. arvensis* Murr. (675, p. 50). —

Hypericaceae

Hypericum perforatum L. (339 a, p. 44). — *H. humifusum* L. (339 b, p. 44). —

Malvaceae

Malva silvestris L. (396, 398, p. 45). — *M. borealis* Wallr. (397, p. 45). — *M. alcea* L. (28, p. 38). — *Althaea officinalis* L. (45, p. 39). —

Linaceae

Linum catharticum L. (374, p. 44). — *L. perenne* L. (375, p. 44). — *Rodiola linoides* Gmel. (373, p. 44). —

Oxalidaceae

Oxalis acetosella L. (14, p. 38). —

Geraniaceae

Geranium pratense L. (270, 272, p. 42, 43). — *G. silvaticum* L. (271, p. 42). — *G. sanguineum* L. (278, p. 43). — *G. pusillum* Burm. (279, p. 43). — *G. columbinum* L. (273, p. 43). — *G. Robertianum* L. (274, p. 43). — *Erodium cicutarium* L'Hérit. (277, 280, p. 43). —

Balsaminaceae

Impatiens nolitangere L. (435, p. 45, 90, p. 39). — *I. balsamina* L. (91, p. 39). —

Rutaceae

Ruta graveolens L. (557, p. 48). —

Polygalaceae

Polygala vulgaris L. (498, 499, p. 47). — *P. amarella* Cr. (500, p. 47). — *P. am.* var. *austriaca* (Cr.) Beck. (500, p. 47). —

Anacardiaceae

Rhus coriaria L. (546, p. 48).

Aceraceae

Acer campestre L. (10, p. 38). —

Celastraceae

Evonymus europaea L. (236, p. 42).

Rhamnaceae

Rhamnus cathartica L. (545, P. 48). — *R. frangula* L. (34, p. 38). —

Crassulaceae

Sedum purpureum Schult. (630, p. 49). — *S. acre* L. (589, 590, p. 48). — *S. maximum* Sut. (242, p. 42). *Sempervivum tectorum* L. (587, p. 48, 631, p. 49). — *S. soboliferum* L. (588, p. 48).

Saxifragaceae

Saxifraga granulata L. (576, p. 48) — *Parnassia palustris* L. (308, p. 43).

Rosaceae

Rosa canina L. (548, 549, p. 48). — *Agrimonia eupatoria* L. (27, p. 38). — *Sanguisorba officinalis* L. (485, p. 46). — *S. minor* Scop. (486, 487, p. 46). — *Filipendula ulmaria* Max. (680, p. 50, 247, p. 42). — *F. hexapetala* Gilib. (246, p. 42). — *Rubus idaeus* L. (554, p. 48). — *R. caesius* L. (553, p. 48). — *R. hirtus* W. K. (556, p. 48). — *Fragaria vesca* L. *fructu rubro et albo* (257, 258, p. 42). — *Comarum palustre* L. (473, p. 46). — *Potentilla alba* L. (470, p. 46). — *P. recta* L. (469, 471, p. 46). *P. intermedia* L. (472, p. 46). — *P. silvestris* Neck. (— *P. tormentilla* Neck), (474, p. 46, 639, p. 49). — *Geum rivale* L. (141, p. 40). — *G. urbanum* L. (140, 142, p, 40). — *Sorbus aucuparia*. L (618, p. 49). — *Prunus acida* K. Koch (518, p. 47).

Papilionaceae

Genista germanica L. (267, 268, p. 42). — *G. pilosa* L. (445, p. 46). — *Cytisus nigricans* L. (196, p. 41). — *C. ratisbonensis* Schaff. (195, p. 41). — *Ononis hircina* Jacq. (444, p. 46). — *Melilotus albus* (Med) Desr. (356, p. 44, 378, p. 44). — *Trifolium arvense* L. (359, p. 44, 645, p. 49). — *T. agrarium* L. (*aureum* Poll.) (651, p. 49). — *T. repens* L. (646 a, p. 49). — *T. pratense* L. (646 b, p. 49). — *Anthyllis Kerneri* Sag. (*A. Vulneraria* L.) (357, 358, p. 44, 92, p. 39). — *Lotus corniculatos* L. (379, p. 44, 649, p. 49). — L. *siliquosus* L. (649, p. 49, 380, p. 44). — *Astragalus glycyphyllos* L. (164, p. 41). — *A. danicus* Retz. (84, p. 39). — *Onobrychis viciaefolia* Scop. (443, p. 46). — *Coronilla varia* L. (317, p. 43). — *Ornithopus perpusillus* L. (318, p. 43). — *Vicia cassubica* L. (67, p. 39). — *V. cracca* L. (66, p. 39). — *V. pisiformis* L. (488, p. 46). — *Lathyrus silvester* L. (165, p. 41, 24, p. 42, 489, p. 46). — *Pisum sativum* L. (491, p. 46); — *P. arvense* L. (490, p. 46).

Thymeleaceae

Daphne mezereum L. (198, p. 41). —

Lythraceae

Lythrum salicaria L.

Oenotheraceae

Epilobium angustifolium L. (393, p. 45). — *E. hirsutum* L. (392, p. 45). — *E. parviflorum* Schreb. (394, p. 45). — *E. collinum* Gmel. (395, p. 45). — *Trapa natans* L. (642, p. 49).

Hippuridaceae

Hippuris vulgaris L. (330, p. 44). —

Cornaceae

Cornus sanguinea L. (181, p. 41). — *C. mas* L. (180, p. 41). —

Araliaceae

Hedera helix L. (316, p. 43). —

Umbelliferae

Sanicula europaea L. (573, 574, p. 48). — *Eryngium planum* L. (227, p. 42). — *E. campestre* L. (226, p. 42). — *Berula angustifolia* L. Koch. (56, p. 39). — *Sium latifolium* L. (608, p. 49). — *S. Sisarum* L. (609, p. 49). — *Carum Carvi* L. (170, p. 41). — *Apium graveolens* L. (64, p. 39). — *Cicuta virosa* L. (170, p. 41). — *Bupleurum rotundifolium* L. (118, p. 40, 475, p. 46). — *B. falcatum* L. (119, p. 40)? — *Petroselinum sativum* L. (480, p. 46). — *Oenanthe Phellandrium (L.)* DC (244, p. 42, 602, p. 49). — *O. fistulosa* L. (245, p. 42). — *Seseli annuum* L. (601, p. 49). — *S. hippomaratrum* L. (256, p. 42). — *Meum Mutellina* L. Gärtn. (412, p. 45)? *Aethusa cynapium* L. (168, p. 41). — *Foeniculum capillaceum* Gilib. (255, p. 42). — *Heracleum sibiricum* L. (621, p. 49). — *H. sphondylium* L. (620, p. 42). — *Peucedanum Oreoselinum* (L.) Mnch. (460, 481, p. 48). — *Pastinaca sativa* L. (211, p. 41). — *Anethum graveolens* L. (58, p. 39). — *Levisticum officinale* L. (364, p. 44). — *Angelica silvestris* L. (61, p. 39). — *Archangelica officinalis* Hoffm. (60, p. 39). — *Daucus Carota* L. (199, p. 41, 603, p. 49). — *Anthriscus cerefolium* Hoffm. (151, p. 40). — *A. silvester* L. Hoffm. (581, p. 48). — *Conium maculatum* L. (169, p. 41). —

Pirolaceae

Pirola minor L. (528, p. 47). — *P. rotundifolia* L. (527, p. 47). —

Ericaceae

Vaccinium Myrtillus L. *fr. nigro et albo.* (231, p. 45). — *Calluna vulgaris* L. Salisb, (220, 221, p. 42). — *Andromeda polifolia* L. (551, p. 48).

Primulaceae

Primula officinalis L. Hill. (512, 513, 514, p. 47). — *Samolus Valerandi* L. (54, p. 39). — *Anagallis arvensis* L. (50, p. 39). — *A. coerulea* Schreb. (51, p. 39). — *Lysimachia nummularia* L. (436, p. 45, 52, p. 39). — *L. vulgaris* L. (390, p. 45).

Convolvulaceae

Convolvulus arvensis L. (610, 684, 685, p. 49, 50). —

Cuscutaceae

Cuscuta europaea L. (188, p. 41).

Boraginaceae

Anchusa officinalis L. (57, p. 39, 112, 113, 115, p. 40). — *Symphytum officinale* L. (624, 625, 627, *fl. albo*, p. 49). — *S. tuberosum* L. (626, p. 49). — *Pulmonaria obscura* Dum. (521, p. 47). — *P. angustifolia* L. (520, p. 47). — *Echium vulgare* L. (108, p. 40, 114, p. 40, 209, 210, p. 41). — *Lithospermum officinale* L. (376, p. 44). — *Cynoglossum officinale* L. (194, p. 41). —

Solanaceae

Solanum dulcamara L. fl. *albo et violaceo* (48, 49, p. 39). — *S. nigrum* L. (611, p. 49). — *Hyoscyamus niger* L. (336, p. 44). — *Datura stramonium* L (623, p. 49).

Scrophulariaceae

Verbascum thapsus L. (661, p. 50). — *V. thapsiforme* Schrad. (660, p. 50). — *V. lychnitis* L. (662, p. 50). *V. nigrum* L. (663, p. 50). — *V. blattaria* L. (105, 106,

p. 40). — *Linaria vulgaris* L. 371, 372, p. 44). — *Antirrhinum orontium* L. (62, p. 39, 585, p. 48). — *Scrophularia nodosa* L. (584, p. 48). — *Gratiola officinalis* L. (313 p. 43). — *Veronica beccabunga* L. (53, 55, p. 39). — *V. chamaedrys* L. (38, p. 38). — *V. teucrium* L. (632, p. 50). — *V. officinalis* L. (633, p. 49, 665, 666, 667, p. 50). — *V. longifolia* L. (668, p. 50). — *Digitalis purpurea* L. (202, 204, p. 41). — *D. ambigua* L. (203, p. 41). — *Melampyrum* sp. (404, p. 45). — *Euphrasia officinalis* L. (239, p. 42). — *Odontites serotina* Lam. (240, p. 42). — *Pedicularis palustris* L. (467, p. 46). — *P. sceptrum Carolinum* L. (468, p. 46). — *Sesamum orientale* L. (600, p. 49).

Verbenaceae

Verbena officinalis L. (664, p. 50).

Labiatae

Teucrium scordium (509, p. 47, 582, p. 48). — *T. montanum* L. (634, p. 49)? *Marrubium vulgare* L. (399, p. 45). — *Sideritis montana* L. (605, p. 49). — *Nepeta cataria* L. (127, p. 40, 409, p. 45). — *Glechoma hederacea* L. (314, 315, p. 43). — *Brunella vulgaris* L. (515, 516, 517, p. 47). — *Galeopsis ladanum* L. (46, p. 39, 606, p. 49). — *G. tetrahit* L. (47, p. 39). — *Lamium album* L. (98, p. 39, 689 p. 50). — L. *maculatum* L. (691, p. 50). — L. *purpureum* L. (688, p. 50). — *Galeobdolon luteum* Huds. (690, p. 50). — *Stachys arvensis* L. (664, p. 50). — *Betonica officinalis* L. (97, 99, p. 39). — *Leonurus cardiaca* L. (134, p. 40). — *Ballota nigra* L. (400, p. 45). — *Salvia pratensis* L. (335, p. 44). — *S. silvestris*, L. (568, p. 48). — *Calamintha clinopodium* Benth. (123, p. 40, 174, p. 41). — *C. acinos* L. Clair. (125, p. 40, 175, p. 41). — *Hyssopus afficinalis* L. 341, p. 44). — *Origanum vulgare* L. (461, p. 46). — *Thymus serpyllum* L. pro p.) Borb. (593, 595, 597, p. 48). — *Th. s. flore albo* (594, p. 48). — *Th. s.* var. *citriodora* (597, p. 49). — *Mentha longifolia* L. *Huds.* — *Mentha silvestris* L. (410, p. 45). — *M. aquatica* L. (128, p. 40, 401, 408, p. 45). — *M. verticillata* L. (126, p. 40).

Plantaginaceae

Plantago major L. (492a, p. 46). — *P. media* L. (492b, p. 46). — *P. lanceolata* L. (493, 494, p. 47). — *P. ramosa* (Gilib). Ascher. (519, p. 47). —

Gentianaceae

Centaurium umbellatum Gilib. *fl. albo et rubro* (149, 150, p. 40). — *Gentiana pneumonanthe* L. (497, p. 47). —

Asclepiadaceae

Vincetoxicum officinale Mnch. (78, 79, p. 39). —

Oleaceae

Syringa vulgaris L. (628, p. 49). — *Ligustrum vulgare* L. (365, p. 44). —

Rubiaceae

Asperula tinctoria L. (552, p. 48). — *Galium palustre* L. (265, 266, p. 42). — *G. aparine* L. (63, p. 39).

Caprifoliaceae

Sambucus ebulus L. (208, p. 41). — *S. nigra* L. (569, 570, p. 48), 70 *fol. laciniatis.* — *S. racemosa* L. (571, p. 48). — *Viburnum opulus* L. (572, p. 48). —

Valerianaceae

Valeriana officinalis L. (656, p. 50). — *V. dioica* L. (657, 658, p. 50). —

Dipsaceae

Dipsacus silvester Huds. (206 a, p. 41). — *D. pilosus* L. (206 b, p. 41). — *Succisa pratensis* Mnch. (418, p. 45). — *Scabiosa ochroleuca* L. (579, p. 48). — *S. columbaria* L. (580, p. 48). — *Knautia arvensis* Coult. (577, 578, p. 48). —

Cucurbitaceae

Bryonia alba L. (111, p. 40). — *B. dioica* Jacq. (110, p. 40). —

Campanulaceae

Campanula cervicaria L. (340, p. 44) — *C. glomerata* L. (131, p. 40). — *C. trachelium* L. (640, 641, p. 49). — *C. rotundifolia* L. (132, p. 40).

Compositae

Eupatorium cannabinum L. (237, 238, p. 42). — *Linosyris vulgaris* Cass. (83, p. 39). — *Aster amellus L.* (81. p. 39). — *Erigeron acer* L. (592, p. 48). — *Antennaria dioica* (L.) Gärtn. (282, 283, 284, p. 43). — *Gnaphalium silvaticum* L. (285, p. 43, 622, p. 49). — *Inula helenium* L. (214, p. 41). — *I. salicina* L. (82, 39). — *I. Conyza* DC (178, 179, p. 41). — *Anthemis tinctoria* L. (116, 117, p. 40). — *A. arvensis* L. (154, p. 40). — *A. cotula* L. (153, p. 40). — *Achillea millefolium* L. (414, 415, 416, p. 45). — *A. ptarmica* L. (417, p. 45). — *Matricaria chamomilla* L. (155, p. 40). — *Chrysanthemun leucanthemum* L. (162, p. 41). — *Ch. parthenium* L. (Bernh.), (402, 403, p. 45). — *Ch. segetum* L. (163, p. 41). — *Tanacetum vulgare* L. (629, p. 49). — *Artemisia absinthium* L. (4, 5, 6, p. 38). — *A. vulgaris* L. (73, 74, p. 39). — *A. campestris* L. (75, p. 39). — *Tussilago farfara* L. (653, 655, p. 49). — *Petasites officinalis* Mnch. (654, p. 49). — *Senecio vulgaris* L. (591, p. 48). — *S. Jacobaea* L. (347, p. 44). — *Echinops sphaerocephalus* L. (139, p. 40). — *Arctium tomentosum* Mill. (96, p. 39). — *A. lappa* L. (94, p. 39. — *A. minus* Bernh. (95, p. 39). — *Carduus nutans* L. (137, p. 40). — *C. acanthoides* L. (502, p. 47). — *Cirsium lanceolatum* Scop. (136, p. 40). — *C. acaule* (L.) Mill. (9, p. 38). — *C. arvense* (L.) Scop. (135, 138, p. 40). — *Serratula tinctoria* L. (598, p. 49). — *Onopordon acanthium* L. (7, 8, p. 38), (44 b. p. 46). — *Centaurea scabiosa* L. (346, p. 44). — *C. jacea* L. (342, 343, p. 44). — *C. cyanus* L. (189—192, p. 4, 190, *fl. albo*, 193, p. 4, var. *montana* L.). — *C. austriaca* Willd. (— *C. phrygia* pro p.) (344, p. 44). — *Cichorium intybus* L. (158, 166, p. 40, 41). — *f. flore albo* (159, 167, p. 40, 41). — *Tragopogon pratensis* L. (583, p. 48, 93 a, p. 39). — *Scorzonera humilis* L. (93 b, p. 39). — *Taraxacum officinale* L. (200, p. 41). — *Picris hieracioides* L. (200, p. 41, 484, p. 46). — *Chondrilla juncea* L. (160, p. 40). — *Sonchus oleraceus* L. (614, p. 49). — *S. asper* (L.) Hill. (612, p. 49). — *S. arvensis* L. (615, p. 49, 322, p. 43). — *Lactuca scariola* L. (355, p. 44, 616, p. 49). — *Crepis tectorum* L. (323, 325, p. 43, 161, p. 41). — *C. paludosa* L. (325, p. 43). — *Hieracium pilosella* L. (88, 89, p. 39). — *H. umbellatum* L. (326, 327, p. 43). —

Oznaczenie dokładne gatunków pierwszej flory zbadanej przez Bernhardiego przedstawiało niemało trudności. Już Rostafiński zwrócił na to uwagę, że autor ten, drukując 2 katalogi ogrodów królewskich, nie uzgadniał w nich nomenklatury tak, że często jeden i ten sam gatunek figuruje pod różnymi nazwami. To samo można powiedzieć

o katalogu okolic Warszawy. Bernhardi jako pierwszy pionier w tej dziedzinie musiał czerpać z różnych źródeł, gdzie w owe czasy nomenklatura była bardzo chwiejna, a z polskich źródeł mógł tylko korzystać z Herbarzy Marcina z Urzędowa (1595) i Syreniusza (1613), którzy czerpali z różnych zagranicznych źródeł z nomenklaturą często bałamutną. Dużo nazw roślin katalogu jest oznaczonych jednym wyrazem: czasem jest to nazwa przyjęta dziś za rodzajową, czasem figurująca w nazwie gatunkowej. Nie było trudności z nazwami takimi, które posiadają u nas jeden gatunek, jak *Asarum, Hippuris, Alliaria.* Tak samo nazwy, jak *Botrys* lub *Ebulus* naprowadzały na gatunki *Chenopodium botrys* i *Sambucus ebulus.* Lecz taką nazwę, jak *Lunaria* można interpretować jako *Lunaria vulgaris* lub paproć *Botrychium lunaria.* Inne znów wielogatunkowe rodzaje, jak *Lolium, Melampyrum, Erysinum* nie dadzą się ściśle oznaczyć, tyczy się to zwłaszcza nazw drzew i krzewów, jak *Quercus, Betula, Ulmus, Evonymus,* które posiadają pod Warszawą po parę gatunków, musimy więc ograniczyć się tylko do podania nazw rodzaju. Czasem jest nazwa przekręcona jak zamiast *Chamaeitea* wydrukowano *Chamaeirea,* co idąc za K. Bauhinem, należałoby uznać za *Salix repens,* która znów figuruje w innym miejscu pod inną nazwą. Dużo kłopotu sprawiają nazwy *Muscus,* który figuruje w 10 pozycjach i *Gramen* — w 22 gatunkach. Przy małych znajomościach ówczesnych roślin zarodnikowych pod nazwą *Muscus* figurują zarówno *Lycopodium,* jak liczne porosty i różne gatunki mchów tak lakonicznie określonych, że nie sposób wyłowić z nich ścisłe nazwy gatunkowe. Pod nazwą *Gramen* figurują nie tylko *Gramineae,* lecz *Juncaceae* i *Cyperaceae,* nie wszystkie więc udało się ściśle oznaczyć. Usunąłem również ze spisu rośliny, o których wiemy, że nie mogą rosnąć w pobliżu Warszawy, np. rośliny górskie, jak *Meum, Gentiana verna, Allium alpinum* i inne, a także południowe, jak *Umbilicus, Arisarum* itp. Autor często jeden gatunek rozbija na kilka wedle barwy kwiatów, co często się zdarza w postaci albinizmu, lub tworzy gatunki, podając cechy tak niewyraźne, jak *major, minor, minima,* a czasem *species prima, altera,* które nic nie mówią. Moim zadaniem było dojść w nazwach do największego prawdopodobieństwa. Opuściwszy więc nazwy roślin, które nie mogą rosnąć w okolicach Warszawy i takie których wobec lakoniczności informacji, trudno rozwikłać i uporządkować synonimikę, mogłem stwierdzić pozytywnie zamiast 697 numerów wymienionych u Bernhardiego tylko 477 gatunków. Liczba ta jest jak na owe czasy i pierwszą florę duża. Pomimo wielu błędów wynikających częściowo nie z winy autora, lecz ze strony ówczesnej botaniki, musimy przyznać Bernhardiemu za wielką zasługę stworzenie po raz pierwszy obszernej flory okolic Warszawy.

Przy oznaczaniu duże usługi obok wymienionych polskich zielnikarzy oddało mi dzieło Kaspra Bauhina *„Pinax Theatri Botanici"* (Bazylea 1623) oraz tegoż autora *„Prodromos Theatri Botanici"* Wyd. II (Bazylea 1672). W spisie w nawiasach stawiałem numery, jakie są u Rostafińskiego, a obok wskazywałem stronicę.

II

Wiek XVIII

Drugą florę okolic Warszawy opracował w r. 1730 lekarz nadworny Augusta II dr Erndtel (Erndtl, Erndtelius) (1670—1734). Wydał on w Dreźnie obszerne dzieło pt. *Warsavia physice illustrata sive de aere, aquis, locis et incolis Warsaviae, eorundemque moribus et morbis tractatus, cui annexum est Viridarium et Catalogus plantarum circa Warsaviam nascentium* (str. 274—332) (Fizyografia Warszawy, czyli o powietrzu, wodach, dzielnicach i mieszkańcach Warszawy, o ich obyczajach i chorobach, do czego został dodany Katalog roślin koło Warszawy rosnących (Viridarium [1]).

Erndtel kształcił się na uniwersytecie w Lipsku. Rozprawę doktorską pt. *Ex veneno salus* (Z trucizny zdrowie) wydał w r. 1691 w Giessen. Interesował się medycyną wschodnią. Korzystając z pracy polskiego misjonarza i podróżnika do Chin ze Lwowa Marcina Boyma wydał dwie rozprawki w tym kierunku. 1. *De usu historiae naturalis exotico-geographicae in medicina* (O pożytku historii naturalnej geograficznie egzotycznej w medycynie, Lipsk 1700) oraz 2. *De flora Japoniensi epistola ad J. F. Breyne* (Listy do J. F. Breyne'a o florze japońskiej, Drezno 1716).

W latach 1706—7 odbył podróż naukową do Holandii i Anglii, zwiedzając uniwersytety, muzea, szpitale, zaznajamiając się z literaturą naukową. Sprawozdanie z tej podróży w formie listu do przyjaciela wyszło w 2 wydaniach w Lipsku (1710) i w Amsterdamie (1711). *De itinere suo anglico et batavo annis 1706 et 1707 facto relatio ad amicum* (O podróży swej do Anglii i Holandii odbytej w latach 1706 i 1707 sprawozdanie dla przyjaciela). Zostawszy w r. 1710 lekarzem nadwornym króla Augusta II, Erndtel mieszkał dłuższy czas w Warszawie, co mu pozwoliło zebrać liczne obserwacje dotyczące stolicy Polski i utrwalić je w wyżej wymienionym dziele. Autor opisuje dość szczegółowo położenie i rozmiary Warszawy, jej dzielnice, wylicza kościoły, klasztory, szpitale, pałace i ogrody magnatów. Poświęciwszy następnie szereg stron wykładowi o powietrzu jego ciśnieniu i znaczeniu barometru w historycznym rozwoju pojęć, wylicza skamieniało-

---

1) Patrz: Polski Słownik Biograficzny P.A.U. T. VI. Kraków 1948, str. 289—290.

WARSAVIA

PHYSICE ILLUSTRATA,

SIVE DE

AERE, AQVIS, LOCIS

ET

INCOLIS WARSAVIÆ,

EORUNDEMQUE

MORIBUS ET MORBIS

TRACTATUS.

CUI ANNEXUM EST

VIRIDARIUM,

VEL

CATALOGUS PLANTARUM

CIRCA WARSAVIAM NASCENTIUM.

AUTORE

CHRISTIANO HENRICO ERNDTELIO,

PHIL. ET MEDIC. DOCTORE,

SAC. REGIÆ MAJ. POLON. ET ELECTOR. SAXON. ARCHIATRO,
ET NAT. CURIOS. GERMANIÆ COLLEGA.

DRESDÆ,

Apud JOH. CHRISTOPH. ZIMMERMANNI HÆRED. & JOH.
NICOL. GERLACHIUM. MDCCXXX.

Rys. 3

ści, jakie zostały znalezione przez dr J. H. Heuchera nad brzegami Wisły w okolicach Warszawy i umieszczone w muzeum w Dreźnie. Wobec tego, że paleontologia w owe czasy stawiała dopiero pierwsze kroki i nomenklatura nie była wyrobiona, spis ten niewiele nam mówi. Cenne natomiast są jako pierwsze dla Warszawy, systematyczne spostrzeżenia meteorologiczne ciśnienia powietrza, kierunku wiatrów i stanu nieba, prowadzone przez 4 lata od r. 1725 do 1728 włącznie. Autor podaje również analizy wód i studzien Warszawy, mówi o mieszkańcach, ich obyczajach, odżywianiu się, o przyrządzaniu pewnych potraw i napojów. Dużo miejsca poświęca autor opisowi chorób grasujących w Warszawie. Uważał on jednak jeszcze kołtun za specjalną chorobę, na którą podawał lekarstwa. W ostatnim rozdziale autor specjalną uwagę poświęca chorobom, jakie obserwował w Warszawie w r. 1720 i sposobom ich leczenia. Poza tym dziełem Erndtel ogłosił drukiem spis roślin zebranych podczas pobytu w miejscowościach kuracyjnych — w Sedlitz koło Drezna i w Cieplicach: 1) *Plantarum circa Sedlicenses thermas Elenchus* 1723 i 2) *De plantis circa thermas theplicenses crescentibus* (Acta Acad. nat. cur. t. XIII. 1733).

Ze wstępu, jaki Erndtel napisał do swej flory, dowiadujemy się, że gdy studiował w Lipsku, wiedzę botaniczną zawdzięczał głównie swemu ziomkowi prof. Augustowi Kwirynowi Bachmannowi (1652—1725), znanemu z łacińskich prac naukowych, które pisał pod pseudonimem Rivinus. Był to wszechstronnie wykształcony przyrodnik, jak wielu współczesnych, w jednej osobie medyk, chemik i botanik. Wydał w roku 1690 dzieło pt. „Introductio generalis in rem herbariam" ze wspaniałymi miedziorytami i podobnie jak Kasper Bauhin zaproponował nazywanie roślin przy pomocy binarnej nomenklatury, dając obok nazwy rodzaju i nazwę gatunku. Tę myśl rozwinął potem Linneusz stosując konsekwentnie tę zasadę do całego państwa roślinnego. Tymczasem Rivinus, rzuciwszy myśl nową, nie rozwinął jej w swych pracach systematycznych, należąc do tego pokolenia systematyków, którzy idąc za wzorem Cesalpina tworzyli sztuczne systemy morfologiczne. Rivinus oparł swój system na budowie kwiatu zwłaszcza korony, stąd Linneusz zwie go *corollista*. Ponieważ dokładna budowa kwiatu nie była wówczas dobrze znana, więc i system ów nie znalazł większego uznania. Erndtel wspomina swego nauczyciela jako tego, który wzbudził w nim zamiłowanie do botaniki i wycieczek terenowych dla zbierania i poznawania roślin. Wspomina również, że poznał także i florę wysokogórską w Alpach Glarneńskich pod kierunkiem J. J. Scheuchzera (1672—1733), autora jednej z pierwszych prac paleontologicznych pt. *Herbarium diluvianum* (1709).

Osiadłszy w Warszawie i zostawszy lekarzem nadwornym króla,

Erndtel nie mógł już przedsiębrać dalszych podróży, zato skierował swoją pasję zbierania i poznawania roślin na bliższe okolice Warszawy.

Wspomina on na wstępie, że Galen chwalił bardzo okolice Rzymu jako obfitujące w cenne zioła lecznicze, tymczasem Erndtel wskazuje, że pod tym względem Warszawa może się poszczycić, że jej flora odznacza się bogactwem ziół leczniczych i klimatem zdrowym nie takim, jak malaryczne okolice Rzymu. Zbierał więc rośliny na polach, łąkach, lasach i bagnach, nie trzymając się utartych dróg i ścieżek, żeby dokładniej poznać dziką florę najbliższych okolic miasta. Nie omieszkał przy tym zapoznać się z ust ludu a częściowo od polskich aptekarzy z polskimi nazwami roślin. Kilkadziesiąt tych nazw umieścił w swojej florze, niestety, w dość skażonej pisowni, opartej na niemieckiej wymowie przy braku niektórych liter, jak ł lub polskie nosówki ą i ę. Te polskie nazwy umieściłem w spisie flory w poprawnej formie. Terenem badań Erndtla były głównie okolice Marymontu, gdzie stał dawniej pałacyk myśliwski zbudowany przez Sobieskiego dla królowej Marysieńki zwany *Mariae mons*. Wizerunek tego pałacyku został odtworzony w postaci sztychu w wymienionej pracy. Teren wycieczek autora szedł dalej w okolice klasztoru Kamedułów na Bielanach. Rzeczywiście, trudno było dawniej znaleźć w okolicach Warszawy bardziej urozmaicony pod względem roślinnym teren; dziś roślinność ta jest mocno zniszczona a za czasów Erndtla w pierwszej połowie w. XVIII szata roślinna musiała być bardzo bujna ze względu na charakter terenu. Jeżeli porównać pracę Bernhardiego z pracą Erndtla musimy przyznać drugiej ogromny postęp. W pierwszej mamy spis roślin często jednym wyrazem oznaczonych, rzadko ze wzmianką barwy kwiatu lub charakterem owoców. U Erndtla jest już nie tylko lista roślin, lecz flora w nowoczesnym znaczeniu tego wyrazu. Większość roślin ma podwójną nazwę rodzaju i gatunku i zazwyczaj krótką diagnozę, autor wszędzie cytuje źródła, opierając się oprócz pracy swego mistrza Rivinusa na pracach Kaspra Bauhina z Bazylei (1550—1624), który już pierwszy zastosował binarną nomenklaturę i uporządkował zawikłaną synonimikę w dziele „*Pinax Theatri Botanici*" (I w. 1623, II w. 1671), wraz z dodatkiem „*Prodromus Theatri Botanici, in quo plantae supra sexcentae ab ipso primum descriptae cum plurimis figuris proponuntur*" (Bazylea 1671) podobną jak Linneusz w drugiej połowie XVIII w.

Obok tego źródła, najczęściej cytowane są dwa inne poważne źródła: dzieło anglika Johna Raya (Rajus) (1628—1705) *Historia plantarum* i francuza J. P. Tourneforta (1656—1708), *Institutiones rei herbariae* (1700), znamienne przez to, że obaj autorzy dawali już ścisłe określenie rodzajów roślin.

Oprócz tych najważniejszych źródeł autor cytuje wielu innych auto-

Rys. 4

rów, sięgając do Teofrasta Dioskorydesa i Pliniusza oraz do zielnikarzy XVI i XVII w., jak Clusius, Lobelius, Dodonaeus, Ruellius, Johannes Bauhinus, Tabernaemontanus, Matthioli i inni. Przy niektórych gatunkach, mając pewne wątpliwości, autor daje obszerniejsze krytyczne uwagi oparte na dobrej znajomości literatury. Biorąc to pod uwagę, musimy przyznać, że mocno krzywdzący te prace jest sąd ks. S. B. Jundziłła, gdy porównywając to dzieło z pracą Bernhardiego pisze, że Erndtel „mało co porządniejszy roślinny katalog podał", gdyż praca Bernhardiego jest tylko mało czytelnym katalogiem, podczas gdy praca Erndtla jest już krytyczną florą z opisami roślin, opartymi na najlepszych źródłach owych czasów. Postępem jest zwrócenie uwagi na mało jeszcze zbadane rośliny zarodnikowe, choć wszystkie grzyby (27 gatunków) pomieszcza pod jedną nazwą rodzajową: *Fungus*, mszaki zaś (31 gatunków) pod nazwą *Muscus*, choć są tam nie tylko mchy, lecz widłaki, widliczki i porosty. Słowem praca Erndtla jest już poważnym przyczynkiem do poznania flory okolicy Warszawy.

SPIS ROŚLIN OKOLIC WARSZAWY Z DZIEŁA CHR. H. ERNDTLA „WARSAVIA PHYSICE ILLUSTRATA" (1730). ROZDZIAŁ: VIRIDARIUM WARSAVIENSE (p. 132).

CATALOGUS PLANTARUM CIRCA WARSAVIAM CRESCENTIUM EX OPERE CHR. H. ERNDTELLI (1730). CAPITULUM „VIRIDARIUM WARSAVIENSE (p. 1—132).

Fungi

Erndtel był pierwszym badaczem, który zwrócił uwagę na grzyby kapeluszowe okolic Warszawy. Wszystkie one figurują pod jedną nazwą *Fungus*. Krótkie określenia łacińskie i od czasu do czasu zastosowane nazwy polskie pozwalają z dużą dozą prawdopodobieństwa przynajmniej znaczną ich część zdefiniować według nowoczesnej nomenklatury.

Fungus porosus = *Morchella conica* i *M. esculenta*. Smardze.
F. orbicularis exalbidus = *Tricholoma?*
F. Augusti mensis = *Boletus edulis* Bull.
F. spadiceus = *Boletus scaber* Bull.
F. coralliformis = *Clavia botrytis* Pers.
F. umbilicum referens = *Boletus luteus* L.
F. angulosus = *Lactarius deliciosus* L. Rydz.
F. esculentus Clusii XVIII = *Lepiota procera* Scop.
F. campestris fuscus = *Psalliota campestris*. Pieczarka.
F. membranaceus auriculam referens = *Auricularia sambucina* Mart.
F. cervinus = *Elaphomyces cervinus*.
F. penis imaginem referens = *Phallus impudicus* L.

F. rotundus orbicularis = *Bovista gigantea* Nees.
F. muscarius Tragi = 1. *Amanita muscaria* 2. *Amanita rubescens* Fries.
F. muscarius fuscus = *Amanita pantherina DC.* vel *Amanitopsis vaginata* Bull.
F. in caudicibus nascens ungulam equinam representans = *Polyporus (Fomes) fomentarius* et *P. igniarius.*
F. orbiculatus argenteo cinereus = *Boletus subtomentosus* L.
F. pyxioides seminifer = *Peziza* sp.

Musci

Mszaki za czasów Erndtla były jeszcze słabo zbadane. Wiadomości o nich możemy znaleźć w dwóch pozycjach: 1. na str. 9 pod *Adianthum aureum majus* i *A. au. minus*; 2. na str. 77—79, gdzie podano 31 gatunków pod ogólną nazwą *Muscus*. To co podano pod *Adianthum*, sądząc z opisu i polskiej nazwy, są to dwa pospolite gatunki *Polytrichum*: *P. commune* (L.) Br. Eur. i *P. piliferum* Schreb.

Natomiast pod *Muscus* podano mieszaninę różnych organizmów. 3 z nich należą do widłaków, a mianowicie: *Muscus clavatus foliis cupressi* = *Lycopodium complanatum* L. *M. cl. junip. foliis reflexis* = L. *annotinum* L. i *M. terrestris clavatus* = *L. clavatum* L., toteż umieszczono je w rodzinie widłaków (*Lycopodiaceae*).

Muscus denticulatus major pulcher repens, sądząc z powołania się na literaturę i rysunki, należałoby uważać za *Selaginella helvetica*, a *M. dent. minor* za *S. selaginoides*, lecz podanie tych roślin z okolic Warszawy jest nieporozumieniem opartym na błędnym oznaczeniu. Do glonów należą: *M. aquaticus bombycinus retiformis* = = *Hyhrodictyon reticulatum*, *M. aq. denticulatus* jest to, prawdopodobnie, *Fontinalis antipyretica*, natomiast *M. ag. tenuissimis foliis caudiculis adhaerentibus* = *Cladophora* sp.

Pod nazwą *Muscus* mamy tu również trochę porostów (*Lichenes*). Tak *Muscus terrestris erectus* i *M. terr. coralloides erectus cornibus ruffescentibus* to *Cladonia rangiferina* i *Cl, rangiformis*. *M. arboreus* = *Usnea* sp., *M. cupressiformis ramosus incanus ramulis fere* = *Stereocaulon paschale?*, *M. pyxioides* = *Cladonia pyxidata*, *M. capillaceus* = *Bryopogon jubatum.*

Natomiast za mchy można uznać: *Muscus pennatus major*, *M. vulgaris pennatus minor*. Tu należy, prawdopodobnie, *Hypnum crista castrensis* lub *H. tamariscinum* i inne gatunki *Hypnum*. *M. erectus foliis in orbem sparsis* = *Rhodobryum roseum?*, *M. capillaceus major stellatus* = *Mnium hornum*. *M. terrestris vulgaris minor Adianthi aurei capitulis* = *Hylocomium splendens*, *M. palustris terrestris similis* = *Sphagnum palustre* (*cymbifolium*). *M. bifolius procumbens foliis subrotundatis* = *Plagiochila asplenioides.*

Pteridophyta

Filicinae

Ophioglossum vulgatum L. — *Aspidium filix mas* Sw. — *A. thelypteris* (L.) Sw. — *Athyrium filix femina* (L.) Roth. — *Asplenium trichomnes* L. — *A. ruta muraria* L.

Equisetaceae

Equisetum arvense L. — Skrzyp. Koński ogon. — *E. silvaticum* L. — *E. limosum* L. — *E. palustre* L. — *E. hiemale* L.

Lycopodiaceae

Lycopodium clavatum L. Wroniec, Widłak. — L. *annotinum* L. — *L. complanatum* L.

Gymnospermae

Coniferae

Abies alba Mill. Jedlina „non nisi aliquot a Warsavia et praecipue in sylvis Gosenicensibus Oekonomiae Regiae invenitur". Jest to prawdopodobnie stanowisko w Mieni, — *Picea excelsa* Link (sub. *Abies rubra*). Blisko Warszawy nie rośnie, lecz dość obficie z prawej strony Wisły za Pragą. Rosną niektóre okazy w ogrodzie królewskim na Ujazdowie. — *Pinus silvestris* L. Sosna. Najpospolitsze drzewo koło Warszawy i w całej Polsce. Z drzazeg podstawy pnia wyrabia się łuczywo. — *Juniperus communis* L. Jałowiec. — *J. sabina* L. Dużo okazów rośnie w ogrodzie na Ujazdowie. — *Thuja occidentalis* L. Rośnie w ogrodzie przy klasztorze Reformatów.

Angiospermae

Monocotyledones

Alismataceae

Sagittaria sagittifolia L. — *Alisma plantago* L.

Butomaceae

Butomus umbellatus L.

Hydrocharitaceae

Hydrocharis morsus ranae L. — *Stratiotes aloides* L.

Juncaginaceae

Triglochin palustre L.

Potamogetonaceae

Potamogeton natans L. — *P. fluitans* L. — *P. crispus* L. — *P. densus* L.

Juncaceae

Juncus bufonius L. — *J. effusus* L. Sit. — *J. conglomeratus* L. — *J. supinus* L. — *J. lamprocarpus* L.

Liliaceae

Colchicum autumnale L. Zimowit. — *Anthericum ramosum* L. — *Allium cepa* L. Cebula. — *A. porrum* L. Lug wielki. — *A. Schoenoprasum* L. — *A. sativum* L. — *A. ursinum* L. — *Gagea lutea* Ker. — *Lilium martagon* L. — *Polygonatum multiflorum* (L.). All. — *Majanthemum bifolium* (L.) Dc. —*Convallaria majalis* L. Lanka — *Asparagus officinalis* L. Szparagi. — *Paris quadrifolia* L.

Iridaceae

Gladiolus paluster L. Mieczyk. — *Iris pseudoacorus* L. Kosaciec, dziki żółty.

Cyperaceae

Cyperus fuscus L. — *Scirpus lacustris* L. Sit. — *Eriophorum polystachyum* L. — *E. latifolium* Hoppe. — *Carex cyperoides* L.

Gramineae

Panicum miliaceum L. — *Setaria glauca* (L.) P. B. — *S. viridis* (L.) P. B. — *S. italica* (L.) P. B. Jagle włoskie. — *Phalaris arundinacea* L. — *Anthoxantum odoratum* L. — *Millium effusum* L. — *Phleum pratense* L. — *Alopecurus pratensis* L. — *A. geniculatus* L. — *A. fulus* Sm. — *Agrositis spica venti* L. — *Ag. vulgaris* Wirth. — *Calamagrostis epigeois* (L.) Roth. — *C. pseudophragmites* (Hall) Baumg. — *C. lanceolata* L. — *Holcus lanatus* L. — *Avena sativa* L. Owies. — *A. fatua* L. — *A. pubescens* Huds. — *Phragmites communis* Trin. — *Briza media* L. — *Dactylis glomerata* L. — *Poa annua* L. — *P. pratensis* L. — *Glyceria fluitans* R. Br. Manna polska. Manna krupiata. — *Lolium temulentum* L. — *Triticum repens* L. — *T. caninum* L. — *Triticum vulgare Vill.* var. *hybernum et aestivum.* — *Secale cereale* L. — *Hordeum murinum* L. — *H. distichon* L. — *H. vulgare* L. var. *hexastichon.* Jęczmień.

Orchidaceae

Cypripedium calceolus L. — *Ophrys muscifera* Huds. — *Orchis militaris* L. — *O. morio* L. — *O. coriophorus* L. — *O. incarnatus* L. — *O. latifolius* L. — *O. maculatus* L. — *Gymnadenia conopea* R. Br. — *Platanthera bifolia* (L.) Rchb. — *Epipactis rubiginosa* Gaud. — *Cephalanthera albo* Cratz. — *Spiranthes spiralis* L. Koch. — *Listera ovata* (L.) R. Br. — *Neottia nidus avis* (L.) Rich. —

Sparganiaceae

Sparganium ramosum Court. — *S. simplex* Huds.

Typhaceae

Typha latifolia L.

Araceae

Acorus Calamus L. *Tatarskie ziele.* — *Calla palustris* L. — *Arum maculatum* L.

Lemnaceae

Lemna minor L.

Dicotyledones

Betulaceae

Betula verrucosa Ehr. Brzoza. — *Alnus glutinosa* Gärtn. Olszyna. — *Corylus avellana* L. Laskowy orzech.

Fagaceae

Fagus silvatica L. Buk. — *Quercus robur* L. Dąb.

Juglandaceae

Juglans regia L. Orzech włoski.

Salicaceae

Populus alba L. — *P. nigra* L. — *Salix fragilis* L. Wierzba. — *S. alba* L. — *S. cinerea* L. — *S. caprea* L. — *S. viminalis* L. — *S. aurita* L. — *S. repens* L. — *S. purpurea* L.

Moraceae

Morus nigra L. Ogród na Ujazdowie.

Cannabaceae

Humulus lupulus L. Chmiel. — *Cannabis sativa* L. Konopie.

Urticaceae

Urtica urens L. — *U. dioica* L. — *Parietaria officinalis* L. Pomurne ziele. Powój. Dzień i noc.

Ulmaceae

Ulmus campestris L. (*U. foliacea* Gilib).

Loranthaceae

Viscum album L. Jemioła.

Polygonaceae

Rumex aquaticus L. — *R. hydrolapathum* Huds. — *R. sanguineus* L. — *R. crispus* L. — *R. silvester* Wallr. Kobyli szczaw. — *R. acetosa* L. Szczaw. — *R. acetosella* L. — *Polygonum bistorta* L. Wężownik. — *P. amphibium* L. f. *aquatica et f. terrestris*. — *P. persicaria* L. — *P. hydropiper* L. — *P. mite* Schrank. — *P. aviculare* L. — *P. convolvulus* L. — *Fagopyrum sagittatum* Gilib. Tatarczyna.

Euphorbiaceae

Mercurialis perennis L. Szczyr. Merkuriusz. — *Euphorbia peplus* L. — *E. helioscopia* L. — *E. exigua* L. — *E. palustris* L. — *E. cyparissias* L. — *E. esula* L. — *E. lathyris* L.?

Chenopodiaceae

Beta vulgaris L. var. *esculenta* et var *cicla*. Ćwikła. — *Chenopodium album*. L. — *Ch. rubrum* L. — *Ch. bonus Henricus* L. — *Spinacia oleracea* L. — *Atriplex hastatum* L. Łoboda. — *Salsola Kali* L.

Amarantaceae

Amarantus hybridus L.

Caryophyllaceae

Dianthus carthusianorum L. — *D. barbatus* L. — *D. deltoides* L. — *D. serotinus* W. K. — *Vaccaria vaccaria* (L.) Hut. *Saponaria officinalis* L. — *Cucubalus baccifer* L. — *Lychnis flos cuculi* L. — *Viscaria vulgaris* Röhl. — *Melandryum silvestre* Röhl. — *M. pratense* Röhl. — *Silene venosa* (Gilib.) Asch. — *S. otites* Sm. — *S. chlorantha* Ehrh.? — *Agrostemma githago* L. — *Arenaria graminifolia* Schrad. — *Holosteum umbellatum* L. — *Malachium aquaticum* Fr. — *Sagina procumbens* L. — *Spergula arvensis* L. — *Spergularia campestris* Asch. — *Herniaria glabra* L. Żabie gronka. — *Sclerathus perennis* L. — *S. anuus*. L.

Aristolochiaceae

Asarum europaeum L. Kopytnik. — *Aristolochia clematitis* L. Smolnik. W zaroślach wierzby nad brzegiem Wisły.

Berberidaceae

Berberis vulgaris L.

Ranunculaceae

Caltha palustris L. Nogietek. Knieć. — *Trollius europaeus* L. — *Nigella arvensis*

L. — *Actaea spicata* L. — *Aquilegia vulgaris* L. — *Delphinium consolida* L. — *Clematis vitalba* L. — *Pulsatilla vernalis* Mill. Sasanka. — *P. patens* Mill. — *P. pratensis* Mill. — *Anemone nemorosa* L. — *A. ranunculoides* L. — *Hepatica triloba* Gilib. Wątrobnik. — *Myosurus minimus* L. — *Ranunculus fluitans.* Lam. Jaskier. Żaba. — *R. heterophyllus* Weber. — *R. trichophyllus* Chaix. — *R. lingua* L. — *R. flammula* L. — *R. sardous* Cranz. — *R. repens* L. — *R. bulbosus* L. — *R. arvensis* L. — *R. auricomus* L. — *R. acer* L. — *R. polyanthemos* L. — *R. Ficaria* L. — *Thalictrum aquilegifolium* L. — *Th. angustifolium* L. — *Adonis aestivalis* L.

Nymphaeaceae

Nymphaea alba L. Lilia wodna. Grzybienie. — *Nuphar luteum* (L.) Sibth. et Sm.

Ceratophyllaceae

Ceratophyllum submersum L.

Papaveraceae

Papaver argemone L. — *P. rhoeas* L. — *P. sommiferum* L. Mak. — *Chelidonium majus* L. Jaskółcze ziele. — *Corydalis cava* (L.) Schweigg. et Kort. — *C. solida* Sm. — *Fumaria officinalis* L. Polna ruta.

Cruciferae

Cardamine pratensis L. — *C. amara* L. — *Nasturtium officinale* R. Br. — *N. palustre* DC. — *Barbarea vulgaris* R. Br. — *Turritis glabra* L. — *Sisymbrium Sophia* L. — *Alliaria officinalis* Andrz. — *Erysimum cheiranthoides* L. — *Brassica oleracea* L. Kapusta. Odmiany: var. *capitata alba* et *rubra* (głowiasta biała i czerwona), v. *sabauda rugosa* (włoska), v. *caulorapa* (kalarepa, v. *gongylodes*), v. *cauliflora* (kalafior, v. *botrytis*), v. *laciniata* vel *crispa rubra* (jarmuż, v. *sabellica*). — *B. napus.* Rzepak. — *B. campestris* L. Rzepa. — *Sinapis arvensis* L. — *S. alba* L. — *Alyssum calycinum* L. — *A. hirsutum* M. B. — *Berteroa incana* DC. — *Erophila verna* DC. — *Cochlearia armoracia* L. Chrzan. — *Camelina sativa* Cr. — *Thlaspi arvense* L. — *T. perfoliatum* L. Pępownik. Przerwipęp. — *Teesdalea nudicaulis* R. Br. — *Lepidium sativum* L. Rzeżucha. — *L. campestre* R. Br. — *Capsella bursa pastoris* Mnch. Taszka. Tobołki. Zanokcica. — *Raphanus raphanistrum* L. — *R. sativus* L.

Resedaceae

Reseda lutea L.

Cistaceae

Helianthemum obscurum Pers.

Elatinaceae

Elatine alsinastrum L.

Droseraceae

Drosera rotundifolia L. Rosiczka.

Violaceae

Viola odorata L. et var *fl. albo.* — *V. silvestris* (Lam.) Rchb. *V. tricolor* L. — *V. arvensis* Murr.

Guttiferae
Hypericum perforatum L. Panny Marii dzwonki. Św. Jana ziele. — *H. quadrangulum* L.

Malvaceae
Malva alcea L. — *M. silvestris* L. — *Althaea officinalis* L. Ślaz wysoki.

Tiliaceae
Tilia platyphyllos Scop. Lipa. — *T. cordata* Mill.

Linaceae
Linum usitatissimum L. Len.

Oxalidaceae
Oxalis acetosella L.

Geraniaceae
Geranium pratense L. — *G. sanguineum* L. — *G. columbinum* L. — *G. Robertianum*. L. — *Erodium cicutarium* L' Herit. Bocianie żurawie noski.

Balsaminaceae
Impatiens noli tangere L.

Polygalaceae
Polygala vulgaris L.

Aceraceae
Acer pseudoplatanus L. Jawor.

Celastraceae
Evonymus europaea L. — *E. verrucosa* Scop.

Rhamnaceae
Rhamnus cathartica L. Szakłak.

Crassulaceae
Sedum maximum Sut. — *S. purpureum* Schult. — *S. acre* L. — *S. boloniense* Loisl. — *Sempervivum tectorum* L.

Saxifragaceae
Saxifraga tridactylites L. — *S. granulata* L. — *Parnassia palustris* L. — *Chrysosplenium alternifolium* L. — *Ribes grossularia* L.

Rosaceae
Rosa canina L. — *R. spinosissima* L. — *Alchemilla vulgaris* L. Przewodnik. — *Agrimonia evpatoria* L. Rzepik. Starzec. — *Sanguisorba officinalis* L. — *Filipendula ulmaria* Max. — *F. hexapetala* Gilib. — *Rubus idaeus* L. — *R. suberectus* Anderson. — *R. caesius* L .— *Fragaria vesca* L. Poziomki — *Comarum palustre* L. — *Potentilla alba* L. — *P. recta* L. — *P. argentea* L. — *P. arenaria* Borkh. — *P. anserina* L. Srebrnik. — *P. reptans* L. Pięciornik. — *P. silvestris* Neck. — *Geum rivale* L. — *G. urbanum* L. Benedykt. — *Crataegus monogyna* Jacq. — *C. oxyacantha* L. — *Pirus communis* L. Gruszka. — *Malus silvestris* Mill. — *Sorbus aucuparia* L. — *Prunus domestica* L. Śliwa. —*P. cerasus* L. — Wiśnia. — *P. acida* K. Koch. — *P. padus* L.

Papilionaceae

Genista germanica L. — *G. pilosa* L. — *G. tinctoria* L. — *Cytisus ruthenicus* Fisch. — *Ononis hircina* Jacq. — *O. spinosa* L. et f. *flore albo*. — *Medicago falcata* L. — *Melilotus officinalis* (L.) Med. Nostrzyk. Komonica. — *Trifolium arvense* L. — *T. minus* Sm. — *T. aureum* Poll. — *T. fragiferum* L. — *T. repens* L. — *T. montanum* L. — *T. rubens* L. — *T. pratense* L. — *Anthyllis vulneraria* L. — *Lotus corniculatus* L. — *Astragalus arenarius* L. — *Coronilla varia* L. — *Vicia villosa* Roth. — *V. sepium* L. — *V. angustifolia* L. — *Lathyrus hirsutus* L. — *L. silvester* L. — *L. pratensis* L. — *L. montanus* Bernh. — *L. vernus* (L.) Bernh. — *L. odoratus* L. — *Pisum sativum* L. Groch. — *P. arvense* L.

Tymelaeaceae

Daphne mezereum L. Wilcze łyko.

Lythraceae

Lythrum salicaria L.

Oenotheraceae

Epilobium angustifolium L. — *E. Dodonaei* Vill. — *E. hirsutum* L. — *Circaea lutetiana* L. — *C. alpina* L.

Halorrhagidaceae

Myriophyllum spicatum. L

Cornaceae

Cornus sanguinea L.

Araliaceae

Hedera helix L.

Umbelliferae

Sanicula europaea L. — *Eryngium campestre* L. Mikołajek. — *E. planum* L. — *Berula angustifolia* (L.) Koch. — *Sium latifolium* L. — *Falcaria vulgaris* Bernh. — *Carum carvi* L. Hanyż polny. — *Aegopodium podagraria* L. — *Pimpinella major* L. Biedrzeniec. — *P. saxifraga* L. — *P. nigra* L. — *Apium graveolens* L. Selery. — *Cicuta virosa* L. — *Bupleurum rotundifolium* L. — *Petroselinum sativum*. Hoffm. Pietruszka. — *Oenanthe Phellandrium* (L.) DC. — *Silaus pratensis* Bess. — *Aethusa cynapium* L. — *Heracleum sphondylim* L. Niedźwiedzia. Razdzieniec. Barszcz. — *Peucedanum Ostruthium* (L.) Koch. Mistrzownik. Dryakiew. Oleśnik swojski. W prywatnych ogrodach. — *P. palustre* Mich. — *P. cervaria* Cuss. — *P. oreoselinum* (L.) Mnch. — *Pastinaca sativa* L. Pasternak. — *P. opaca* Bernh. — *Anethum graveolens* L. Koper. — *Levisticum officinale* L. Lubczyk. W ogrodach warzywnych. — *Angelica silvestris* L. — *Daucus carota* L. Marchew. — *Anthriscus cerefolium* Hofm. Trybula. — *A. vulgaris* Pers. — *Myrrhis odorata* (L.) Scop. Popie jajca. — *Conium maculatum* L. — *Coriandrum sativum* L. Kolendra. — *Chaerophyllum bulbosum* L. — *Caucalis daucoides* L. — *Torilis anthriscus* (L.) Gm.

Pirolaceae

Pirola minor L. — *P. media* L. — *P. rotundifolia* L. — *P. secunda* L. — *P. uniflora* L. — *Chimaphila umbellata* (L.) Nutt.

Ericaceae

Vaccinium Myrtillus L. — *V. vitis idaea* L. — *Oxycoccos quadripetala* Gilib. — *Ledum palustre* L. — *Calluna vulgaris* (L.) Salisb.

Primulaceae

Primula elatior (L.) Hill. — *P. officinalis* (L.) Hill. — *Samolus Valerandi* L. — *Centunculus minimus* L. — *Angallis arvensis* L. Myszotrzew. — *A. coerulea* Schreb. — *Lysimachia nummularia* L. Pieniążek. — *L. vulgaris* L. — *Trientalis europaea* L.

Convolvulaceae

Convolvulus arvensis L. — *Volvulus (Calystegia) sepium* (L.) Beck.

Cuscutaceae

Cuscuta europaea L. Konia-przędza

Boraginaceae

Symphytum officinale L. et var. *album*. Żywokost. — *S. tuberosum* L. — *Pulmonaria officinalis* L. — *P. obscura* Dum. — *P. angustifolia* L. — *Echium vulgare* L. — *Lithospermum arvense* L. Wróble proso. — *Myosotis palustris* (L.) Lam. — *M. silvatica* Hoffm. — *M. stricta* Lk. *Cynoglossum officinale* L. Wołowy język. — *Asperugo procumbens*. L.

Solanaceae

Hyoscyamus niger L. Szalej. — *Solanum nigrum* L. — *S. dulcamara* L. — *Datura stramonium* L. — *Nicotiana tabacum* L. Tytoń.

Scrophulariaceae

Verbascum thapsus L. Dziewanna. — *V. nigrum* L. — *V. blattaria* L. — *Linaria vulgaris* (L.) Mill. Matki Bożej Len. — *Antirrhinum orontium* L. Wyżlina. — *Scrophularia nodosa* L. — *S. alata* Gilib. — *Gratiola officinalis* L. — *Veronica anagallis* L. — *V. beccabunga* L. — *V. latifolia* L. em. Scop. — *V. chamaedrys* L. Ptasie oczka. Ożanka. — *V. officinalis* L. Przetacznik. — *V. prostrata* L. — *V. teucrium* L. — *V. spicata* L. — *V. arvensis* L. — *V. hederifolia* L. — *Digitalis purpurea* L.? — *D. ambigua* L. — *Melampyrum nemorosum* L. — *M. cristatum* L. — *Euphrasia coerulea* Tausch. — *E. officinalis* L. — *Odontites serotina* Lam. — *Alectorolophus major* (Ehrh.) Rehb. — *A. minor* (Ehrh.) Wimmer et Gr. — *Pedicularis palustris* L. — *Lathraea squamaria* L. —

Orobanchaceae

Orobanche caryophyllacea Sm.

Verbenaceae

Verbena officinalis L.

Labiatae

Teucrium scordium L. — *T. scorodonia* L. — *Scutellaria galericulata* L. — *S. hastifolia* L. — *Marrubium vulgare*. L .Szanta. — *Nepeta cataria* L. — *Glechoma hederacea* L. Kurdybanek. Bluszcz ziemny. — *Brunella vulgaris* L. Głowienki modre. — *B. grandiflora* Jacq. — *Melittis melissophyllum* L. — *Galeopsis ladanum* L. — *G. speciosa* Mill. — *Lamium album* L. — *L. purpureum* L. — *L. amplexicaule* L. —

Galeobdolon luteum Huds. — *Stachys palustris* L. — *S. silvaticus* L. — *Betonica officinalis* L. Bukwica f. *flore albo*. — *Leonurus cardiaca* L. Serdecznik. — *Ballota nigra* L. — *Salvia pratensis* L. Szałwia. — *S. silvestris* L. — *S. nutans* L. — *Melissa officinalis* L. Melisa. — *Calamintha clinopodium* Benth. — *C. officinalis* Moench. — *Hyssopus offcinalis* L. — *Origanum vulgare* L. Lebiodka. — *O. majorana* L. Majeran. — *Thymus ovatus* Mill. — *T. lanuginosus* Mill. — *T. serpyllum* (L. pro p.) Borb. et var. *citriodora*. — *Lycopus europaeus* L. — *Mentha pulegium* L. — *M. rotundifolia* (L.) Huds. — *M. aquatica* L. — *M. verticillata* L. — *M. palustris* L. — *Satureja hortensis* L.

Plantaginaceae

Plantago major L. Babka. — *P. media* L. — *P. lanceolata* L.

Gentianaceae

Centaurium umbellatum Gilib. Centuria mniejsza. — *Gentiana cruciata* L.

Menyanthaceae

Menyanthes trifoliata L. Wodny szczaw. Trzylistki wodne.

Apocynaceae

Vinca minor L.

Asclepiadaceae

Vincetoxicum officinale Mnch.

Oleaceae

Fraxinus excelsior L. Jesion. — *Ligustrum vulgare* L.

Rubiaceae

Asperula odorata L. — *A. cynanchica* L. — *Sherardia arvensis* L. — *Galium cruciata* (L.) Scop. — *G. verum* L. — *G. mollugo* L. Marzana. — *G. erectum* Huds. — *G. palustre* L. — *G. aparine* L.

Caprifoliaceae

Sambucus ebulus L. — *S. nigra* L. — *S. racemosa* L. — *Viburnum lantana* L. — *V. opulus* L. — *Lonicera xylosteum* L.

Adoxaceae

Adoxa moschatellina L.

Valerianaceae

Valeriana officinalis L. — *V. sambucifolia* Mik. — *V. dioica* L. — *Valerianella olitoria* (L.) Poll.

Dipsaceae

Dipsacus silvester Huds. — *Succisa pratensis* Mnch. — *Scabiosa ochroleuca* L. — *Knautia arvensis* (L.) Coult.

Cucurbitaceae

Cucurbita pepo L. — *Bryonia alba* L. — *Cucumis sativus* L. — *C. melo* L.

Campanulaceae

Phyteuma spicatum L. — *Campanula cervicaria* L. — *C. rapunculoides* L. — *C. trachelium* L. — *C. rapunculus* L. — *C. persicifolia* L. — *C. rotundifolia* L.

Compositae

Eupatorium cannabinum L. — *Solidago virga aurea* L. — *Linosyris vulgaris* Cass. — *Aster amellus* L. — *Erigeron acer* L. — *Fuligo germanica* L. Kacanki (Kolanki). — *Antennaria dioica* (L.) Gärtn. — *Gnaphalium silvaticum* L. — *G. uliginosum* L. — *Helichrysum arenarium* DC. — *Inula helenium* L. — *Pulicaria vulgaris* Gärtn. Płeszne ziele. Płeszcz. — *Xanthium strumarium* L. — *Helianthus tuberosus* L. — *Bidens tripartitus* L. — *B. cernuus* L. — *Achillea ptarmica* L. Kichawiec. — *A. millefolium* L. Spływacz. Krwawnik. — *Matricaria chamomilla* L. Rumianek. — *M. inodora* L. — *Chrysanthemum segetum* L. — *Ch. leucanthemum* L. — *Ch. parthenium* L. Maruna. — *Tanacetum vulgare* L. — *Artemisia Abrotanum* L. — *A. absinthium* L. Piołun. — *Artemisia vulgaris* L. Bylica. — *Tussilago farfara* L. — *Petasites spurius* (Retz) Rechb. — *Senecio paluster* L. — *S. vulgaris* L. — *S. silvaticus* L. — *S. Jacobaea* L. — *Carlina vulgaris* L. — *Carthamus tinctorius* L. Szafran polny. — *Cnicus benedictus* L. — *Silybum Marianum* (L.) Gärt. — *Arctium lappa* L. — *A. tomentosum* Mill. — *Carduus nutans* L. — *C. acanthoides* L. — *Cirsium lanceolatum* (L.) Scop. Oset. — *C. arvense* (L.) Scop. — *Serratula tinctoria* L. — *Onopordon acanthium* L. — *Centaurea scabiosa* L. — *C. cyanus* L. Modrak. — *C. nigra* L. — *C. jacea* L. — *Cichorium Intybus* L. Podróżnik. — *Lapsana communis* L. — *Hypochoeris radicata* L. — *Tragopogon pratensis* L. — *Scorzonera purpurea* L. — *Taraxacum officinale* Web. — *Sonchus oleraceus* L. — *S. asper* (L.) Hill. — *S. arvensis* L. — *Lactuca sativa* L. — *L. muralis* Less. — *Crepis praemorsa* Tausch. — *C. tectorum* L. — *Hieracium pilosella* L. Kosmaczek. — *H. auricula* L.

III

POCZĄTEK WIEKU XIX

Autorem trzeciej flory okolic Warszawy, bardziej współczesnej niż poprzednie Bernhardiego z XVII i Erndtla z XVIII w. był prof. Warszawskiego Uniwersytetu Michał Szubert (1787—1861) [1]). Nie napisał on właściwie flory, lecz gorliwie zbierając osobiście i przy pomocy swoich uczniów rośliny z okolic Warszawy, włączył je do katalogu roślin rosnących w założonym przez niego (w r. 1818) Warszawskim Ogrodzie Botanicznym. O gorliwości Szuberta świadczy fakt, że katalog przez niego wydany w r. 1824, w 6 lat od założenia Ogrodu, zawiera już 10 000 gatunków. Wszystkie stanowiska roślin zebranych w okolicach Warszawy są starannie zanotowane, czasami są podane i ściślejsze wskazówki jak np. okolice Bielan, które dzięki urozmaiceniu konfiguracji terenu były klasyczną miejscowością dla wypraw naszych pierwszych florystów.

---

1) B. Hryniewiecki. Botanika w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół nauk. — Acta Soc. Bot. Pol. Vol. XX. Suppl. 1951. Str. 1—32.

W ten sposób z tego katalogu można było wyłowić i skład florystyczny okolic Warszawy.

Szubert urodzony w Ząbkach pod Warszawą ukończył chlubnie w roku 1808 Warszawskie Liceum. Wydelegowany dla wyższego wykształcenia do Paryża (w r. 1809), był tam uczniem Desfontaines'a, A. W. Jussieu'go i Mirbela i po 4-ch latach pobytu, gdy wrócił

Rys. 5

do Polski, wprowadził w środowisko przesycone dogmatami Linneusza nowy ożywczy prąd. Przywiózł on ze swoich studiów przekonanie o konieczności wprowadzenia układu naturalnego w studiowanie świata roślinnego, gdyż tylko w ten sposób traktowana systematyka przestaje być nauką bezduszną, czysto formalistyczną, lecz uczy rozpoznawać pokrewieństwo między rodzinami, rodzajami i gatunkami, i prowadzi do zrozumienia ewolucyjnego punktu widzenia w badaniu organizmów. Był on pierwszym pionierem w Polsce badań anatomii roślin, wydał cenny pod-

ręcznik drzewoznawstwa — Opisanie drzew i krzewów Królestwa Polskiego (1827), lecz wiekopomną jego zasługą będzie stworzenie i postawienie na wysokim poziomie nowego w Warszawie Ogrodu Botanicznego na terenie przylegającym do Łazienek, który choć mocno okrojony po powstaniu listopadowym, przetrwał do naszych czasów.

W obszernym katalogu wydanym w r. 1824 tkwi również i flora okolic Warszawy. Szubert nie tylko osobiście zbierał rośliny i przesadzał je do Ogrodu, lecz dzielnie mu pomagali i jego uczniowie: 1) Wojciech Jastrzębowski (1799—1882) wówczas adjunkt przy katedrze, później profesor ogrodnictwa i historii naturalnej w Szkole Rolniczo-Leśnej w Marymoncie, wybitny znawca polskiej flory i dzielny krajoznawca, 2) Jakub Waga (1800—1872) nauczyciel przyrody głównie w Łomży, późniejszy autor „Flory Polskiej" (1847/8) i 3) Szymon Pisulewski (1808—1859) późniejszy nauczyciel szkół warszawskich, autor i tłumacz podręczników botanicznych.

Zbierając rośliny w okolicach Warszawy, Szubert miał już pomoc w dwóch obszerniejszych florach, jakimi byli: Ks. K. Kluk *„Dykcionarz roślinny"* w 3-ch tomach (1786—7—8) i 2) W. S. J. G. Besser: *Primitiae Florae Galiciae Austriacae utriusque. Encheiridion ad excursiones botanicas concinnatus. Pars* I. p. 399, pars II, p. 423. Viennae 1809. Obie flory były ułożone według systemu Linneusza.

Z Besserem Szubert był w bliskim kontakcie, jak o tym świadczyła wymiana między nimi listów, z których kilka było w moim posiadaniu, lecz zanim zdążyłem je wydać, zginęły w pogromie Warszawy czasu wojennego. W jednym z nich Szubert pisze do Bessera, że po uzyskaniu zezwolenia swoich władz załadował furę z żywymi roślinami z Ogrodu Botanicznego i wysyła ją do Krzemieńca.

W innym znów Besser proponuje Szubertowi napisanie wspólnie obszernej polskiej Flory w ten sposób, że Szubert opracowałby tereny zachodnie, Besser zaś wschodnie.

Żałować należy, że tego rodzaju układ nie został zrealizowany. Szubert, aczkolwiek wprowadzając do swego układu system naturalny, wyzwolił się już z powszechnie przyjętego wówczas układu Linneusza, któremu hołdowali jego poprzednicy — ks. Kluk i W. Besser, lecz cenił bardzo faktyczną stronę flory Bessera. Wprowadziło go to po trosze na manowce synonimiki. Chociaż Szubert na ogół trzymał się dość ściśle ustalonej nomenklatury, dając w swym katalogu nazwę rodzaju, gatunku i skrót nazwiska tego, kto pierwszy opisał gatunek oraz dodając *„Index synonimorum"*, uderzyło mnie jednak, że przy wielu gatunkach stoi dodatek „Bess" — Besser, chociaż nie były to bynajmniej gatunki opisane przez krzemienieckiego botanika. W tych razach Szubert,

SPIS
ROŚLIN
OGRODU BOTANICZNEGO

KRÓLEWSKIEGO - WARSZAWSKIEGO
UNIWERSYTETU.

WYDANY

PRZEZ M. SZUBERTA,

PROFESSORA BOTANIKI, DYREKTORA OGRODU, CZŁONKA
TOW. KRÓL. WARSZ. PRZYIACIÓŁ NAUK.

W WARSZAWIE,
w DRUKARNI SZKOLNÉY.

1824.

Rys. 6

tak ścisły w swoich pracach naukowych, popełnia grubą nieścisłość. Chodziło mu widocznie tylko o to, że gatunek podany przez niego jest identyczny z opisem umieszczonym we Florze Bessera, na której się wzorował, lecz nie zrobił żadnego odnośnika, wyjaśniającego ten punkt widzenia. Dlatego też, czyniąc wyciąg z jego Katalogu nie powtarzałem tego błędu, lecz wszędzie stawiałem właściwe nazwisko autora.

Ponieważ flora Szuberta jest tylko wyciągiem z katalogu roślin hodowanych w Ogrodzie Botanicznym, przez to jest ona co do ilości gatunków uboższa, niż gdyby jej autor zajął się nią bezpośrednio, gdyż nie wszystkie rośliny z okolic Warszawy znalazły się w hodowli ogrodowej; w każdym razie spora ich liczba dobrze oznaczona daje już niezłe pojęcie o miejscowej florze.

SPIS ROŚLIN OKOLIC WARSZAWY, ZAWARTYCH W DZIELE M. SZUBERTA „SPIS ROŚLIN OGRODU BOTANICZNEGO KRÓL.-WARSZ. UNIWERSYTETU". WARSZAWA 1824. ENUMERATIO PLANTARUM A CLAR. M. SZUBERT CIRCA VARSAVIA LECTARUM.

Characeae

Chara vulgaris
Ch. hispida

Pteridophyta

Osmundaceae

Osmunda regalis L.

Ophioglossaceae

Ophioglossum wulgatum, L.
Botrychium lunaria (L.) Sw.

Polypodiaceae

Athyrium Filix femina (L.) Roth.
Aspidium thelypteris (L.) Sw.
A. filix mas Sw.
Asplenium ceterach L.
A. ruta muraria L.
Pteridium aquilinum (L.) Kuhn
Polypodium vulgare L.

Hydropteridales

Marsiliaceae

Pilularia globulifera L.

Equisetaceae

Equisetum arvense L.
E. maximum Lam.
E. pratense Ehrh.
E. silvaticum L.
E. limosum L.
E. palustre L.
E. hiemale L.
E. umbrosum?

Lycopodiaceae

Lycopodium clavatum L.
L. complanatum L.

Coniferae

Abies alba Mill.
Picea excelsa Link.
Larix europaea D C.
Pinus silvestris L.
Juniperus communis L.

Monocotyledones

Alismataceae

Sagittaria sagittifolia L.
Alisma plantago L.

Butomaceae

Butomus umbellatus L.

Hydrocharitaceae

Hydrocharis morsus ranae L.

Stratiotes aloides L.

Juncaginaceae

Triglochin palustre L.

Potamogetonaceae

Potamogeton natans L.
P. perfoliatus L.
P. lucens L.
P. gramineus L.
P. crispus L.
P. compressus L.
P. pusillus L.
P. densus L.

Juncaceae

Juncus bufonius L.
J. squarrosus L.
J. effusus L.
J. conglomeratus L.
J. glaucus Ehrh.
J. atratus Krocker
J. erectus B.
J. uliginosus Smith.
J. bulbosus L.
Luzula pilosa (L.) Willd.
L. multiflora (Ehrh.) Lej.
L. campestris (L.) D C.

Liliaceae

Anthericum ramosum L.
Allium Scorodoprasum L.
A. vineale L.
A. angulosum L.
A. oleraceum L.
A. carinatum L.
Lilium martagon L.
Gagea lutea Ker.
G. minima Ker.
Ornithogalum umbellatum L.
Majanthemum bifolium (L.) D C.
Polygonatum multiflorum (L.) A.
P. officinale All.
Convallaria majalis L.
Paris quadrifolia L.

Amaryllidaceae

Galanthus nivalis L.

Iridaceae

Gladiolus imbricatus L.
Iris pseudoacorus L.
I. sibirica L.

Cyperaceae

Cyperus fuscus L.
Blysmus compressus, (L.) Panz.
Scripus ovatus Roth.
S. maritimus L.
S. silvaticus L.
S. acicularis L.
S. lacustris L.
S. palustris
S. eupaluster (Ledb.) Rac.
Eriophorum vaginatum L.
E. polystachyum L.
E. latifolium
Carex Davallina Sm.
C. pulicaris L.
C. intermedia Good.
C. vulpina L.
C. divulsa Good.
C. contigua Hoppe (*muricata* L. *pro parte*)
C. brizoides L.
C. stellulata Good.
C. elongata L.
C. diandra Schrank (*C. teretiuscula* Good)
C. paniculata L.
C. paradoxa Willd.
C. caespitosa L.
C. Hudsonii Benn. (*C. stricta* Good)
C. riparia Curt.
C. digitata L.
C. montana L.
C. praecox Schreb.
C. tomentosa L.
C. flava L.
C. distans L.
C. panicea L.
C. pallescens L.
C. pilosa Scop.
C. Michelii Host.
C. silvatica Huds.
C. pseudocyperus L.
C. lasiocarpa Ehrh. (*C. filiformis* Good.)
C. acutiformis Ehrh. (*C. paludosa* Good.)
C. glauca Murr.
C. vesicaria L.
C. hirta L.

Carex Schreberi Schkuhr.
C. ovalis Good.
C. curta W. E.
C. rivularis Willd.
C. ciliata Willd.
C. Schraderi Schkuhr.
C. ampullacea Willd.
C. ventricosa Curt.

Gramineae

Anthoxanthum odoratum L.
Alopecurus pratensis L.
Alopecurus geniculatus L.
Phleum pratense L.
Ph. Boehmeri Wib.
Phalaris arundinacea L.
Panicum (Digitaria) sanguinale L.
P. crus galli L.
Setaria virdis (L.) P. B.
S. verticillata (L.) P. B.
Millium effusum L.
Agrostis canina L.
A. spica venti L.
A. vulgaris With.
A. alba L.
Avena elatior L.
Holcus mollis L.
H. lanatus L.
Hierochloe odorata Whlb.
Catabrosa aquatica P. B.
Aira caespitosa L.
Corynephorus canescens P. B.
Melica nutans L.
Molinia coerulea Mnch.
Dactylis glomerata L.
Cynosurus cristatus L.
Lolium temulentum L.
L. perenne L.
Hordeum murinum L.
Brachypodium pinnatum (L.) P. B.
Br. silvaticum (Huds.) R. et Sch.
Triticum repens L.
T. caninum L.
Bromus mollis L.
Br. arvensis L.
B. sterilis L.
B. inermis Leyss.
Festuca pratensis Huds.
F. arundinacea Schreb.
F. ovina L.
F. glauca Lam.
F. rubra L.
F. duriuscula L.
F. heterophylla Lam.
F. termifolia Schrad.
F. intermedia R. S (*hirsuta* Heet)
Poa pratensis L.
P. trivialis L.
P. nemoralis L.
P. compressa L.
P. annua L.
P. sudetica Haenke
P. bulbosa L.
Poa palustris L.
Glyceria fluitans R. Br.
Gl. aquatica Whlb.
Briza media L.
Phragmites communis Trin.
Calamagrostis epigeios (L.) Rth.
Calamagrostis lanceolata Rth.
C. arundinacea (L.) Rth.
Koeleria cristata auct.
Nardus stricta L.

Orchidaceae

Cypripedium Calceolus L.
Orchis militaris L.
O. morio L.
O. coriophorus L.
O. ustulatus L.
O. maculatus L.
O. sambucinus L.
O. masculus L.
O. latifolius L.
O. pallens L.
Herminium monorchis R. Br.
Platanthera bifolia (L.) Rchb.
Epipactis latifolia All.
E. palustris Crantz.
Listera ovata (L.) R. Br.
Neottia nidus avis (L.) Rich.

Sparganiaceae

Sparganium ramosum Court.
S. simplex Huds.

Typhaceae

Typha latifolia L.

Typha angustifolia L.

Araceae

Acorus calamus L.

Calla palustris L.

Lemnaceae

Spirodela polyrrhiza (L) Schleid.

Lemna triscula L.

L. minor L.

L. gibba L.

Dicotyledones

Betulaceae

Betula alba L.

Alnus glutinosa Gaertn.

A. incana Moench.

Carpinus betulus L.

Corylus avellana L.

Fagaceae

Fagus silvatica L.

Quercus pedunculata (*Q. robur* L).

Q. sessilis Ehrh.

Salicaceae

Salix pentandra L.

S. fragilis L.

S. alba L.

S. triandra L.

Salix amygdalina L.

S. caprea L.

S. aurita L.

S. viminalis L.

S. repens L. *v. rosmarinifolia* Koch

S. vitellina L.

S. daphnoides Vill.

S. purpurea L. *V. Lambertiana* Smith

S. acuminata Patze

S. dasyclados Wimm.

Populus alba L.

P. nigra L.

P. tremula L.

Urticaceae

Urtica urens L.

U. dioica L.

Parietaria officinalis L.

Ulmaceae

Ulmus campestris L.

U. c. var. suberosa

U. effusa Willd.

Loranthaceae

Viscum album L.

Santalaceae

Thesium intermedium Schrad.

Polygonaceae

Rumex paluster Sm.

R. conglomeratus Murr.

R. hydrolapathum Huds.

R. crispus L.

R. maritimus L.

R. obtusifolius Gmel.

R. acutus L.

R. acetosa L.

R. acetoscella L.

Polygonum bistorta L.

P. amphibium L.

P. persicaria L.

P. hydropiper L.

P. minus Huds.

P. aviculare L.

P. lapathifolium L.

P. incanum Schmidt.

Fagopyrum sagittatum Gilib.

Euphorbiaceae

Mercurialis annua L.

M. perennis L.

Euphorobia helioscopia L.

E. cyparissias L.

E. esula L.

Chenopodiaceae

Chenopodium album L.

Ch. rubrum L.

Ch. murale L.

Ch. urbicum L.

Ch. polyspermum L.

Ch. vulvaria L.

Ch. hybridum L.

Ch. glaucum L.

Ch. bonus Henricus L.

Ch. viride L.

Atriplex patulum L.

A. hastatum L.

A. laciniatum L.

Salsola Kali L.

Amarantaceae

Amarantus Blitum L.

Caryophyllaceae

Dianthus Armeria L.
D. carthusianorum L.
D. deltoides L.
L. serotinus W. K.
D. superbus L.
Gypsophila muralis L.
Vaccaria vaccaria (L.) Ant.
Saponaria officinalis L.
Cucubalus baccifer L.
Lychnis flos cuculi L.
Viscaria vulgaris Röhl.
Melandryum pratense Röhl.
Silene inflata L.
S. otites Sm.
S. nutans L.
S. chlorantha Ehrh.
Agrostemma githago L.
Moehringia trinervia L.
Arenaria serpyllifolia L.
Holosteum umbellatum L.
Stellaria nemorum L.
St. palustris Ehrh.
St. graminea L.
St. holostea L.
St. media Vill.
Malachium aquaticum L.
Cerastium arvense L.
C. semidecandrum L.
C. glomeratum Thuill.
C. vulgatum Pers.
Sagina procumbens L.
Spergula arvensis L.
Sagina nodosa Fenzl.
Herniaria glabra L.
H. hirsuta L.
Scleranthus annuus L.
S. perennis L.

Aristolochiaceae

Asarum europaeum L.

Berberidaceae

Berberis vulgaris L.

Ranunculaceae

Caltha palustris L.
Trollius europaeus L.
Isopyrum thalictroides L.
Actaea spicata L.
Cimicifuga foetida L.
Aquilegia vulgaris L.
Delphinium consolida L.
Pulsatilla patens Mill.
P. pratensis Mill.
P. vulgaris W. E.
Anemone nemorosa L.
A. ranunculoides L.
Hepatica triloba Gilib.
Myosurus minimus L.
Ranunculus ficaria L.
R. fluitans Lam.
R. hederaceus L.
R. lingua L.
R. flammula L.
R. auricomus L.
R. sceleratus L.
R. acer L.
R. repens L.
R. bulbosus L.
R. lanuginosus L.
R. polyanthemos L.
R. gramineus DC.
R. nemorosus DC.
Thalictrum aquilegifolium L.
T. minus L.
T. angustifolium L.
T. flavum L.
T. flexuosum Bernh.
Adonis autumnalis L.

Nymphaeaceae

Nymphaea alba L.
Nuphar luteum (L.) Sibth *et* Sm.

Ceratophyllaceae

Ceratophyllum demersum L.

Papaveraceae

Papaver argemone L.
P. rhoeas L.
P. hybridum DC. (*hispidum* Lam)
Chelidonium majus L.

Fumariaceae

Corydalis cava (L.) Schweigg *et* Kort
C. solida Sm.

Fumaria officinalis L.
F. Vaillantii Lois. (*parviflora*)

Cruciferae

Cardamine pratensis L.
Nasturtium officinale R. Br.
N. palustre DC.
N. silvestre R. Br.
N. amphibium R. Br.
Barbarea vulgaris R. Br.
Turritis glabra L.
Arabis hirsuta Scop.
A. arenosa Scop.
Arabis hirsuta Scop.
Stenophragma Thalianum Cel.
Sisymbrium Loeselli L.
Sisymbrium officinale Andrz.
S. sophia L.
S. columnae Jacq.
Alliaria officinalis Andrz.
Sinapis arvensis L.
Brassica nigra Koch.
Alyssum calycinum DC.
Berteroa incana DC.
Erophila verna DC.
Cochlearia armoracia L.
Camelina sativa Crantz.
Thlaspi arvense L.
Teesdalea nudicaulis R. Br.
Lepidium campestre R. B.
L. ruderale L.
Capsella bursa pastoris Mönch.
Coronopus procumbens Gilib.
Neslea paniculata Desv.

Cistaceae

Helianthemum obscurum Pers.

Elatinaceae

Elatine alsinastrum L.

Droseraceae

Drosera rotundifolia L.

Violaceae

Viola odorata L.
V. canina (L. em.) Rchb.
V. montana L.
V. tricolor L.
V. arvensis Murr.
Viola arenaria DC.
V. saxatilis Schm.

Guttiferae

Hypericum perforatum L.
H. humifusum L.
H. quadrangulum L.
H. montanum L.

Malvaceae

Malva alcea L.
Malva silvestris L.
M. rotundifolia L. *prop.* (M. *borealis* Wallt).
M. micrantha L.
Lavatera thuringiaca L.

Tiliaceae

Tilia cordata Mill.

Linaceae

Radiola linoides, Gmel.
Linum catharticum L.

Oxalidaceae

Oxalis acetosella L.
Ox. stricta L.

Geraniaceae

Geranium phaeum L.
G. palustre L.
G. pratense L.
G. sanguineum L.
G. pusillum Burm.
G. dissectum L.
G. molle L.
G. silvaticum L. (*sub. umbrosum*)
G. Robertianum L.
Erodium cicutarium L'Hérit.

Balsaminaceae

Impatiens nolitangere L.

Aceraceae

Acer platanoides L.
Acer pseudoplatanus L.
A. campestre L.

Celastraceae

Evonymus europaea L.
E. verrucosa Scop.

Rhamnaceae

Rhamnus cathartica L.
Rh. frangula L.

Crassulaceae

Sedum acre, L. *var. sexangulare*
Sedum maximum (L.) Suter
Sempervivum tectorum L.

Saxifragaceae

Saxifraga tridactylites L.
S. granulata L.
Parnassia palustris L.
Chrysosplenium alternifolium L.
Ribes nigrum L.
R. rubrum L.
R. grossularia L.

Rosaceae

Rosa canina L.
R. dumetorum Thuill.
Alchemilla arvensis (L.) Scop.
A. vulgaris L.
Agrimonia eupatoria L.
Sanguisorba officinalis L.
Filipendula ulmaria Max.
F. hexapetala Gilib.
Rubus saxatilis L.
R. idaeus L.
R. caesius L.
R. fruticosus L.
Fragaria vesca L.
Comarum palustre L.
Potentilla alba L.
P. supina L.
P. norvegica L.
P. rupestris L.
P. argentea L.
P. rubens Crantz.
P. anserina L.
P. reptans L.
P. silvestris Neck.
P. Tabernaemontani Aschers.
Geum rivale L.
G. urbanum L.
Crataegus monogyna Jacq.
C. oxyacantha L.
Pirus communis L.
Malus silvestris Mill.
Amelanchier ovalis Med.
Sorbus aucuparia L.
S. torminalis (L.) Crantz
Prunus Padus L.
P. spinosa L.

Papilionaceae

Genista pilosa L.
G. tinctoria L.
Sarothamnus scoparius (L.) Wimm.
Cytisus nigricans L.
C. ruthenicus Fisch.
C. sessilifolius W. E.
Ononis spinosa L.
Medicago falcata L.
M. lupulina L.
Melilotus officinalis (L.) Med.
M. albus (Med) Desr.
Trifolium arvense L.
T. procumbens L.
T. agrarium L.
T. spadiceum L.
T. fragiferum L.
T. hybridum L.
T. repens L.
T. montanum L.
T. rubens L.
T. alpestre L.
T. pratense L.
T. minus Sm.
Anthyllis vulneraria L.
Lotus ulginosus Schkuhr.
L. corniculatus L.
Astragalus cicer L.
A. arenarius L.
A. arenarius L.
Onobrychis sativa Lam.
Coronilla varia L.
Ornithopus perpusillus L.
Vicia hirsuta (L.) S. F. Gray
V. tetrasperma (L.) Mnch.
V. dumetorum L.
V. pisiformis L.
V. silvatica L.
V. cracca L.
V. villosa Roth.
V. sepium L.
V. angustifolia L.
V. sativa L.
Lathyrus silvester L.
L. pratensis L.

L. tuberosus L.
L. vernus (L.) Bernh.
L. niger (L.) Bernh.

Thymelaeaceae

Daphne mezereum L.

Lythraceae

Lythrum salicaria L.

Oenotheraceae

Epilobium angustifolium L.
E. hirsutum L.
E. parviflorum Schreb.
E. palustre L.
E. roseum Schreb.
E. montanum L.
E. adnatum Gris.
Oenothera biennis L.
Circaea lutetiana L.

Halorrhagidaceae

Myriophyllum spicatum L.
M. verticillatum L.

Hippuridaceae

Hippuris vulgaris L.

Callitrichaceae

Callitriche autumnalis L.
C. stagnalis Scop.

Cornaceae

Cornus sanguinea L.

Araliaceae

Hedera helix L.

Umbelliferae

Astrantia major L.
Sanicula europaea L.
Eryngium planum L.
Eryngium campestre L.
Carum carvi L.
Aegopodium podagraria L.
Pimpinella magna L.
P. saxifraga L.
P. nigra L.
Cicuta virosa L.
Bupleurum rotundifolium L.
Oenanthe Phellandrium (L.) DC.
Oe. fistulosa L.
Seseli annuum L.
Sium latifolium L.
Berula angustifolia (L.) Koch.
Falcaria Rivini Host.
Aethusa cynapium L.
Heracleum sphondylium L.
Peucedanum palustre Mnch.
P. oreoselinum (L.) Mnch.
Pastinaca sativa L.
Angelica silvestris L.
Daucus carota L.
Anthriscus vulgaris Pers.
Conium maculatum L.
Chaerophyllum bulbosum L.
Ch. hirsutum L.
Ch. aromaticum L.
Torilis anthriscus (L.) Gm.

Plumbaginaceae

Armeria vulgaris Willd.

Pirolaceae

Pirola minor L.
P. secunda L.
P. rotundifolia L.
P. uniflora L.
Chimaphila umbellata (L.) Nutt.
Monotropa hypophegea Wallr.

Ericaceae

Vaccinium myrtillus L.
V. uliginosum L.
V. vitis idaea L.
Andromeda polifolia L.
Calluna vulgaris (L.) Salisb.
Oxycoccos quadripetala Gilib.

Primulaceae

Hottonia palustris L.
Primula elatior (L.) Hill.
P. officinalis (L.) Hill.
Anagallis arvensis L.
A. coerulea Schreb.
A. tenella L.
Lysimachia nummularia L.
L. nemorum L.
L. vulgaris L.
L. thyrsiflora L.
Trientalis europaea L.

Convolvulaceae

Convolvulus arvensis L.
Calystegia sepium L.

Cuscutaceae

Cuscuta europaea L.

Boraginaceae

Borago officinalis L.
Anchusa officinalis L.
Lycopsis arvensis L.
Pulmonaria officinalis L.
P. angustifolia L.
Echium vulgare L.
Myosotis palustris (L.) Lam.
M. intermedia Lk.
M. sparsiflora Mik.
M. stricta Lk.
Cynoglossum officinale L.
Omphalodes verna Mönch.
Echinospermum lappula Lehm.
Asperugo procumbens L.
Symphytum officinale L.
Heliotropium europaeum
Lithospermum arvense L.

Solanaceae

Solanum dulcamara L.
S. nigrum L.
Physalis Alkekengi L.
Datura stramonium L.
Hyoscyamus niger L.

Scrophulariaceae

Verbascum thapsus L.
V. nigrum L.
V. blattaria L.
Linaria cymbalaria (L.) Mill.
L. elatine (L.) Mill.
L. spuria (L.) Mill.
L. vulgaris (L.) Mill.
L. minor (L.) Desf.
Antirrhinum orontium L.
Scrophularia nodosa L.
S. alata Gilib.
Gratiola officinalis L.
Limosella aquatica L.
Veronica anagallis L.
V. beccabunga L.
V. chamaedrys. L.
V. officinalis L.
V. teucrium L.
V. longifolia Baumg.
V. spicata L.
V. arvensis L.
V. verna L.
V. triphyllos L.
V. agrestis L.
Veronica hederifolia L.
V. scutellata L.
Melampyrum cristatum L.
M. arvense L.
M. nemorosum L.
M. pratense L.
M. silvaticum L.
Euphrasia officinalis L.
Odontites serotina Lam.
Alectorolophus major (Ehrh.) Rchb..
A. minor (Ehrh.) Wimm. *et* Grab.
Pedicularis palustris L.
P. silvatica L.
P. sceptrum Carolinum L.
Lathraea squamaria L.

Lentibulariaceae

Utricularia vulgaris L.
U. minor L.

Orobanchaceae

Orbanche caryophyllacea Sm.
O. purpurea Jacq.

Verbenaceae

Verbena officinalis L.

Labiatae

Ajuga reptans L.
Ajuga genevensis L.
A. pyramidalis L.
Scutellaria galericulata L.
Sc. hastifolia L.
Marrubium vulgare L.
Nepeta cataria L.
Glechoma hederacea L.
Brunella vulgaris L.
Melittis melissophyllum L.
Galeopsis tetrahit L.
G. pubescens Bess.

G. speciosa Mill.
G. ladanum L.
Lamium album L.
L. maculatum L.
L. purpureum L.
L. amplexicaule L.
Galeobdolon luteum Huds.
Stachys silvaticus L.
S. palustris L.
S. rectus L.
S. annuus L.
Stachys germanicus L.
Sidertis montana L.
Betonica officinalis L.
Leonurus cardiaca L.
Chaiturus marrubiastrum (L.) Rchb.
Ballota nigra L.
Salvia pratensis L.
S. dumetorum Andrz.
Calamintha clinopodium Bent.
C. acinos (L.) Clairv.
Origanum vulgare L.
Thymus serpyllum (L. pro p.) Borb.
Th. citriodorus Schreb.
Lycopus europaeus L.
Mentha aquatica L.
M. arvensis L.
M. austriaca Jacq.

Plantaginaceae

Plantago major L.
P. media L.
P. lanceolata L.

Gentianaceae

Erythraea centarium Pers.
Gentiana cruciata L.
G. pneumonanthe L.

Menyanthaceae

Menyanthes trifoliata L.

Apocynaceae

Vinca minor L.

Asclepiadaceae

Vincetoxicum officinale Mnch.

Oleaceae

Fraximus excelsior L.

Rubiaceae

Sherardia arvensis L.
Asperula odorata L.
Galium boreale L.
G. vernum L.
G. silvaticum L.
G. mollugo L.
G. uliginosum L.
G. palustre L.
G. aparine L.
G. spurium L.

Caprifoliaceae

Sambucus ebulus L.
S. nigra L.
Viburnum opulus L.
Lonicera periclymenum L.

Adoxaceae

Adoxa moschatellina L.

Valerianaceae

Valeriana officinalis L.
V. dioica L.
Valerianella olitoria (L.) Poll.
V. dentata Poll.

Dipsaceae

Dipsacus silvester Huds.
Succisa pratensis Mnch.
Scabiosa ochroleuca L.
Sc. silvatica
Knautia arvensis (L.) Coult.

Cucurbitaceae

Bryonia alba L.

Campanulaceae

Jasione montana L.
Campanula cervicaria L.
C. glomerata L.
C. rapunculoides L.
C. trachelium L.
C. latifolia L.
C. patula L.
C. persicifolia L.
C. rotundifolia L.
Adenophora liliifolia (L.) Bess.

Compositae

Eupatorium cannabinum L.

Solidago virga aurea L.
Bellis perennis L.
Erigeron canadensis L.
E. acer L.
Filago germanica L.
F. arvensis L.
Antennaria dioica (L.) Gärtn.
Gnaphalium uliginosum L.
G. silvaticum L.
Helichrysum arenarium DC.
Inula helenium L.
I. ensifolia L.
I. salicina L.
I. britannica L.
I. hirta L.
Pulicaria vulgaris Gärtn.
Bidens tripartitus L.
B. cernuus L.
Anthemis tinctoria L.
A. arvensis L.
A. cotula L.
Achillea millefolium L.
A. ptarmica L.
Matricaria chamomilla L.
M. inodora L.
Chrysanthemum leucanthemum L.
Ch. parthenium (L.) Bernh.
Tanacetum vulgare L.
Artemisia absinthium L.
A. vulgaris L.
Tussilago farfara L.
Senecio silvaticus L.
S. vulgaris L.
Senecio viscosus L.
S. vernalis W. K.
S. paludosus L.
S. sarracenicus auct.
S. Jacobaea L.
Calendula arvensis L.
Echinops sphaerocephalus L.
Arctium tomentosum L.
A. lappa (major) Gaertn. L.
A. minus Bernh.
Carduus nutans L.
C. crispus L.
C. acanthoides L.
Carlina acaulis L.
C. vulgaris L.
Cirsium palustre (L.) Scop.
C. canum (L.) MB.
C. oleraceum (L.) Scop.
C. arvense (L.) Scop.
C. lanceolatum (L.) Scop.
C. pannonicum (L.) Gaud.
C. rivuiare (Jacq) Lk.
Serratula tinctoria L.
Onopordon acanthium L.
Centaurea scabiosa L.
C. cyanus L.
C. austriaca Willd.
C. phrygia L.
C. nigra L.
C. jacea L.
Cichorium intybus L.
Scorzonera humilis L.
Leontodon autumnale L.
L. hispidum L.
L. hastile L.
Chondrilla juncea L.
Picris hieracioides L.
Taraxacum officinale Web.
Sonchus oleraceus L.
S. asper (L.) Hill.
S. arvensis L.
S. paluster L.
Lactuca scariola L.
L. virosa L.
L. muralis Less.
Crepis tectorum L.
C. biennis L.
C. virens Vill.
C. paludosa Mnch.
Tragopogon pratensis L.
Tr. dubius Scop. (major Jacq.)
Hypochaeris radicata L.
H. maculata L.
Hieracium pilosella L.
H. echioides Lumn.
H. auricula L.
H. murorum L.
H. umbellatum L.
H. cymosum L.
H. dubium Willd.
H. praealtum Vill.
H. glaucescens Bess.

IV

BADANIA FLORY I ROŚLINNOŚCI OKOLIC WARSZAWY W WIEKU XIX I W POŁOWIE XX

Rozwój badań florystycznych w okolicach Warszawy w w. XIX i XX, jak i w ogóle w Polsce przeżywał wraz z całym narodem różne okresy — czasem zastoju, a czasem bujnego rozkwitu. Możemy tu wyróżnić 5 okresów. 1) Okres I od założenia Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1800) i Uniwersytetu Warszawskiego (1816) do likwidacji powstania listopadowego (w r. 1832). 2) Okres II od r. 1832 do założenia Warszawskiej Szkoły Głównej (w r. 1862). 3) Okres III od założenia Warszawskiej Szkoły Głównej (w r. 1862) do końca I wojny światowej (w r. 1918). 4) Okres IV międzywojennej niepodległości (od r. 1918—1939). 5) Okres V od zakończenia drugiej wojny światowej w r. 1945 do czasów obecnych.

1

Okres I zapoczątkował prof. M. Szubert, zakładając w r. 1818 Warszawski Ogród Botaniczny i wydając w r. 1824 cenny katalog roślin omówiony wyżej. Obok profesora pomagali w opracowywaniu miejscowej flory, jak wyżej wspomniałem, i jego uczniowie, jak Wojciech Jastrzębowski, Jakub Waga i Szymon Pisulewski. Pierwszy najwięcej przyczynił się do poznania flory, gdyż zarówno jako student, jak też jako adiunkt Uniwersytetu gorliwie uprawiał florystykę i gromadził zielnik. Te jego zasługi wraz z wynalazkiem tzw. polskiego kompasu były motywem wybrania go na członka przybranego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (w r. 1818), a mianowicie, że „znalazł w podróży po województwie mazowieckim wiele gatunków roślin, o których botanicy nasi nie wiedzieli". Wydrukował on w 1829 spis roślin rzadszych, a między innymi znalazł na skraju puszczy Kampinoskiej bardzo rzadki mech — *Buxbaumia aphylla.*

2

Po likwidacji Uniwersytetu Warszawskiego i Towarzystwa Przyjaciół Nauk po powstaniu listopadowym okres drugi był okresem wielkiego zastoju, który ożywili nieco uczniowie Szuberta — J. Waga i W. Jastrzębowski. Pierwszy siedząc na prowincji jako nauczyciel w Łomży wydał w r. 1847-48 Florę Polski, którą oparł głównie na badaniach terenowych północnej części Królestwa Polskiego, lecz są tam i wskazówki o niektórych roślinach z okolic Warszawy. Flora ta w wieku XIX odegrała dużą rolę jako podstawa do badań. Jastrzębowski, zostawszy profesorem historii naturalnej i ogrodnictwa w Szkole Rolniczo-leśnej w Ma-

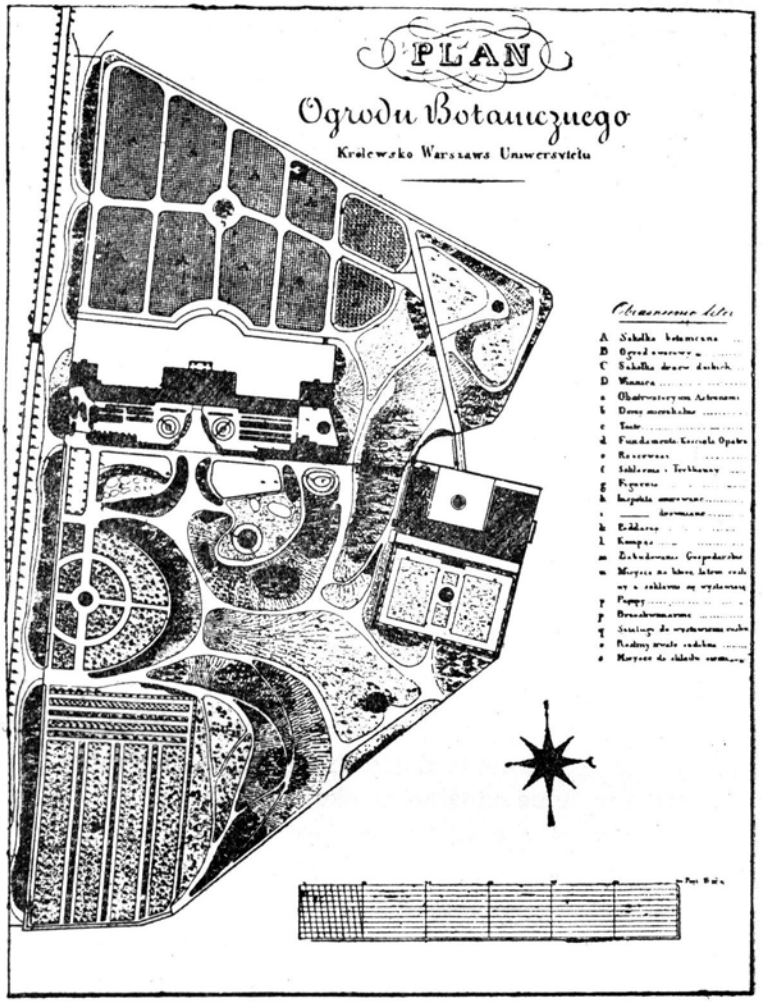
PLAN
Ogrodu Botanicznego
Krolewsko Warszawa Uniwersytetu
A
B
C
D
a
b
c
d
e
f
g
h
i
k
l
m
n
p
q
r
s

Rys. 7

rymoncie pod Warszawą, założył tam cenny ogród botaniczny i uprawiał w dalszym ciągu zbieranie roślin w licznych wycieczkach wraz ze swoimi uczniami, chociaż wyników tych badań nie drukował. Gdy podczas powstania 1863 r., mieszkając w leśniczówce pod Brokiem stracił tam w pożarze liczne zbiory, lecz jeden zielnik podarowany Andrzejowi Zamoyskiemu ocalał w Klemensowie i został w następnym okresie wykorzystany przez prof. J. Rostafińskiego.

Można w tym okresie jeszcze zanotować wyjście pracy A. Połujańskiego (1854). Opisanie lasów Królestwa Polskiego. T. I.

3

W okresie trzecim pomyślnym czynnikiem w zaborze rosyjskim było otwarcie na początku tego okresu w Warszawie Szkoły Głównej, która choć istniała przez czas krótki (1862—1869), jednakże wykształciła niektórych nowych badaczów i dała znów impuls do badań flory okolic stolicy, jak to uczynili dwaj koledzy z tej szkoły Ferdynand Karo i Józef Rostafiński, którzy często podejmowali wspólnie bliższe i dalsze wycieczki florystyczne. Pierwszy wynik swych badań ogłosił w Wiedniu (w r. 1867), drugi wydał pierwszorzędną pracę na polu florystyki mianowicie *Florae Polonicae Prodromus* (1872), która stała się podstawą do dalszych badań na terenie Królestwa Kongresowego. Autor wykorzystał w tej pracy zielnik Jastrzębowskiego, gdzie obok własnych spostrzeżeń dużo było stanowisk z okolicy Warszawy tak, że ta praca, zawierająca o 200 gatunków więcej niż Flora J. Wagi, jest nie tylko pracą podstawową dla flory Królestwa Kongresowego, lecz i dla okolic Warszawy. W zielniku Warszawskim są ślady badań florystycznych okolic Warszawy młodocianego studenta a później docenta Edwarda Strasburgera, który już będąc profesorem w Jenie odnalazł w okolicach Warszawy ciekawe okazy wątrobowca (*Anthoceras laevis*) i opisał jego rozwój w polskim wydawnictwie (Wiadomości z nauk przyrodniczych zesz. I. Warszawa. 1880, str. 18—27 z 1 tabl.).

Wychowańcy Szkoły Głównej założyli w r. 1881 Pamiętnik Fizyograficzny, skupiający większość prac florystycznych z terenu zaboru rosyjskiego (wyszło 25 tomów), między innymi i przyczynki do flory okolic Warszawy. W r. 1882 staraniem tego samego grona zaczyna wychodzić Wszechświat, który szerząc wiedzę przyrodniczą, zamieszczał i drobne przyczynki florystyczne. Powstałe w r. 1907 Towarzystwo Naukowe Warszawskie dało również nowe oparcie pracom badawczym. Postęp w badaniu flory w tym okresie polega na tym, że badacze uwzględniali nie tylko rośliny kwiatowe, lecz i zarodnikowe. Śluzowce okolic Warszawy (64 gatunki) badał J. Aleksandrowicz (1872), grzyby opracowali

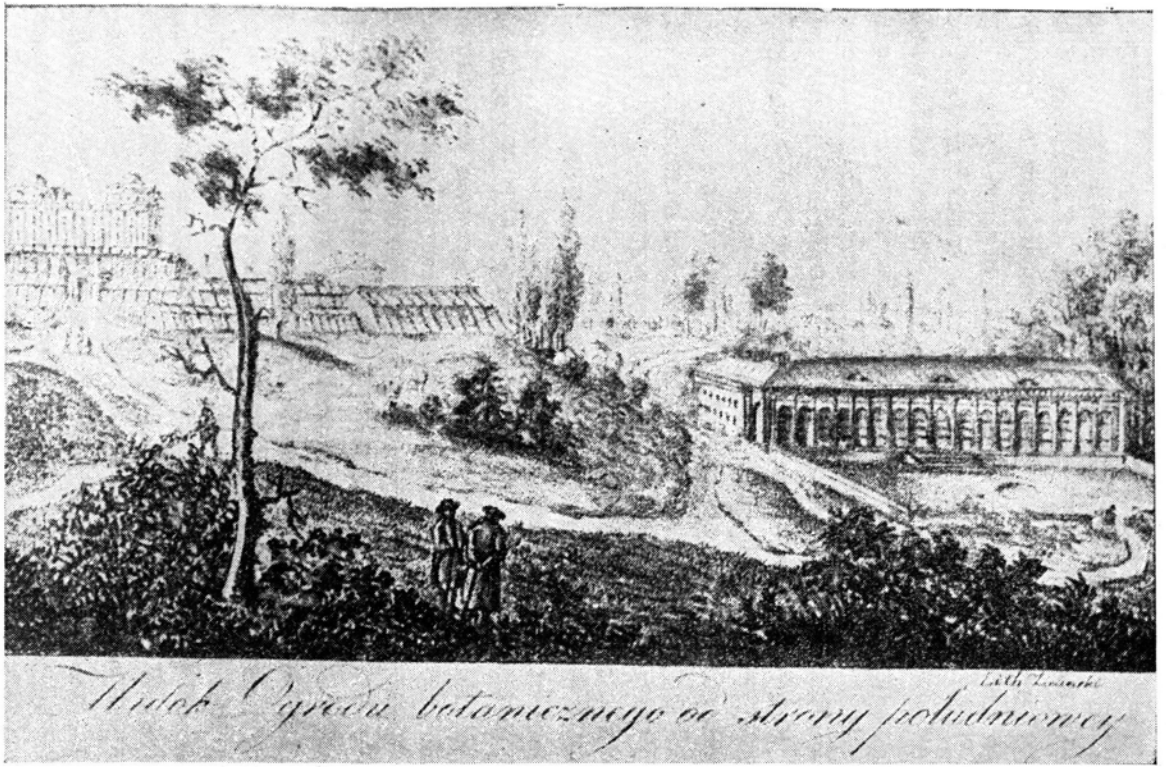

Rys. 8

F. Błoński, S. Chełchowski, J. Trzebiński, W. Gorjaczkowski i Z. Zweigbaumówna, porosty F. Berdau i K. Filipowicz, glony Kazimierz Cybulski, W. Łopott, W. M. Kozłowski i Ślósarski, mszaki K. Filipowicz, F. Błoński, J. Steinhaus i Szafnagel. O florze kwiatowej obszerniejsze prace ogłosili K. Łapczyński, S. Makowiecki i K. Drymmer. Najcenniejszą jest praca J. Trzebińskiego „Flora lasów Garwolińskich (1899), gdyż nie jest to tylko katalog roślin, lecz po raz pierwszy zwrócono tu uwagę na ich zespoły. Inni, jak A. Zalewski F. Kamieński, J. Rostafiński, B. Hryniewiecki, J. Muszyński i Hipolit Cybulski dorzucili do tego krótkie wiadomości o występowaniu poszczególnych gatunków roślin. Szczególniej zasłużył się Hipolit Cybulski starszy ogrodnik Ogrodu Botanicznego, który przez szereg lat prowadził w ogrodzie spostrzeżenia fenologiczne, a od r. 1887 do 1897 ogłosił we Wszechświecie szereg notatek o nowych i rzadkich roślinach okolic Warszawy. Życiorysy zmarłych badaczów z tego okresu podali: J. Rostafiński o W. Jastrzębowskim, A. Zalewski i A. Ślósarski o K. Łapczyńskim, M. Raciborski o A. Zalewskim i S. Chełchowskim, M. Załęski i E. Strumpf o J. Wadze, A. Ślósarski, o F. Berdau, B. Hryniewiecki o F. Błońskim i F. Kamieńskim, J. Aleksandrowicz i ks. J. Wyszyński o M. Szubercie, J. Kowalczyk o Hipolicie Cybulskim, K. Rouppert o F. Kamieńskim.

Gdy przyszła pierwsza wojna światowa, Warszawa szczęśliwie uniknęła bombardowania i zniszczeń. Niemcy, chcąc pozyskać Polaków powołali do życia polski Uniwersytet w Warszawie, wówczas i Ogród Botaniczny pod kierunkiem dyrektora Z. Wóycickiego i inspektora J. Trzebińskiego został uporządkowany, powstał tam dział flory polskiej i stał się na nowo placówką badawczą nad florą okolic stolicy. J. Trzebiński ogłosił krótki przewodnik po Ogrodzie (1919) a z racji stuletniego istnienia Ogrodu January Kołodziejczyk ogłosił (w r. 1918) cenną pracę o historii Ogrodu Botanicznego na zasadzie źródeł archiwalnych. W Ogrodzie stanęły 2 pomniki zasłużonych polskich badaczów: założyciela Ogrodu Michała Szuberta i autora Flory Polskiej Jakuba Wagi. Stacja ochrony roślin przy Warszawskim Towarzystwie Ogrodniczym nie przestawała pracować badając choroby roślin zarówno w okolicach Warszawy, jak i dalszych.

4

W okresie IV (od r. 1919 do 1939) — niepodległości państwa Polskiego, powstało mnóstwo czynników sprzyjających badaniom botanicznym

w ogóle a dalszym studiom nad florą okolic Warszawy w szczególności. W r. 1922 powstało Polskie Towarzystwo Botaniczne, które wydało 16 tomów swych prac (Acta) i 5 tomów Bibliotheca Botanica, Towarzystwo Naukowe Warszawskie obok sprawozdań i prac specjalnych zaczęło wydawać „Planta Polonica", czasopismo poświęcone roślinności Polski i krajów przyległych. Uniwersytet Warszawski przetrwawszy długoletnią fazę rusyfikacji (od 1869 do 1916) stał się uniwersytetem polskim. W tym okresie wyszły najważniejsze polskie podręczniki uniwersyteckie. Pomocą dla racjonalnej florystyki stała się książka prof. B. Hryniewieckiego „Zielnik i Muzeum Botaniczne". Powstała Komisja a później Państwowa Rada Ochrony Przyrody, która zwróciła uwagę na tereny mniej zbadane, co było podnietą do ich zbadania naukowego. Podstawą do badań florystycznych była zainicjowana przez prof. M. Raciborskiego pod redakcją prof. W. Szafera obszerna Flora Polska, wydawana przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie (od 1919 wyszło w tym okresie 6 tomów) oraz Atlas Flory Polskiej (Florae polonicae iconographia) pod red. prof. S. Kulczyńskiego (wyszło 5 zeszytów 1930-36). Zatem w badaniu naszej flory na terenie całej Polski odegrał ważną rolę specjalny dobrze ułożony klucz pt. „Rośliny Polskie" wydany w r. 1924 przez W. Szafera, S. Kulczyńskiego i B. Pawłowskiego. Podręcznik ten wpłynął na znaczne ożywienie naszej florystyki. Dopełnieniem mu był i prof. J. Rostafińskiego krótki „Przewodnik do oznaczania roślin dziko rosnących" (14 wydań), mający tę dobrą stronę, że zawierał 440 starannie wykonanych rysunków roślin. Na Uniwersytecie Warszawskim powstała nowa specjalna katedra systematyki i geografii roślin. Objąwszy w r. 1919 tę katedrę wraz z dyrekcją Ogrodu Botanicznego postawiłem sobie za zadanie doprowadzić Ogród do właściwego porządku, stworzyć nowe kadry badaczów flory i roślinności zarówno kwiatowej, jak i zarodnikowej, wyposażywszy nowy ośrodek pracy w niezbędne pomoce naukowe, jak mikroskopy, książki, okazy muzealne i zielniki. Ze szczupłej dotacji nowego zakładu niewiele można było kupić, lecz udało się wydobyć z różnych zakamarków polskich organizacji w Warszawie dużo cennych pomocy naukowych. Wielkie znaczenie miała biblioteka dr F. Błońskiego zgromadzona przez tego badacza jako podstawa do badania flory Polski. Biblioteka za moim staraniem nabyta przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie została wtedy przekazana mojej pracowni wraz z niezmiernie cennym zielnikiem, gdzie były nie tylko rośliny zebrane przez Błońskiego, lecz i inne przez niego zakupione, bardzo cenne zielniki z bliskiego Wschodu i z różnych krajów Europy. Tak samo Warszawskie Towarzystwo Ogrodnicze ofiarowało zdeponowane tam zielniki T. Chałubińskiego F. Ber-

dau'a i K. Łapczyńskiego. Do Zakładu przeszły również zielniki gromadzone w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, jako dowody rzeczowe prac drukowanych w Pamiętniku Fizjograficznym, jak prace Drymmera, Majchrowskiego, Eismonda, Kwiecińskiego, Eichlera i innych. Muzeum wzbogaciło się w bezcenną kolekcję ikonograficzną składającą się z 35 000 wizerunków roślin egzotycznej flory, przeważnie barwnych, zgromadzonych przez partriarchę Antiocheńskiego ks. Władysława Zaleskiego (1852—1925). Stał on przez czas dłuższy na czele Kościoła Katolickiego w Indiach i kolekcję swą wspaniale ułożoną, opatrzoną cennym katalogiem ofiarował przed śmiercią w Rzymie Uniwersytetowi Warszawskiemu.

Chcąc stworzyć nowe kadry badaczów w dziale systematyki, geografii i ekologii roślin skierowałem wysiłki swoich uczniów na wszystkie te dziedziny, czerpiąc materiał nie tylko z okolic Warszawy, lecz zwracając uwagę na tereny dalsze, jak jez. Wigry, Białowieża, Podole. Zachętą do badań florystycznych był mój artykuł pt. „Praca naukowa na prowincji w dziedzinie botaniki" (Nauka Polska t. IV.).

Przy opracowaniu roślinności okolic Warszawy zwróciłem uwagę, że chodzi tu nie tyle o zwiększenie katalogu flory, lecz przede wszystkim o zwrócenie uwagi na zespoły roślin według nowszych metod fitosocjologicznych. W tym duchu powstało kilka prac, jak doskonała monografia R. Kobendzy (Stosunki fitosocjologiczne puszczy Kampinoskiej) i osobno opublikowane w wydawnictwie pod. red. Z. Wóycickiego (Krajobrazy roślinne Polski) fotografie zbiorowisk z tego terenu. W ten sposób zostały opracowane wydmy piaszczyste przez H. Juraszkównę, oraz zespoły torfowisk na prawym brzegu Wisły przez K. Kleistównę. Został również opracowany cenny przewodnik florystyczny do wycieczek po okolicach i parkach Warszawy przez R. Kobendzę i J. Kołodziejczyka z przedmową B. Hryniewieckiego o dotychczasowych badaniach florystycznych w tym terenie. Z punktu widzenia zespołów została opracowana praca W. Niedziałkowskiego o rezerwatach jodłowych pod Łukowem.

Florę okolic Warszawy wzbogaciła „Flora Wilanowa" W. Grochowskiego oraz badania R. Kobendzy, który odnalazł szereg gatunków nowych dla Polski. Chwasty okolic Warszawy z ekologicznego punktu widzenia opracowała M. Czyrsznicówna, znaleziony zaś pod Warszawą nowy chwast — *Galinsoga hispida* opracowała porównawczo E. Majdecka-Zdziarska. O występowaniu epifitów fakultatywnych pisała J. Tworkowska. Z. Dryjówna opracowała statystykę biologiczno-kwiatową flory Polski. Ogólny rzut oka na „Krajobrazy roślinne nad Wisłą" dał J. Kołodziejczyk, który ogłosił również

szkic popularny „Rys florystyczny okolic Warszawy" (Ziemia 1922); obszerniej to potraktował później R. Kobendza (1934); jemu też zawdzięczamy opisy fitosocjologiczne niektórych lasów podwarszawskich, jak Bielany, las wawerski, las w Lipkach, modrzewina w Małej Wsi. Ogólny pogląd na lasy okolic Warszawy dali A. Zębalski i B. Hryniewiecki. Poświęcono też sporo rozpraw oddzielnym drzewom w szeregu prac, jak W. Jedliński (buk, jodła i świerk), B. Hryniewiecki (buk, olsza szara, sosny osobliwych kształtów, lilaki), W. Niedziałkowski (buk, jodła), S. Dziubałtowski (jodła), R. Kobendza (modrzew, brzoza czarna, topole), W. Krzyżkiewiczówna (jesion); Raniecka przeprowadziła analizę pyłkową interglacjału na Żoliborzu w Warszawie. Zwrócono również uwagę nie tylko na lasy okoliczne, lecz i na zadrzewienie całego miasta ze specjalnym uwzględnieniem parków miejskich. O zadrzewieniu stolicy pisał Edmund Jankowski (1912 i 1934) Opisami parków zajęli się — R. Kobendza (park Ujazdowski i park im. I. Paderewskiego na Pradze), L. J. Kalinowska (Natolin), H. Majdecka (ogród Krasińskich), A. Pietruszyńska (ogród Saski). R. Kobendza badał również zjawiska ekologiczne drzew, jak „Zawiewanie korzeni sosny przez piasek" na wydmach okolic Warszawy (1932), „Wpływ zimy 1928-29 na roślinność drzewiastą Ogrodu Botanicznego" (1933) oraz „Wpływ zimy majowej na roślinność okolic Warszawy" (1935). Stanisław Wóycicki badał wpływ zimy 28-29 roku na drzewa i korę drzew owocowych (1930).

Ogród Botaniczny w ciągu 20 lat niepodległości doszedł do pewnego rozkwitu. W latach 1919-1930 zostały przebudowane wszystkie szklarnie, wszędzie zostało zastosowane centralne ogrzewanie, liczba roślin egzotycznych wzrosła i stan ich znacznie się poprawił. Dla hodowli roślin pod gołym niebem został wyzyskany każdy kącik. Dział drzew i krzewów doszedł do tysiąca gatunków. Botanik-systematyk mógł znaleźć w Ogrodzie wzorową kolekcję okazów reprezentujących najważniejsze rodziny; dział flory polskiej zaznajamiał z najważniejszymi okazami rodzimej roślinności niżowej; dopełniał go dział roślin tatrzańskich i alpejskich w alpinarium. Szkoły mogły tu znaleźć prócz drzew bogaty materiał ilustrujący zarówno morfologiczne, jak i biologiczne cechy roślin. W specjalnych grupach ekologicznych można było obserwować różne zespoły roślinne w miniaturze, jak wrzosowisko, torfowisko, wydmę nadmorską i wydmę lądową utrwaloną, roślinność wodną, roślinność gruntów słonych, wapiennych i stepowych oraz pnącza. Bogata liczba odmian i form doskonale ilustrowała zjawiska zmienności w świecie roślinnym, a nie brak było mieszańców i tzw. chimer roślinnych.

Szczególną uwagę poświęcono roślinom leczniczym, użytkowym i ozdobnym. Zagadnienie roślin ozdobnych, pomijane najczęściej w ogrodach botanicznych, wskutek czego te ostatnie są nieraz nieciekawe dla przeciętnego widza, rozwiązano w ten sposób, że poza przeznaczeniem dla nich specjalnej kwatery wszystkie drogi i dróżki otrzymały obramowanie z kolekcji bylin i krzewów ozdobnych, nęcących oko w różnych porach roku pięknością barw i kształtów. Jednocześnie przez porównanie z odpowiednim gatunkiem dzikiej flory, dawały one pojęcie o zmianach zachodzących pod wpływem hodowli. Obok różanki, w której zgromadzono okazy najpiękniejszych róż szlachetnych, była kolekcja róż dzikich wyhodowanych z nasion; obok dzikich tulipanów, irysów, piwonii, złocieni, itp. występowały wytworne i piękne okazy hodowli ogrodniczej. Słowem, uczony i student, nauczyciel i uczeń, leśnik, ogrodnik, farmakognosta, zielarz czy też po prostu miłośnik roślin — każdy mógł w tym żywym muzeum znaleźć dla siebie coś interesującego.

Do pamiątek historycznych przybyła w r. 1928 jeszcze jedna — pomnik w postaci głazu granitowego, poświęconego pamięci pierwszego rektora odrodzonej wszechnicy Józefa Brudzińskiego (1874—1917). Pomnik ten postawili jego koledzy — Polacy, wychowankowie Uniwersytetu Moskiewskiego.

W r. 1932 B. Hryniewiecki wraz z R. Kobendzą wydali obszerny, bogato ilustrowany Przewodnik po Ogrodzie, dopełnieniem jego jest sporządzony przez R. Kobendzę spis drzew i krzewów Ogrodu, obejmujący około tysiąca gatunków.

Ważną sprawą było powstanie przy Ogrodzie pracowni naukowej Zakładu Systematyki i Geografii Roślin, co umożliwia urządzanie wykładów i pokazów w ogrodzie i w szklarniach oraz bezpośrednie czerpanie materiału do ćwiczeń i badań naukowych z tej bogatej skarbnicy świata roślinnego. W ten sposób kontakt z Ogrodem młodzieży studiującej i pracującej twórczo w zakresie botaniki stał się niezmiernie bliski. Klęską dla Ogrodu była niezwykle surowa zima roku 1928-29, podczas której zmarzło wiele drzew, np. cisy, między innymi zginęły prastare znane Warszawie lilaki (tzw. „bzy" pachnące) pamiętające jeszcze czasy Szuberta. Od tego czasu przybyło jednak dużo nowych drzew i krzewów ozdobnych, tak że na miejscu roślin, które śmierć zabrała, pleni się nowe życie.

Wielką bolączką nowego Zakładu była ciasnota pomieszczenia wobec cennych zbiorów jakie zgromadził. Najbardziej reprezentacyjny gmach na terenie Ogrodu został wybudowany dla Obserwatorium Astronomicznego. Poprzedni kierownicy Ogrodu nie dbali o stworzenie na tym terenie muzeum ani większej pracowni. Zakład, wypełniony zbiorami od piwnic

do poddaszy, gnieździł się w ciasnych pomieszczeniach domku, który dawniej był mieszkaniem ogrodników.

W latach 1930-32 rozgorzała walka o las Wawerski. Był to najpiękniejszy las okolicy Warszawy należący do dóbr Wilanowskich. Właściciele umyślili, wyrąbawszy piękny drzewostan dębowy, rozparcelować go sposobem tzw. „dzikiej" parcelacji. Ochrona przyrody sprzeciwiła się temu, kołatała do Zarządu Miasta, żeby wziął ten las pod swoją opiekę. Zjawiły się wówczas liczne artykuły pisane przez B. Hryniewieckiego, J. Miklaszewskiego, R. Kobendzę i E. Grabdę, zwoływano specjalne wiece, żeby poruszyć opinię publiczną, niestety, bez skutku. Zgodzono się wreszcie uznać za rezerwat tylko małą cząstkę tego lasu, gdzie rosły zespoły lip wraz z sosną i dębem. Wiadomości o zabytkach przyrody okolic Warszawy opracował Marian Sokołowski (1933).

Niektóre zjazdy, jakie odbywały się w Warszawie były bodźcem do poinformowania przybyłych gości o roślinności okolic Warszawy. Tak powstały przewodniki do wycieczek: B. Hryniewieckiego 1) Rzut oka na szatę roślinną Polski i 2) Flora na przestrzeni od Warszawy do Wilna (Kongr. geogr. i etnogr. 1927). 3) Coup d'oeil sur la flore de la Pologne. 4) Roślinność okolic Warszawy (Varsovie et ses environs) (Wycieczka Międzyn. Fitogeogr. I. P. E. 1928).

W okresie tym nie zaniedbano badań nad roślinami zarodnikowymi. F. Skupieński badał śluzowce. Wśród badaczów grzybów wyróżniła się A. Skirgiełłówna monografią *Boletaceae* na materiale częściowo zebranym w okolicach Warszawy, A. Szwankówna badała grzyby wodne (Saprolegniaceae), I. Zyskówna huby drzewne, K. Jankowska — Zewnętrzniaki *(Exobasidia)* J. Gawinowa zebrała materiały do cecidiologii Mazowsza, W. Grochowski badał sporysze polskie. Szeroką działalność w badaniu grzybów wywołujących choroby roślin rozwinął prof. SGGW W. Siemiaszko i jego uczniowie. J. Kochman dał monografię głowniowych (*Ustilagineae*) Polski, W. Konopacka badała grzyby pasożytnicze okolic Skierniewic. Na Stacji ochrony roślin w Warszawie pracowali — J. Trzebiński, W. Gorjaczkowski i Z. Zweigbaumówna.

Glony okolic Warszawy były badane przez H. Wysocką (*Desmidiaceae* — 2 prace). H. Humblet-Pawłowska zbadała zmienność fitoplanktonu w osadniku na Stacji Pomp Rzecznych w Warszawie, A. Luer-Jeziorańska — plankton rzeki Jeziorki. S. Wisłouch przeprowadził sanitarno-biologiczne badania Wisły i studzien w Pruszkowie.

Mszaki okolic Warszawy zostały zbadane zespołowo: B. Hrynie-

wiecki, K. Stefanowicz-Owczarska, I. Rejmentówna i K. Lublinerówna.

Do historii botaniki należy cenna praca J. Rostafińskiego „Królewskie ogrody botaniczne króla Jana Kazimierza w Warszawie oraz spis systematyczny roślin tam hodowanych" (1928).

B. Hryniewiecki ogłosił następujące życiorysy: Stanisław Wisłouch, Ferdynand Karo, Jerzy Aleksandrowicz, Karol Drymmer, Wojciech Jastrzębowski, Józef Trzebiński, Hipolit Cybulski i Edward Strasburger — J. Kołodziejczyk ogłosił życiorysy Józefa Rostafińskiego i Feliksa Berdau'a.

V

Wojna z najeźdźcą hitlerowskim doprowadziła do ruin Warszawy i zadała ciężkie ciosy Ogrodowi Botanicznemu. Wskutek działań wojennych w roku 1939 zburzone zostały dwie szklarnie (palmiarnia i paprociarnia), cztery inne z bogatymi kolekcjami mogły po naprawieniu ogrzewania centralnego nadal funkcjonować. Zdawało się, że uda się utrzymać do końca wojny Ogród, jako instytucję użytkowności publicznej, nawet po zamknięciu Uniwersytetu. Straty zadane Ogrodowi podczas działań wojennych częściowo wyrównano dzięki ofiarnej pracy personelu i Ogród przez 3 lata pełnił jak mógł swą rolę dydaktyczną, ciesząc się ponadto dużym zainteresowaniem mieszkańców Warszawy, zwłaszcza wobec zamknięcia dostępu do innych parków. To było solą w oku okupantów. W sierpniu 1942 r. z inicjatywy wysłannika władz hitlerowskich prof. Wilhelma Hertera, wyznaczonego na kierownika Zakładów Botanicznych w Krakowie, po dwóch jego krótkich wizytach w Warszawie usunięto personel naukowy i przyłączono Ogród do parku Łazienkowskiego, pozostającego pod zarządem generał-gubernatora, tym samym zamykając do niego dostęp Polakom. Zaczęła się wówczas dewastacja Ogrodu i szklarni. Powstanie warszawskie stało się wreszcie pretekstem do kompletnego zniszczenia przez hitlerowców wszystkich budynków. Oprócz strat materialnych Ogród i Zakład Systematyki Roślin poniósł ciężkie ofiary w ludziach. Rozstrzelany został w Warszawie (30. XI. 43) jako zakładnik długoletni asystent dr Tadeusz Wiśniewski bryolog, fitogeograf, podróżnik po Kaukazie, Bałkanach i Afryce. Wywieziony po powstaniu dr Leszek Korzeniewski, który rokował duże nadzieje ze względu na swe prace w dziedzinie biometryki, został zastrzelony (w r. 1945) przy przepędzaniu jeńców z obozu do obozu podczas ostatniej ofensywy aliantów. Zmarła w r. 1941 asystentka mgr Halina Karmazyńska-

-Przewalska, autorka pracy o jemiole i współautorka (ze zdolną botaniczką dr Teklą Cygową zamordowaną w getcie) pracy o roślinach wiosennych. W r. 1942 zmarł ogrodnik parkowy Mieczysław Dąbrowski.

Po uwolnieniu Warszawy od okupanta hitlerowskiego przez zwycięską Armię Radziecką i Wojsko Polskie, Ogród Botaniczny przedstawiał straszliwy obraz zniszczenia. Najpierw należało zniszczyć obficie zostawione miny, później na wiosnę 1945 brygady robotnicze z grubsza oczyściły teren. Jesienią 1946 r. ustawiono prowizoryczny barak; można było po raz pierwszy po wojnie wydać katalog nasion do wymiany i nawiązać na nowo kontakt z zagranicznym światem naukowym. We wstępie do tego katalogu prof. B. Hryniewiecki pomieścił w języku angielskim historię Ogrodu podczas okupacji hitlerowskiej (1939—1944). Ogrodem interesował się najbliższy jego sąsiad Prezydent Bolesław Bierut, którego osobistej interwencji zawdzięczać należy możność poczynienia już wówczas niektórych inwestycji. Wielką pomocą przy oczyszczaniu Ogrodu okazały drużyny młodzieżowe zwłaszcza ze Związku Walki Młodych.

W 1946 r. Zarząd Stołecznego Miasta Warszawy i Wydział Plantacji Miejskich udzielił znacznej pomocy rzeczowej, pokrywając wydatki na utrzymanie licznych robotników dniówkowych, dostarczając nasion traw do obsiewania trawników, tak że w roku 1946 Ogród został oczyszczony i pozostała do wykonania tylko długa i mozolna praca restytucji etykietek i przegrupowania kolekcji.

W roku 1947 wykonano i zatwierdzono wszystkie plany odbudowy gmachów i szklarni w Ogrodzie Botanicznym. W r. 1948 odbudowano dwa pierwsze pawilony, w których znalazł pomieszczenie Zakład wraz z odzyskanym zielnikiem, małe muzeum, nasieniarnia i kancelaria Ogrodu. Jednocześnie zostały doprowadzone do porządku dwie stare szklarnie, które — dzięki wymianie nasion i roślin i dzięki pomocy udzielonej przez Ogród Krakowski oraz niektórych prywatnych ofiarodawców — szybko zapełniły się kolekcją roślin.

Uzyskanie jednej większej sali i paru pokoi w gmachu Obserwatorium rozwiązało sprawę prowadzenia wykładów i ćwiczeń dla zwiększonej liczby studentów. Wreszcie w r. 1952 wzniesiono pięć nowych szklarni i odbudowano dwa ostatnie wschodnie pawilony, gdzie znalazły pomieszczenie pracownie Ogrodu, biblioteka Polskiego Towarzystwa Botanicznego i mieszkania niektórych pracowników.

W Ogrodzie oprócz restytucji dawnych grup, stworzono nowe obszerne alpinarium, odremontowano i rozszerzono baseniki z roślinami wodnymi, założono dział roślin chronionych i użytkowych.

W roku 1953 W. Gajewski i L. Karpowiczowa wydali

Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Warszawskiego ze wstępem historycznym B. Hryniewieckiego.

Ogród ten jak wszystkie dotychczasowe Ogrody ma charakter dydaktyczno-muzealny. Tymczasem nowoczesna systematyka jest nauką dynamiczną i wymaga oparcia się na szerokim doświadczalnictwie. Z inicjatywy Zarządu Polskiego Towarzystwa Botanicznego został opracowany projekt takiego Instytutu Botaniki Doświadczalnej, który znalazł uznanie zarówno w Biurze Odbudowy Stolicy, jak i w Ministerstwie Rolnictwa i Szkolnictwa Wyższego a będzie realizowany przez Polską Akademię Nauk. O tych projektach pisał B. Hryniewiecki w Skarpie Warszawskiej (II, 1946), w Biologii w Szkole (1949) i w Stolicy (VI, 1951) a także Z. Hellwig w Stolicy (V, 1950).

Pomimo ciasnoty adiunkci Ogrodu znaleźli sobie kącik, gdzie mogli wykonać cenne prace badawcze.

L. Karpowiczowa prowadzi badania nad aklimatyzacją cennej rośliny włóknistej — rami (ramia) (*Boehmeria nivea*). Patrz artykuły we Wszechświecie (1951), w „Przemyśle Włókienniczym" (nr 11, 1951 i w Acta S.B.P. (XXI, 2. 1952). Osobno wyszła praca: „Rami Boehmeria nivea Hook. d. Arn. Próby aklimatyzacji (V. W. N. 1954).

Doc. dr W. Gajewski od r. 1946 do r. 1954 na terenie Ogrodu przeprowadził cenne badania cytogenetyczne nad gatunkami r. *Anemone*, uzupełniając cytologicznie badania prof. E. Janczewskiego, wyjaśniając zjawiska poliploidalności a następnie od kilku lat pracuje nad zmiennością w rodzaju *Geum* dla całego świata. Asystentka Ogrodu mgr A. Michalska przeprowadziła badania cytologiczne nad rodzajem *Luzula*.

Zakład Systematyki i Geografii Roślin poniósł ciężkie straty w wyposażeniu naukowym. Zginęła z drobnymi wyjątkami cała aparatura naukowa, jak mikroskopy i inne utensylia. Duże straty poniosła również Biblioteka. Przy ulicy Traugutta spłonęła biblioteka dr F. Błońskiego. Udało się z niej uratować i ukryć dwadzieścia kilka tomów bardzo cennych dzieł zielnikowych z XVI, XVII i XVIII wieku. Historię i znaczenie tej biblioteki podał B. Hryniewiecki (Spraw. TNW 1952). Większa natomiast część książek Zakładu została przekazana Bibliotece Uniwersyteckiej, wobec jednak wyniszczającej gospodarki okupanta hitlerowskiego i celowego przerzucania książek z jednej biblioteki do drugiej, nie wszystkie książki dało się odszukać. Ciężką stratą było spalenie „Index Kewensis" Jeżeli dodamy, że spłonęły również biblioteki prywatne kierownika Ogrodu prof. B. Hryniewieckiego i jego pomocnika prof. R. Kobendzy wraz z rękopisami, musimy przyznać, że straty były olbrzymie.

Pocieszającym faktem jest, że ocalały prawie wszystkie gromadzone przez długie lata zielniki, zabezpieczone w Muzeum Narodowym. Część ich, która znajdowała się w portatywnych pudłach została przez okupantów wywieziona na Śląsk. Kolekcja ta wraz z licznymi obiektami należącymi do Muzeum wróciła do Warszawy, gdzie dzięki odbudowie jednego pawilonu w Ogrodzie zielnik znalazł daleko lepsze pomieszczenie niż miał przed wojną. Ocalała również bezcenna „*Iconotheca botanica*" patriarchy W. Zaleskiego ukryta starannie przed okiem okupantów.

Widzimy, że warszawscy botanicy znaleźli się w niezmiernie ciężkim położeniu, gdyż w pierwszych latach po wojnie należało skierować wysiłki przede wszystkim na odbudowę zniszczonych warsztatów pracy. Pomyślną okolicznością dla florystów jest nowe ilustrowane wydanie „Roślin Polskich" W. Szafera, S. Kulczyńskiego i B. Pawłowskiego (1953) oraz 15 wydanie Przewodnika prof. J. Rostafińskiego staraniem dr Olgi Seidl (1953).

W okresie tym zwrócono specjalną uwagę na drzewa w okolicach Warszawy. Cenne są pod tym względem prace R. Kobendzy (Wisienka kwaśna, nowy mieszaniec lipy *Tilia varsaviensis, Betula humilis,* topole, zmienności dębu), Abramowicz pisała o jodle, Szymanowski o wiązach i tulipanowcach, W. Plapis pisał o odbudowie lasów w warszawskim zespole miejskim (1950).

Sporo prac poświęcono rezerwatom i parkom ochrony przyrody. Zwłaszcza R. Kobendza poświęcił szereg prac rezerwatom w puszczy Kampinoskiej, przedstawiając „Materiały przyrodnicze do projektu rozplanowania puszczy Kampinoskiej" poparte doskonałymi fotografiami (1945) a następnie na łamach czasopisma „Chrońmy Przyrodę" zwracając uwagę na rozmaite fragmenty tej puszczy, pisał również o rezerwacie leśnym w Wawrze pod Warszawą. W książce S. Jarosza „Parki narodowe i rezerwaty przyrody" znajdujemy również zestawienie i opis rezerwatów okolic Warszawy i woj. warszawskiego (1951). Niektóre cenne parki zostały opracowane z punktu widzenia historycznego i konserwatorskiego jak G. Ciołka — Wilanów (1947) S. Lorentza — Natolin (1948) i J. Wegner — Arkadia (1948). J. Porębski opisał parki w powiecie grójeckim (1948).

W dziale roślin zarodnikowych nad glonami Wisły pracowała H. Wysocka, ogłaszając dwie cenne prace dotyczące pleustonu i perifitonu w Wiśle w okolicach Warszawy.

W dziele grzybów A. Skirgiełło opracowała monograficznie rodzaj *Russula* (gołąbki, surojadki) dla całej Polski; są tam i materiały zebrane pod Warszawą, zwróciła również uwagę na grzyb piaskowy (*Pisolithus arenarius)* i napisała popularną książeczkę o pieczarce. Ostatnio wyszła

jej cenna monografia „Grzyby niższe, Pragrzyby i glonowce 1954. Można tu wspomnieć o popularnych książeczkach Orłosia, dotyczących grzybów trujących i jadalnych.

Z mszaków szczegółowo były opracowane wątrobowce przez I. Rejment-Grochowską na materiale pochodzącym między innymi z okolic Warszawy.

W tym okresie prof. B. Hryniewiecki ogłosił sporo przyczynków do historii botaniki w Polsce. Pisał o dawnych ogrodach botanicznych w Warszawie (1948, 1951), wydał pracę o botanice w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, wyróżniając zasługi M. Szuberta i dał serię życiorysów polskich botaników związanych z Warszawą, jak Wincenty Siemaszko, Tadeusz Wiśniewski, Wacław Niedziałkowski, January Kołodziejczyk, Jakub Waga, Józef Rostafiński, Franciszek Kamieński, R. Kobendza pisał o Stefanie Makowieckim (1951).

SKRÓTY

PF — Pamiętnik Fizjograficzny.
SKF — Sprawozdanie Komisji Fizjologicznej.
K — Kosmos.
W — Wszechświat.
PTB — Polskie Towarzystwo Botaniczne.
SBP — Societes Botanicorum Poloniae.
PAU — Polska Akademia Umiejętności.
PAN — Polska Akademia Nauk.
PTDendr. — Polskie Towarzystwo Dendrologiczne.

VI

BIBLIOGRAFIA PRAC DOTYCZĄCYCH FLORY I ROŚLINNOŚCI OKOLIC WARSZAWY.

1952 A. Abramowicz. Nowe stanowiska jodły na północno-wschodniej granicy zasięgu. — R. VIII. Sek. Dendr. PTB 1952, str. 32—98.

1861 J. Aleksandrowicz. Michał Szubert. — Tyg. Ilustr. 1861, z portr.

1872 J. Aleksandrowicz. Budowa i rozwój zarodni śluzowców. — Warszawa. 1872 (po ros.), (64 gatunki z okolic Warszawy).

1894 J. Aleksandrowicz i F. Błoński. Grzyby jadalne i trujące. — Encykl. Roln. III. Warszawa. 1894, str. 593—616.

1856 J. Bartoszewicz. Łazienki. — Księga Świata. R. V. 1856, str. 147—151.

1876. F. Berdau. Porosty zbadane dotychczas w obrębie Warszaw. okręgu nauk.

ze wskazaniem na morfologię i fizjologię porostów w ogóle. Warszawa. 1876, str. 1—125 (po ros.).

1889 F. Berdau. Grzyby krajowe trujące. — Warszawa. 1889.

1652 M. Bernhardi (nobil. od r. 1673 jako de Bernitz). Catalogus plantarum tam exoticarum quam indigenarum quae anno MDCLI in hortis regiis Varsaviae et circa eandem in locis sylvaticis, pratensibus, arenosis et paludosis nascuntur collectarum. Dantisci. 1652.

1888 F. Błoński. Materiały do flory skrytokwiatowej. Wątrobowce Królestwa Polskiego (*Hepaticae Polonicae*). — PF. VIII C, 1888, str. 156—202, 4 tabl.

1888 F. Błoński. Dodatek do monografii wątrobowców Królestwa Polskiego zamieszczonej w niniejszym tomie. PT VIII C, 1888, str. 384—387.

1889 F. Błoński. Materiały do flory skrytokwiatowej krajowej. *Conspectus muscorum Poloniae*. Mchy Królestwa Polskiego. Cz. I. Mchy bocznozarodniowe. *Bryinae Pleurocarpae*. — PF IX. 1889, str. 119—214, z 7 tabl.

1890 F. Błoński. Mchy bocznozarodniowe. *Bryinae Pleurocarpae*. PF X, c, 1890, str. 191—243, z 4 tabl.

1892 F. Błoński. Przyczynek do flory jawnokwiatowej oraz skrytokwiatowej naczyniowych kilkunastu okolic kraju. — PF XII c, 1892, str. 129—149.

1896 F. Błonski. Przyczynek do flory grzybów Polski (Symbolae *ad floram mycologicam Poloniae*). — PF XIV. 1896, str. 63—93.

1888 S. Chełchowski. Grzyby podstawkozarodnikowe okolic Warszawy. Warsz. Uniwers. Izwiestja. Warszawa. 1888 (po ros.).

1898 S. Chełchowski. Grzyby podstawkozarodnikowe Królestwa Polskiego. (*Basidiomycetes polonici*). Cz. I. *Autobasidiomycetes*. — PF XV, c. 1898, str. 3—285.

1898 S. Chełchowski. Róża pęcherzykowata sosny amerykańskiej w Rakowcu pod Warszawą. — W. XVII, 1898, s. 350—351.

1905 S. Chełchowski. Trufle Warszawskie. W XXIV, 1905, str. 525—526.

1907 S. Chełchowski. Aleksander Zalewski. — W. XXVI, 1907, str. 129—133.

1946 G. Ciołek. Ogród Łazienkowski. — Skarpa Warszawska. Warszawa nr 24.

1947 G. Ciołek. Ogród w Wilanowie. Badania i zagadnienia konserwatorskie. — Biul. Hist. Szt. i Kult. R. IX. 1947, nr 1—2, str. 86—128.

1952 G. Ciołek. Ogród w Nieborowie. Warszawa. Rkp.

1883 Kazimierz Cybulski. Materiały do flory algologicznej okolic Warszawy. — PF III. 183, str. 249—273, 5 tabl. rys.

1887 Hipolit Cybulski. Topola włoska z żeńskimi kwiatami w Warszawie. W. 1887, str. 282.

1893 H. Cybulski. Rośliny rzadkie lub zupełnie nieobserwowane dotąd w kraju, zebrane w okolicach Warszawy. — W. XII. 1893, str. 847.

1894 H. Cybulski. Spis rzadkich roślin zebranych w bliskich okolicach Warszawy i na przedmieściu Pradze w lecie i jesieni r. 1893. — W. XIII, 1894, s. 155—157, 173—174.

1894 H. Cybulski. *Dianthus arenarius* i *Vicia lathyroides* w pobliżu Warszawy. — W. XIII, 1894, str. 333.

1894 H. Cybulski. *Rubus caesius* w pobliżu Warszawy. — W. XIII, 1894, str. 382.

1894 H. Cybulski. *Oenothera muricata* w pobliżu Warszawy. — W. XIII, 1894, str. 413.

1894 H. Cybulski. Porównanie *Oenothera muricata* z *Oen. biennis*. — W. XIII, 1894, str. 622.

1894—5—6 H. Cybulski. Spis roślin rzadkich lub zupełnie dotąd nieobserwowanych w kraju zebranych w okolicach Warszawy w r. 1894. — W. XIII, 1894, str. 829. — XIV, 1895, str. 94—95, 107—108, 122—123. — XV, 1896, str. 141—142, 159—160.

1895 H. Cybulski. *Achillea nobilis* w okolicach Warszawy. — W. XIV, 1895. str. 622.

1895 H. Cybulski. Rośliny okolic Warszawy rzadkie albo zupełnie dotąd nieobserwowane w kraju, zebrane w okolicach Warszawy w r. 1895. — W. XIV, 1895, str. 829.

1895 H. Cybulski. *Lycopodium inudatum* L. w pobliżu Warszawy. — W. XIV, 1895, str. 653.

1896—1897 H. Cybulski. Spis gatunków rzadkich albo dotąd w kraju nieobserwowanych zebranych w okolicach Warszawy w 1896 r. — W. XV. 1896, str. 830. — XVI, 1897, str. 76—77.

1929 M. Czyrsznicówna. Studia nad chwastami z okolic Warszawy. — R. Nauk Agron. i Leśn. Poznań XXI, 1929, str. 1—44, 16 tabl. rys.

1886 L. Dębicki. Powązki i Puławy. 1786—1794. — Przewodnik Nauk i Liter., Lwów. 1886.

1933 Dom, Osiedle i Mieszkanie. R. V. 1933, zesz. 10—11 (zeszyt poświęcony sprawie lasów podmiejskich).

1932 Z. Dryjówna. Statystyka biologiczno-kwiatowa flory polskiej. Spraw. z pos. TNW, Wydz. IV, XXIV, 1932, str. 203—237.

1885 K. Drymmer. Spis roślin zebranych w r. 1884 w powiecie kutnowskim, w okolicach Żychlina, Krośniewic i Ordowa. — PF V c, 1885, str. 39—66, z 1 mapką.

1890 K. Drymmer. Dodatek do spisu roślin powiatu kutnowskiego, mianowicie z okolic Żychlina. — PF X C, 1890, str. 75—82.

1908 K. Drymmer. *Matricaria discoidea* DC. — W. XXVII, 1908, str. 700 (Rawa).

1930 S. Dziubałtowski. Rezerwat jodłowy w Mieni pod Mińskiem Mazowieckim. — P. Rada Ochr. prz. nr 26. — Las Polski 1930, nr 1, z 2 rys.

1730 Chr. H. Erndtel. Warsavia physice ilustrata sive de aere, aquis, locis et incolis Warsaviae, eorundemque moribus et morbis tractatus, cui annexum est Viridarium vel Catalogus plantarum circa Warsaviam nascentium. Drezno 1730.

1881 K. Filipowicz. Spis mchów, wątrobowców i porostów z niektórych stanowisk Królestwa Polskiego, a mian. z doliny Ojcowskiej, Bentkowskiej, okolic Warszawy, Łukowa, Puław, Brześcia Litewskiego, zebranych i oznaczonych w latach 1877 i 1879. — PF 1881, I C III, str. 258—267.

1919—1947 Flora Polska. Rośliny naczyniowe Polski i ziem ościennych. T. I. Paprotniki, iglaste i nagonasienne pod redakcją M. Raciborskiego i W. Szafera w opracowaniu zbiorowym. PAU Kraków. Dotąd wyszły pod red. W. Szafera tomy: I, II, III, IV, V, VI. Od 1919—1947.

1946 Gajewski W. Cytogenetic studies on *Anemone* L. I. *Anemone Janczewskii* a new species of amphiploid origin. ASBP., 16.

1947 W. Gajewski. Cytogenetic studies on *Anemone* L. II. Hybrids among *Anemone virginiana*, *A. silvestris* and *A. multifida*. ASBP., 18.

1948 W. Gajewski. On the chromosome pairing in six hybrids among four *Geum* species. — ASBP., 19.

1949 W. Gajewski. The behaviour of univalents at meiosis in some interspecific *Geum* hybrids. Hereditas, 35.

1951 W. Gajewski. The inheritance of specific traits in the hybrids *Geum coccineum* x *G. rivale*. — ASBP., 20.

1952 W. Gajewski. The hybrids between two subgenera of *Geum*. ASBP., 21.

1953 W. Gajewski. The hybrid *G. rivale* x *G. macrophyllum* and its amphiploid progeny. — ASBP., 22.

1953 W. Gajewski i L. Karpowiczowa. Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Rys historyczny napisał B. Hryniewiecki. Warszawa 1953. PWN, s. 122, z 17 ryc. i 1 planem.

1954 W. Gajewski. Amphiploid hybrid *of Geum urbanum* L. and *G. molle* Vis. et Panc — ASPB., 23.

1932 K. Gajl i R. Kobendza. Bielany pod Warszawą i konieczność ich ochrony. — P. Rada Ochr. Przyr. nr 33. Warszawa 1932, str. 37, ryc. 3.

1935 J. Gawinowa. Materiały do zoocecidiologii Mazowsza. Spraw. TNW, XVIII. 1935, str. 43, z 3 tabl.

1932 E. Grabda. Walka o lasy podmiejskie. — Czasopismo Przyrodnicze. Łódź, VI, 1932, zesz. 7—8.

1923 J. Graff. Z zabytków roślinności pod Warszawą. — Ziemia, VIII, 1923, str. 197, z 1 ryc. (2 dęby).

1931 W. Grochowski. Flora Wilanowa i okolic. — Bibliot. Wiad. Farmaceut. T. 15. 1931.

1931 W. Grochowski. Sporysze polskie. — Wiad. Farm. 58, 1931.

1925 R. Gumiński, M. Jasińska, R. Kobendza. Jeziorko Czerniakowskie. Prace Zakł. Geog. Un. Warsz. nr 3. Warszawa. 1925, str. 20 z ryc.

1950 Z. Hellwig. Nowy Warszawski Ogród Botaniczny. — Stolica R. V. nr 49, 1950, str. 5.

1902 B. Hryniewiecki. *Elodea canadensis*. — W. XXI, 1902, str. 622 (Urle koło Łochowa).

1910 B. Hryniewiecki. Franciszek Błoński. — K. XXXV. 1910, str. 792—799, z portr.

1911 B. Hryniewiecki. Wschodnia granica buka w Europie. — K. XXXVI, 1911, str. 225—242, z 2 map.

1913 B. Hryniewiecki, Franciszek Kamieński i jego zasługi naukowe. — K. XXXVIII, 1913, str. 156—169, z portr.

1927 B. Hryniewiecki. Rzut oka na szatę roślinną Polski. — Przewodnik Kongr. II Zjazdu Stow. Geogr. i Etnog. w Polsce. 1927.

1927 B. Hryniewiecki. Flora na przestrzeni od Warszawy do Wilna. Przew. Kongr. Geogr. i Etnogr. w Polsce. Kraków 1927, str. 156—157, 175—176.

1928 B. Hryniewiecki. Coup d'oeil sur la flore de la Pologne. — Guide des excursions en Pologne. V-me Exc. Phyt. Intern. 1928.

1928 B. Hryniewiecki. Varsovie et ses environs. — Guide des exc. en Pologne. XV partie V. I. P. E. Kraków 1928, 16⁰, str. 18.

1929—30—31 B. Hryniewiecki. Sprawozdanie z działalności Warsz. Kom. Ochr. Przyr. za lata 1929—30. — Ochrona Przyrody R. 10, 1930, str. 196—200 z 2 ryc., R. 11. 1931, str. 177—179.

1930 B. Hryniewiecki. Olcha szara (*Alnus incana* Moench) w Polsce i na Litwie oraz jej mieszańce. — Sylwan R. XLVIII, Lwów, 1930.

1931 B. Hryniewiecki. Stanisław Wisłouch. — Acta SPB VIII, 3/4, 1931.

1931 B. Hryniewiecki. Ferdnand Karo. — Acta SBP, VIII, 3/4, 1931.

1932 B. Hryniewiecki. Las Wawerski. — Dom, Osiedle i Mieszkanie. R. V. 1932, nr 10—11.

1932 B. Hryniewiecki. Walka o zieleń i powietrze dla Warszawy. Kurjer Poranny 1932, nr 169.

1932 B. Hryniewiecki. Urbanistyka a Przyroda. — Kurjer Poranny, 1932, nr 176.

1932 B. Hryniewiecki. Walka o las wawerski pod Warszawą. — Ochrona Przyrody. R. 12, 1932, str. 152—5, 1 ryc.

1932 B. Hryniewiecki i R. Kobendza. Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym Un. Warsz. 1932, str. 146, ryc. 34, 6 tabl., 1 plan.

1933 B. Hryniewiecki. O niektórych sosnach osobliwych kształtów w okolicach Warszawy. — R. Pol. Tow. Dendr. V. Lwów, 1933, str. 176—9, z 6 rys.

1934 B. Hryniewiecki. Lasy okolic Warszawy, ich znaczenie i ochrona. — Kronika Warszawy, nr 1934, str. 13, z 2 map.

1934 B. Hryniewiecki. Les Jardins Botaniques en Pologne. — Le Centenaire du Jardin Botanique de Dijon. P. Genty. Dijon. 1934.

1935 B. Hryniewiecki. Jerzy Aleksandrowicz (1819—1894) — Pol. Słown. Biogr. PAU, t. I, 1935, str. 68—69.

1937 B. Hryniewiecki. Karol Drymmer. — Acta SBP, XIV, 4. 1937. — Pol. Słown. Biogr. PAU, t. V, 1939—1946, str. 408.

1937 B. Hryniewiecki. Wojciech Jastrzębowski. — R. Nauk Ogr. 1937, str. 21. — Księga Pamiątkowa SGGW, 1937, str. 14.

1937 B. Hryniewiecki. Dr Józef Trzebiński. Czterdziestolecie pracy naukowej. — Acta SBP. XIV, 4, 1937.

1937 B. Hryniewiecki, K. Stefanowicz-Owczarska, I. Rejmentówna, K. Lublinerówna. Mszaki okolic Warszawy. *Bryophyta Varsaviensia.* — Planta Pol. TNW, t. VI, 1937, str. 1—118, 4 rys. i 1 mapa.

1938 B. Hryniewiecki. W Ogrodzie Botanicznym kwitną „bzy". — Ogrodnik. R. XXVIII, nr 9, Warszawa 1938, str. 129—133 z rys.

1938 B. Hryniewiecki. Hipolit Cybulski (1828—1900). — Pol. Słownik Biogr. PAU, t. IV, Kraków 1938, str. 116.

1946 B. Hryniewiecki. The History of the Botanic Garden of the Warsaw University during the german occupation (1939—1944). Index seminum Horti Bot. Vars. 1946, p. 1—2.

1946 B. Hryniewiecki. Ogród botaniczny. Wczoraj, dziś i jutro. — Skarpa Warsz. R. II, 1946, nr 10, str. 4—5.

1947 B. Hryniewiecki. Wincenty Siemaszko (1887—1943). — Acta SBP, XVIII, 1. 1947, str. 117—128 z portr. — Spraw. 58 Kasy im. Mian. za lata 1939—1948. (Skrót).

1948 B. Hryniewiecki. Tadeusz Wiśniewski (1905—1943). — Acta SBP XIX, 2, 1948, z portr.

1948 B. Hryniewiecki. Warszawskie ogrody botaniczne. — Biologia w Szkole, nr 2, 1948, str. 47—53.

1949—50 B. Hryniewiecki. Wacław Niedziałkowski. — Acta SBP, XX, 1, 1949—50, str. 331—335 z portr.

1949—50 B. Hryniewiecki. January Kołodziejczyk. — Acta SBP, XX. 1, 1949—50, str. 337—346, z portr.

1951 B. Hryniewiecki. Botanika w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. — Acta SBP, XX, Suppl. 1951, str. 3—32 z portr.

1951 B. Hryniewiecki. Jakub Waga (w 150 roczn. ur.) — Acta SBP, XX, Suppl. 1951, str. 33—45, z portr.

1951 B. Hryniewiecki. Józef Rostafiński (w setną rocznicę ur.). — Acta SPB, XX, Suppl. 1951, str. 47—76, z portr. i 3-ma tabl. ryc.

1951 B. Hryniewiecki. Franciszek Kamieński (1851—1912), (w setną rocznicę urodzin). — W. 1951, zesz. 4, str. 103—106, z portr.

1951 B. Hryniewiecki. Stary i nowy Ogród Botaniczny. — Stolica R. VI, 1951.

1952 B. Hryniewiecki. Józef Rostafiński. — Problemy (skrót) VIII, 1952, nr 7(76), str. 491—2, z portr.

1952 B. Hryniewiecki. Biblioteka dr F. Błońskiego. — Spraw. TNW, XLII, 1949 (1952), str. 44—49.

1939 H. Humblet-Pawłowska. Roczna zmienność fitoplanktonu w osadniku na Stacji Pomp Rzecznych w Warszawie. — Planta Polonica WTN, t. VIII, 1. 1939, str. 26, 1 rys. w tekście, 16 wykresów, 5 tablic.

1928 K. Jankowska. Zewnętrzniaki polskie. — Pam. Inst. Nauk. Gosp. W. Puław. t. IX, Puławy, 1928.

1910 E. Jankowski. Zadrzewianie miast naszych. Warszawa 1910, str. 75.

1922 E. Jankowski. Zadrzewienie Warszawy współczesnej. Ziemia VII, 1922, str. 335—341, z 2 ryc.

1934 E. Jankowski. Płuca Warszawy. — Kronika Warszawy, nr 4, 1934.

1951 S. Jarosz. Parki Narodowe i rezerwaty przyrody. — „Kraj", Spółdz. Inst. Wyd. 1951. Zestawienie i opisy parków narodowych i rezerwatów przyrody. Warszawa i woj. warszawskie, str. 22—30.

1643 A. Jarzębski. Gościniec albo opisanie Warszawy. 1643. Warszawa 1909.

1829 W. Jastrzębowski. Rośliny ciekawsze znalezione w Królestwie Polskim. — Pamięt. Warsz. Um. Ścisł. i Stosow. IV, 1829, str. 183—194.

1922 W. Jedliński. O granicach naturalnego zasięgu buka, jodły i świerka. Zamość 1922.

1926 W. Jedliński. O pasie bezświerkowym na ziemiach polskich i jego znaczeniu hodowlanym. — Las Polski. Warszawa, 1926.

1927 H. Juraszkówna. Pflanzenbiologische Studien über die Dünen bei Warschau. — Bull. Int. d. l' Acad. S. et L. Kraków, 1927.

1933 L. J. Kalinowska. — Natolin. Opis parku. — Pol. Tow. Dendr. R. V, Lwów, 1933.

1879 F. Kamieński. Wiadomość o roślinie wodnej *Elodea canadensis* SKF PAU, XIII, 1879, str. 264—265.

1884 F. Kamieński. Nowy nabytek flory polskiej. — PF IV, 1884, str. 266—271, z 4 rys. (okolice Warszawy).

1884 F. Kamieński. Nowy nabytek flory krajowej. — W. III, 1884, str. 517—518 (okolice Warszawy).

1885 F. Kamieński. Spis paproci krajowych. — PF. V. E. 1885, str. 109—111.

1884 F. Karo. Einiges über die Flora der Umgebung von Warschau. — Oest. Bot. Zeit. 1867, str. 397—399.

1951 L. Karpowiczowa. Rami (*Boehmeria nivea*). — W. 1951, zesz. 3.

1951 L. Karpowiczowa. Rami. — Przemysł Włókienniczy. 1951, nr 11.

1952 L. Karpowiczowa. Z doświadczeń nad *Boehmeria nivea* w Ogrodzie Bot. Un. Warsz. — Acta SBP, XXI, 2.

1927 K. Kleistówna. Recherches phytosociologiques sur les tourbières de la

région des dunes de la rive droite de la Vistule aux environs de Varsovie. — Bull. Int. de l'Acad. Cracovie 1927.

1954 L. Karpowiczowa. Rami. *Boehmeria nivea* (L.) Hook, et Arn. Próby aklimatyzacji. — Hortus Bot. Varsav. Warszawa, 1954. PWN, str. 41, z 13 rys.

1929 K. Kleistówna. Badania nad zespołami roślinności torfowisk obszaru wydmowego prawego brzegu Wisły pod Warszawą. — Rozprawy PAU, t. LXIX B, nr 5, 1929.

1922 R. Kobendza i J. Kołodziejczyk. Przewodnik florystyczny po okolicach i parkach Warszawy. Z przedm. prof. B. Hryniewieckiego. M. Arct. Warszawa, 1922, str. 101.

1924 R. Kobendza. Projekt rezerwatu w puszczy Kampinoskiej. — Las Polski. P. Rada Ochr. Przyr., nr 5, 1924, str. 12, 1 mapa.

1925 R. Kobendza. Modrzewina w Małej Wsi pod Grójcem. — Las Polski, nr 8, Warszawa 1925.

1927 R. Kobendza. Roślinność puszczy Kampinoskiej. — Krajobrazy roślinne Polski pod red. Z. Wóycickiego, zesz. XIII, Warszawa 1927.

1929 J. i R. Kobendza. Cztery wycieczki do puszczy Kampinoskiej. — Warszawa 1929. Pol. Tow. Kraj. Biblioteczka Wycieczkowa, nr 8, str. 40.

1929 R. Kobendza. Bielany pod względem botanicznym. — Roczn. Nauk Roln. i Leśn., t. XXII, Poznań 1929.

1930 R. Kobendza. Stosunki fitosocjologiczne puszczy Kampinoskiej. — Planta Polonica, II, 1930, TNW.

1930 R. Kobendza. Parki Warszawy i jej okolic. Park Ujazdowski, Park im. I. Paderewskiego. — Pol. Tow. Dendrol. R. III, 1930, Lwów, str. 37, z 10 rys. i 2 pl.

1930 R. Kobendza. Krótki przewodnik drzewoznawczy po parku Ignacego Paderewskiego w Warszawie. 1930. Wyd. Wydz. Ośw. i Kult. Magist. m. st. Warszawy. 16⁰, str. 51, 7 ryc.

1932 R. Kobendza. Zawiewanie korzeni sosny przez piasek. — Acta SBP, IX, Suppl. 1932. str. 101—113, z 7 rys.

1933 R. Kobendza. Wpływ zimy 1928—29 na roślinność drzewiastą Ogrodu Botanicznego. — Pol. Tow. Dendr. V, 1933, str. 16, 5 ryc.

1933 R. Kobendza. Szkice dendrologiczne. — P. Tow. Dendr. R. V, Lwów, 1933.

1933 R. Kobendza. Las wawerski ze stanowiska fitosocjologii. — Ochrona Przyrody. R. 13. Kraków 1933, str. 41—59.

1934 R. Kobendza. Godny ochrony las w Lipkach pod Warszawą. — Ochrona Przyrody. R. 14. Kraków. 1934, str. 67—75.

1934 R. Kobendza. Rzadkie gatunki roślin pod Warszawą. — Acta SBP, vol. XI, Suppl. 1934, str. 435—444.

1934 R. Kobendza. Krótki zarys roślinności okolic Warszawy. — Ziemia R. XXIV, nr 9, Warszawa 1934, str. 208—217, z 9 ryc.

1935 R. Kobendza. Wpływ zimy majowej na roślinność okolic Warszawy w 1935 r. — Pol. Tow. Dendr. R. VI, Lwów, 1935.

1936 R. Kobendza. Przyczynek do poznania brzozy czarnej (*Betula obscura* Kot) w Polsce. — Pol. Tow. Dendr. R. VI, 1936, Lwów, str. 14, ryc. 4 i 1 mapa.

1938 R. Kobendza. Drzewa i krzewy Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Warszawskiego. — Pol. Tow. Dendr. R. VII, 1938, Lwów, str. 50, ryc. 16.

1945 J. i R. Kobendza. Materiały przyrodnicze do projektu rozplanowania puszczy Kampinoskiej. — Czytelnik. Warszawa 1945, 14 tablic i 1 mapa.

1946 R. Kobendza. Rezerwat „Zamczysko" w puszczy Kampinoskiej. Chrońmy przyr. ojcz. Kraków, 1946, II, nr 5/6, str. 40—41.

1946 R. Kobendza. Z rezerwatów puszczy Kampinoskiej. — Chrońmy przyr. ojcz. II, 1946, nr 7/8, str. 59—61, nr 9/10, str. 38—42.

1947 R. Kobendza. Z rezerwatów puszczy Kampinoskiej. — Chrońmy przyr. ojcz. III, nr 1/2, 1947, str. 53—55.

1947 R. Kobendza. Projekt rezerwatu wisienki kwaśnej (*Prunus acida* K. Koch) na terenie puszczy Kampinoskiej. — Chrońmy przyr. ojcz. III, 1947, nr 5/6, str. 34—35.

1949 R. Kobendza. Nasze drzewa leśne jako element parkowy. — Stolica. R. IV, nr 20, 1949, str. 9, 5 rys.

1949 R. Kobendza. Zakładajmy plantacje świerków i jodeł na choinki. — Chrońmy przyr. ojcz. V, nr 7/8, 1949, str. 41.

1950 R. Kobendza. Rezerwat leśny w Wawrze pod Warszawą. — Chrońmy przyr. ojcz. VI, nr 3/4, str. 39—44.

1951 R. Kobendza. Wartościowy mieszaniec lipy węgierskiej i szerokolistnej *Tilia Varsaviensis* (*T. argentea* x *T. platyphyllos*). R. VII, Sek. Dendr. PTB, 1951, str. 159—174.

1951 R. Kobendza. Brzoza niska (*Betula humilis* Schrank) na torfowisku Pulwy pod Wyszkowem. — R. VII, Sek. Dendr. PTB, 1951, str. 201.

1951 R. Kobendza. Śp. Stefan Makowiecki. — R. VII. Sek. Dendr. PTB, 1951, str. 299—301.

1962 R. Kobendza. Topole sekcji *Leuce* Duby w Polsce, ich zmienność i wykorzystanie dla celów gospodarczych i zdobniczych. — R. VIII, Sek. Dendr. PTB, 1952, str. 32—98.

1952 R. Kobendza. Różnopostaciowość liści dębu szypułkowego (*Quercus robur* L.) pod wpływem uszkodzeń owadzich. — R. VIII, Sek. Dendr. PTB, str. 201—205, 1952 r.

1934 J. Kochman. Przyczynek do znajomości flory głowni polskich. — Acta SBP, XI, Suppl. 1934, str. 285—303.

1936 J. Kochman. Grzyby głowniowe Polski. *Ustilaginales Poloniae*. Planta Polonica. T. IV, TNW, 1936.

1921 J. Kołodziejczyk. Krajobrazy roślinne nad Wisłą. Charakterystyka i geneza. — Monografia Wisły VII, Pol. Tow. Kraj., Warszawa 1921.

1922 J. Kołodziejczyk. Rys florystyczny okolic Warszawy. — Ziemia. VII, 1922, str. 341—346, z 2 ryc.

1927 J. Kołodziejczyk. Józef Rostafiński. — W. 1927.

1935 J. Kołodziejczyk. Feliks Berdau. — Pol. Słown. Biogr. PAU I, 5 str. 445, Kraków 1935.

1915 K. Konarski. Pałac Brühlowski w Warszawie. Warszawa 1915. Opis i plan ogrodu.

1925 W. Konopacka. Rdze zbożowe w Skierniewicach w r. 1925. — Choroby i szkodniki roślin. R. I, 1925.

1924 W. Konopacka. Spostrzeżenia nad występowaniem chorób na roślinach uprawnych w okolicy Skierniewic w r. 1924. — Choroby i szkodniki roślin, t. I, Warszawa 1924.

1927 W. Konopacka. Mączniak rzekomy na różach. — Rocz. Nauk. Roln., t. 18, Poznań 1927.

1901 J. Kowalczyk. Hipolit Cybulski. — W. XX. 1901, str. 28—29.

1895 W. Kozłowski. Przyczynek do flory wodorostów okolic Warszawy. 1895, str. 65—73.

1928 W. Krzyżkiewiczówna. Przyczynek do morfologii i anatomii jesiona (*Fraxinus excelsior*). R. II, Pol. Tow. Dendr. 1928, str. 17—33, z 6 ryc.

1889 F. Krzepiński. *Agaricus lepideus* Fr. w Leszczyźnie pod Dębem Wielkim. Warszawa. W. XIII, 1889, str. 698.

1952 W. Kurtzówna. *Anthophysa vegetans* Stein w Wiśle oraz rola jej przy ustalaniu żelaza w wodzie. — Acta SBP, XXI, 3. 1952, str. 401—415, z 4 wykr. i 6 rys. w tekście.

1948 S. Lorentz. Natolin. — Prace z hist. sztuki. TNW II, Warszawa, 40, str. 338, z 234 ilustr. w tekście.

1939 A. Luer-Jeziorańska. Materiały do flory planktonu rzeki Jeziorki. — Planta Polonica. Wyd. TNW, Vol. VIII, 2. 1839, str. 41, 1 rys. w tekście, 10 wykresów, 13 tablic.

1881 K. Łapczyński. O Łukowskim płaskowzgórzu i nieco o jego roślinności. — PF I, 1881, str. 185—199.

1882 K. Łapczyński. O roślinności jawnokwiatowej okolic Warszawy. — PF II, 1882, str. 327—347.

1887 K. Łapczyński. Stosunek flory Królestwa Polskiego do roślinności całej powierzchni ziemi. — PF. VII, str. 3—43..

1888 K. Łapczyński. Roślinność kilku miejscowości krajowych. III, Brwinów, Kempin i las Młochowski. — PF, VIII C. 1888, str. 3—85.

1890 K. Łapczyński. Z flory miejscowej. W. IX. 1890, str. 723—729.

1892 K. Łapczyński. Wierzba ostrolistna na odsepiskach. — W. XI. 1892, str. 385—386.

1884 W. Łopott. Materiały do flory algologicznej Warszawy. — PF. IV. 1884, str. 243—265.

1933. H. Majdecka. Parki Warszawy i jej okolic. Ogród Krasińskich pod względem dendrologicznym. P. Tow. Dendr. R. V, Lwów. 1933.

1929 E. Majdecka-Zdziarska. *Galinsoga parviflora* Cav. et *Galinsoga hispida* Benth. — Bull. Int. de l'Acad. Cracovie. 1929, str. 105—139, rys. 10.

1889 S. Makowiecki. Sprawozdanie z wycieczek botanicznych odbytych w lecie 1888 w okolicy Warszawy. — W. VIII, 1889, str. 238—239.

1889 Makowiecki Przyczynek do znajomości flory okolic Warszawy. — PF, IX C. 1889, str. 215—236.

1928 S. Małachowski-Łempicki. Gaj w Gucinie. — Tyg. Ilustr. 1928, nr 42.

1928 J. Miklaszewski. Lasy i leśnictwo w Polsce. T. I, Warszawa 1928.

1953 A. Michalska. Badania cytologiczne nad rodzajem *Luzula*. — Acta SBP, XXII, 1. 1953 r.

1904 J. Muszyński. *Ornithogalum chloranthum*. — W. XXIII. 1904, str. 349 (Bielany pod Warszawą).

1905 J. Muszyński. Z wycieczki botanicznej do Czerska. — Farmacja. 1905. str. 286—287.

1931 W. Niedziałkowski. Buk na granicy zasięgu w leśnictwie Lipce. — Las Polski, nr 10—12, Warszawa. 1931.

1935 W. Niedziałkowski. Monografia fitogeograficzno-leśna rezerwatów jodłowych w nadleśnictwie państwowym Łuków ze szczególnym uwzględnieniem stosunków typologicznych. — Rozpr. i Spraw. Bad. Lasów Państw., ser. 1, nr 23, 1935.

1912 E. Nowicka. Arkadya. — Ziemia. 1912, str. 475—478.
1913 E. Nowicka. Jabłonna. — Ziemia. 1913, str. 796—799.
1914 E. Nowicka. Gucin. — Ziemia. 1914, str. 266—268.
1826 J. L. Orański. Mokotów. Opis Ogrodu. 1826, Warszawa.
1949 H. Orłoś. Grzyby jadalne i trujące. — Inst. Bad. Leśn., ser. D, nr 3, Warszawa 1949.
1931 A. Pietruszyńska. Ogród Saski. Z cyklu: Parki Warszawy i jej okolicy. Tow. Dendr. R. IV, Lwów. 1931.
1950 W. Plapis. Odbudowa lasów w Warszawskim Zespole Miejskim. — Chrońmy przyr. ojcz. VI, 1950, nr 3/4, str. 3—12, 8 ryc.
1854 A. Połujański. Opisanie lasów Królestwa Polskiego i gubernij zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego pod względem historycznym, statystycznym i gospodarczym. Warszawa, T. I, 1854.
1948 J. Porębski. Parki w powiecie grójeckim. — Chrońmy przyr. ojcz. IV, 3/4, 1948, str. 42—44, 5/6, str. 26.
1906 M. Raciborski. Aleksander Zalewski. K. XXXI, 1906, str. 454—459.
1907 M. Raciborski. Stanisław Chełchowski. K. XXXII, 1907. str. 204—207.
1911 M. Raciborski. Drzewa, krzewy i rośliny na ziemiach polskich. — Encyklopedia Akad. Um. T. I. Kraków. 1911, z mapą.
1912 M. Raciborski. Z przeszłości naszych ogrodów botanicznych. Ogrodnik. Warszawa. 1912, str. 802—803 i 819.
1800 H. Radziwiłłowa. Le Guide d'Arcadie. Berlin. 1800.
1930 J. Raniecka. Analiza pyłkowa interglacjału na Żoliborzu w Warszawie. — Acta Soc. Bot. Pol. VII, 2. 1932, str. 169—182, 39 ryc. i 13 tablic.
1948 I. Rejment-Grochowska. Historia badań flory wątrobowców w Polsce. — Acta SBP, XIX, 2, 1948, str. 251—272.
1872 J. Rostafiński. *Florae Polonicae Prodromus.* Uebersicht der bis jetzt im Königreiche Polen beobachteten Phanerogamen. — Verh. d. zool.-bot. Verein in Wien, 1872, str. 81—208.
1883 J. Rostafiński. Wojciech Jastrzębowski jako botanik. — W. II, 1883, str. 49—51.
1886 J. Rostafiński. Krytyczne zestawienie paprotników Królestwa Polskiego. PF, VI, C, 1886, str. 235—259.
1913 J. Rostafiński. O topoli włoskiej w Polsce. — K. XXXVIII, 1913, str. 1649—1656.
1923 J. Rostafiński. Cyprysy króla Jana III. Ogrodnictwo. 1923, str. 6.
1928 J. Rostafiński. Królewskie ogrody botaniczne króla Jana Kazimierza w Warszawie oraz systematyczny spis roślin tam hodowanych. Kraków. PAU, 1928, str. 100.
1917 K. Rouppert. Franciszek Kamieński. SKF. LI. 1917, str. XIII—XV. (Wspomnienie pośmiertne).
1934 Z. Różycki. R. Kobendza, T. Paszkowski. Bielany pod Warszawą. Przewodnik dla wycieczek geograficzno-przyrodniczych. 1934.
1924 W. Siemaszko. Otocznie rosy mącznej na liściach dębu w Polsce. — Las Polski, nr 12, Warszawa. 1924, str. 5, z 1 ryc.
1924 W. Siemaszko. *Fungi polonici novi et rariores.* — Acta SBT, t. II, 1924.
1924 W. Siemaszko. Notatki grzyboznawczo-geograficzne. — Acta SBP, II, 1. 1924, str. 9.

1924—25 W. Siemaszko. Notatki fitopatologiczne. I, II, III. — Choroby i szkodniki roślin. T. I. Warszawa 1924—25.

1929 W. Siemaszko. Szara pleśń cebuli. *Botrytis allii* Munn. — Roczn. Nauk Roln. i Leśn., t. XXI. Poznań 1929, str. 12, 1 tabl.

1933 W. Siemaszko. Quelques observations sur les maladies des plantes en Pollogne. — Revue de Pathologie Veg. et d'Entom. Agricole Fasc. 3, 1828. P, 139—148.

1927—31—33 J. i W. Siemaszko. Owadorosty polskie i paleoarktyczne. *(Laboulbeniales polonici et palaearctici).* — Pol. Pismo Entom. VI, 3/4, 1927, X. 3/4, 1931, XII, 1/4, 1933. Lwów.

1934 W. Siemaszko. Zagadnienie zasięgów geograficznych chorób roślin uprawnych. — Roczn. Nauk. Ogrodn. I. 1934, str. 163—170.

1935 Siemaszko. Choroby naczyniowe wiązów. *Cerastomella (Graphium) Ulmi* (Schwarz) Buisman w Polsce. — Roczn. Nauk. Ogrodn., t. II. 1395, str. 169—172, z 1 tabl.

1877 H. Skimborowicz i W. Gerson. Wilanów. Monografia pałacu i ogrodu. Warszawa 1877.

1939 A. Skirgiełło. Polskie grzyby rurkowe *(Boletaceae et partim Polyporaceae terrestres Poloniae).* — Planta Polonica VIII, 3. TNM, 1939, str. 1—124, 24 rys., 8 tabl.

1951 A. Skirgiełło. Rodzaj *Russula* w Polsce i w krajach przyległych. — Planta Polonica. TNW, IX, 1. 1951, str. 130, 5 tabl. rys.

1952 A. Skirgiełło. Nowe stanowiska *Pisolithus arenarius* Alb. et Schw. w okolicy Warszawy. — Acta SBP, XXI, 3. 1952, str. 443—446, z 3 rys.

1824 J. K. Skrodzki. O spisie roślin Ogrodu Botanicznego Un. Warszawskiego. — Pamiętnik Um. Nauk i Sztuk. 1824, str. 260.

1922 F. K. Skupieński. Z biologii śluzowców. — K. XLVII, 1922, str. 233—243, z 3 ryc.

1867 F. M. Sobieszczański. Michał Szubert. — Encykl. Powsz. Orgelbr. Warszawa. 1867, t. 24, str. 764—5.

1869 F. M. Sobieszczański. Ogród botaniczny w Warszawie z rysunkami Gersona. — Tyg. Ilustr. 1869. II, str. 211.

1933 M. Sokołowski. Zabytki przyrody w okolicach Warszawy. — Liga Ochrony Przyrody, nr 1, 1933.

1887 J. Steinhaus. Materiały do flory skrytopłciowych okolic Warszawy i Ojcowa — Warsz. Uniw. Izwiestja. 1887 (po ros.). (161 mchów, 49 wątrobowców i 37 porostów).

1900 E. Strumpf. Jakub Waga. — W. XIX. 1900, str. 689—692.

1924 W. Szafer, S. Kulczyński, B. Pawłowski. Rośliny Polskie. Książnica-Atlas. Lwów—Warszawa. 1924, str. 736.

1952 W. Szafer. Ochrona gatunkowa roślin w Polsce. II wyd. Zakł. Och. Przyr. Kraków, 1952, str. 39, 15 plansz barwnych, 6 tablic i 10 rys. w tekście.

1908 K. Szafnagel. Zapiski Bryologiczne. Wyd. Tow. Przyj. Nauk w Wilnie I, 1908, str. 74.

1882 F. Szanior. Ogród Saski. Ogrodnik Polski. Warszawa 1882.

1893 F. Szanior. Ogród Krasińskich. Ogrodnik Polski. Warszawa 1893.

1820 M. Szubert. Spis roślin Ogrodu Botanicznego Król. Warsz. Uniw. Warszawa. 1820, str. XIV i 156.

1821 M. Szubert. Monografia sosny pospolitej (*Pinus silvestris*). Roczn. Warsz. Tow. Prz. Nauk. XIV, 1821, str. 143—229, z 2 tabl.

1832 M. Szubert. Monografia bzu pospolitego (*Sambucus nigra*). — Sylwan III, Warszawa. 1923, str. 234—300.

1824 M. Szubert. Spis roślin ogrodu botanicznego Król.-Warsz. Uniw. Warszawa. 1824. XIV i 583 z planem.

1827 M. Szubert. Spis roślin treybhauzowych i oranżeryowych rozmnożonych w Ogrodzie Botanicznym Kr. Uniw. Warszawskiego 1827, str. 23.

1827 M. Szubert. Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego. Warszawa 1927, str. XXXIV i 357.

1829 M. Szubert. Raport o Ogrodzie Botanicznym Uniw. Warsz. w r. 1828—29. Posiedz. publ. Uniw. Warszawa 1829, str. 19.

1938 A. Szwanke. Przyczynek do znajomości flory grzybów wodnych okolic Warszawy. — Planta Polonica. Wyd. TNW, t. VII, 1. 1938, str. 25, 6 tabl. rys.

1952 T. Szymanowski. Stare okazy wiązów szypułkowych (*Ulmus laevis* Pall) w okolicach Warszawy. — R. VIII, Sek. Dendr. PTB, 1952, str. 386—391.

1952 T. Szymanowski. Stare tulipanowce (*Liriodendron tulipifera* L.) koło Warszawy. R. VIII, Sek. Dendr. PTB, 1952, str. 399—400.

1893 A. Ślósarski. Jerzy Aleksandrowicz (80-l. jub.). — W. 1893, str. 353—356.

1894 A. Ślósarski. Kazimierz Łapczyński. — W. XII. 1893, str. 1—4

1895 A. Ślósarski. Feliks Berdau. Wspomnienie pośmiertne. — W. XIV, 1895, str. 769—771.

1896 A. Ślósarski. O przyczynie zieloności wody w sadzawce ogrodu Saskiego. — W. XV. 1896, str. 271.

1899 J. Trzebiński. Flora lasów Garwolińskich i sąsiednich okolic. — SKF PAU, XXXIV, 1899, str. 19—85.

1912 J. Trzebiński. Ogrody botaniczne i Warszawski Ogród Botaniczny. Ogrodnik. Warszawa 1912.

1916 J. Trzebiński. Krótkie sprawozdanie z działalności Stacji Ochrony Roślin w Warszawie od 1912—1916 r. — PF, XXIV, E 1916. s. 1—7.

1916 J. Trzebiński, W. Goriaczkowski i Z. Zweigbaumówna. — Choroby i szkodniki roślin hodowanych w Królestwie Polskim — PF, XXIII, C. 1916, str. 1—106.

1917 J. Trzebiński, Sprawozdanie z r. 1916 z działalności St. Ochrony Roślin w Warszawie. PF XXIV, E. 1917, str. 12—19.

1919 J. Trzebiński, Przewodnik po Ogrodzie Botanicznym. Warszawa. 1919.

1929 J. Tworkowska. O występowaniu epifitów fakultatywnych w Polsce. — Spraw. z pos. TNW, XXII, 1929, str. 13, z 1 ryc.

1843 A(ntoni) W(aga). O postępie aklimatyzacji. — Biblioteka Warszawska. T. III. 1843, str. 628.

1847—8 Jakub Waga. Flora polska jawnokwiatowych rodzajów czyli botaniczne opisy tak dzikich, jako hodowanych pod otwartym niebem jawnokwiatowych Królestwa Polskiego roślin, uporządkowane według zasad sztucznego układu, a poprzedzone ogólnem wyobrażeniem o znaczniejszych przyrodzonych pokrewieństwach roślinnych Królestwa. Warszawa. I, 1847, str. 1—766, II, 1848, str. 1—820.

1948 J. Wegner. Arkadia. — Muzeum Narodowe. Warszawa 1948, str. 74, tabl. 38.

1865 A. W(iślicki). Ogród Botaniczny. Tygodnik Ilustrowany. T. XII. 1865, str. 183.

1925 S. Wisłouch. Sanitarno-biologiczne badania Wisły i studzien w Pruszkowie. — Pam. XII Zjazdu Lek. i Przyr. Pol. w Warszawie 1925.

1934 T. Wiśniewski i I. Rejment. Polskie gatunki rodzaju *Cephalozia* Dum. — Acta SBP XI, Suppl. 1934, str. 461—490, z 13 rys.

A. Wodziczko. Ogrody Botaniczne w Polsce. — Pamiętnik Wystawy Ogrodniczej w Poznaniu.

1822 (Wolfgang). O botanicznych ogrodach w Warszawie. — Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński. T. II. Wilno. 1822, str. 113—117

1930 St. Wóycicki. Wpływ mrozów roku ubiegłego na drewno i korę naszych drzew owocowych. — Ogrodnictwo. XXVI, nr 3, 1930.

1934 H. Wysocka. Materiały do flory desmidyj z okolic Warszawy. — Acta SBP XI, nr 1, str. 119—137.

1934 W. Wysocka. Remarques sur la sociologie et l'écologie des Desmidiées sphagnophiles des environs de Varsovie. — Bull. Int. de l'Acad. Pol. 1934. P. 51—68.

1949—50 H. Wysocka. Glony Wisły na odcinku Warszawy. Cz. I. Seston. — Acta SBP XXI, 3. 1952, str. 369—400, z 5 rys.

1861 Ks. J. W(yszyński). Michał Szubert. Bibliot. Warszawska 1861.

1889 A. Zalewski. Niektóre rzadsze rośliny z Gostyńskiego i z okolic Warszawy znalezione w lecie 1889 r. — W. VIII, 1889, str. 832—3.

1893 A. Zalewski. Kazimierz Łapczyński. Wspom. pośm. — Pam. Tow. Tatrz. XIV. 1893, str. LXXI—LXXVII.

1897 A. Zalewski. Z powodu „Spisu roślin rzadkich albo zupełnie nieobserwowanych zebranych w okolicach Warszawy w r. 1896" W. XVI, str. 76—77. — W. XVI, 1897, str. 267.

1872 H. Załęski. Jakób Waga. — Tyg. Ilustr. T. IX. 1872, nr 224, str. 189—190, z portr. — Przyroda i Przemysł. Warszawa 1872.

1949 K. Zawanowski. Wilanów. Przewodnik. Wiedza Powszechna. Warszawa 1949.

1932 A. Zębalski. Lasy w okolicach Warszawy i niebezpieczeństwo ich zaniku. — Kronika Warszawy, zesz. 5—6. Warszawa 1932.

1916 Z. Zweigbaumówna. Grzybki pasożytnicze na roślinach dziko rosnących zebrane w 1912—1915 r. w Król. Polskim przez J. Trzebińskiego i W. Goriaczkowskiego. — PF XXIII C, 1916, str. 203—216.

1925 Z. Zweigbaumówna. Grzyby okolic Skierniewic. — Acta SBP II, 1925, str. 274—301.

1936 Z. Zyskówna. Przyczynek do flory mikologicznej rezerwatu jodłowego Jata w nadleśn. państw. Łuków. — Inst. Bad. Lasów Państw, nr 21, Warszawa 1936.

1779—85 S. B. Zug. Die Garten in Polen w pracy Hirschfelda „Theorie der Gartenkunst. Lipsk (1779—85)" Po polsku: Ogrody w Polsce Atheneum 1845. T. III, str. 74—104. — Ogrody w Warszawie i jej okolicach. (Kalendarz Powszechny i Kurier Niedzielny). Warszawa 1898, nr 21—29, w skrócie — Ogrodnik Polski 1899, nr 20—21.